

**COPINGSTRATEGIEËN EN BELEVING VAN SOCIAAL-ECONOMISCHE
GEVOLGEN BIJ GESCHIEDEN VADERS**

EEN KWALITATIEVE STUDIE

Onderzoeksrapport

Begeleider: prof dr. Dimitri Mortelmans

Werkstudenten Sociologie

**juni 2007
Universiteit Antwerpen
Faculteit PSW**

De werkstudenten sociologie zijn :

Amedee Beylemans
Caroline De Sadeleer
Catherine Braem
Constantin Panainte
Dennis Hegmans
Dirk Mertens
Eric Van Peel
Fanny Verdonck
Hendrikje Bernaerts
Jan van Lier
Karolien Verstraeten
Marga Adriaensen
Marieke De Wever
Mireille De Decker
Nancy Loisen
Paul Deweer
Sigurd De Strijcker
Stéphan Smismans
Ulla Cahay
Zoubairi Majjev

Onder leiding van: Prof. dr. Dimitri Mortelmans

Dankwoord

Dit onderzoek kon alleen maar worden tot wat het geworden is, dankzij de welwillende en zeer geapprecieerde medewerking van :

De vaders die gescheiden leven van hun (ex) partner en kinderen en die ondanks alles tijd wilden vrijmaken voor een openhartig interview, zonder hen hadden we voor dit rapport geen onderzoeksmateriaal.

De organisaties, vrienden, collega's, kennissen die ons hielpen in onze zoektocht naar die vaders, zonder hen hadden we geen respondenten.

Prof. Dr. Dimitri Mortelmans voor het delen van de kennis, het bijbrengen van de onderzoekstechnieken en het begeleiden van de hele onderzoeksgroep gedurende dit intensieve proces. Zonder hem waren we hier waarschijnlijk niet aan begonnen, dankzij hem ligt hier nu een onderzoeksrapport.

Natuurlijk mogen we onze eigen achterban niet vergeten, voor de tijd die we niet aan hen konden besteden en voor de steun die ze ons gaven tijdens het voltooien van dit onderzoek.

We zijn jullie allen ontzettend dankbaar

Dankjulliewel

Amedee, Caroline, Catherine, Constantin, Davy, Dennis, Dirk, Eric, Fanny, Hendrikje, Jan, Karolien, Marga, Marieke, Mireille, Nancy, Paul, Sigurd, Stéphan, Ulla, Zoubairi

Inhoud

DANKWOORD	2
INHOUD	3
LIJST VAN FIGUREN	5
DEEL I: THEORETISCH KADER.....	6
1 INLEIDING	6
1.1 SOCIAALECONOMISCHE GEVOLGEN.....	8
1.2 SOCIOCULTURELE GEVOLGEN	8
1.3 DE ROL VAN DE VADER	9
1.4 STRUCTUUR VAN HET ONDERZOEK	10
2 ONDERZOEKSOPZET.....	11
2.1 WAAROM KWALITATIEF ONDERZOEK?	11
2.2 HET ONDERZOEKSINSTRUMENT.....	11
2.3 HET ONDERZOEKSOPZET	12
2.3.1 Wie komt in aanmerking?	12
2.3.2 Het interview	12
2.3.3 Verwerking van de data.....	13
2.4 RESPONSANALYSE	13
3 LITERATUURSTUDIE	15
3.1 JURIDISCHE ASPECTEN VAN SAMENWONEN, HUWEN EN SCHEIDEN	15
3.1.1 Samenwonen.....	15
3.1.2 Huwen	17
3.1.3 De ontbinding van het huwelijk door echtscheiding	18
3.1.4 Onderhoudsuitkeringen	20
3.2 COPINGSTRATEGIEËN.....	21
3.2.1 Drie generaties onderzoek	24
3.2.2 Een diepteanalyse van copingstrategieën.....	25
3.2.3 Knelpunten bij de theoretische modellen	27
3.2.4 Enkele resultaten van onderzoek naar coping	28
3.3 SOCIAALECONOMISCHE GEVOLGEN VAN SCHEIDING	29
3.3.1 De economische gevolgen	29
3.3.2 De impact van een scheiding op het subjectief welzijn.....	33
3.3.3 De impact van het scheidingsproces op de mentale en fysieke toestand van mannen.....	33
3.3.4 De arbeidssituatie van gescheiden mannen.....	36
3.4 DE VADERROL IN EEN SCHEIDING	37
3.4.1 Theoretische modellen	40
3.4.2 Hoederecht.....	43
3.4.3 Determinanten kwaliteit vader-kindrelatie.....	44
3.5 SOCIALE NETWERKEN: INFORMELE HULPVERLENING.....	45
3.5.1 Sociaal kapitaal	45
3.5.2 Sociale netwerken.....	46
3.5.3 Impact van sociale veranderingen op netwerken.....	47
3.5.4 De ondersteuning vanuit het sociale netwerk	49
3.6 SOCIALE NETWERKEN: FORMELE HULPVERLENING	50

3.6.1	De samenhang tussen informele en formele hulpverlening	51
3.6.2	Formele hulpverlening	51
3.6.3	Scheidingsbemiddeling	53
3.6.4	Empirische onderzoek over de formele hulpverlening bij scheidingen	54
3.7	BESLUIT	56
DEEL II: ANALYSE.....		59
4	HET PROCES BESCHREVEN.....	60
4.1	HET HUWELIJKSPROCES	61
4.1.1	De zoektocht naar de partner	61
4.1.2	Het huwelijk	61
4.1.3	De kinderen	63
4.2	HET SCHEIDINGSPROCES.....	63
4.2.1	Initiatiefnemer	65
4.2.2	Duur	65
4.2.3	Verloop	65
4.2.4	Beleving	67
4.3	PROCES VANDAAG	67
4.3.1	Contact	67
4.3.2	Beleving	68
5	DE SOCIO-ECONOMISCHE GEVOLGEN VAN EEN SCHEIDING	70
5.1	FINANCIEEL	70
5.1.1	Het verlies van financiële schaalvoordelen	70
5.1.2	Strategieën	72
5.1.3	Het alimentatie- en onderhoudsgeld	74
5.1.4	De kostprijs van de procedure	76
5.1.5	Beleving van de financiële situatie.....	76
5.2	WERK.....	78
5.2.1	Werken als materiële opbrengst.....	78
5.2.2	Werken als psychosociale opbrengst	79
5.2.3	Tewerkstelling als beschermende en ondersteunende factor	80
5.2.4	Balanceren tussen werk en privéleven: voor de scheiding.....	81
5.2.5	Balanceren tussen werk en privéleven: na de scheiding.....	84
5.3	WONEN.....	85
5.3.1	Het belang van de woning	85
5.3.2	De gezinswoning en de eerste tijdelijke situatie	86
5.3.3	Stabiliteit voor de kinderen	86
5.3.4	De beleving: emotionele waarde van de woning: positief en negatief	87
5.4	HUISHOUDEN.....	88
5.4.1	Huishouden en hulp	88
5.4.2	Huishouden en coping	90
5.5	BESLUIT	90
6	DE SOCIAALCULTURELE GEVOLGEN VAN EEN SCHEIDING	92
6.1	FYSIEKE EN MENTALE BELEVING	92
6.1.1	Beleving	92
6.1.2	Probleem- en emotiegerichte copingstrategieën	94
6.2	FORMELE HULPVERLENING	97
6.2.1	Formele hulpverlening bij gescheiden vaders	98
6.2.2	Hoe gaan gescheiden vaders om met formele hulpverlening	99
6.2.3	Hoe beleven gescheiden vaders formele hulpverlening	101
6.3	SOCIALE NETWERKEN & INFORMELE HULP.....	103

6.3.1	Emotionele steun	103
6.3.2	Sociale netwerken met familie, collega's, partners en vrienden	105
6.3.3	Een koppeling tussen emotionele informele steun, sociale netwerken en de evolutie tijdens het scheidingsproces.....	107
6.4	VRIJE TIJD: GEVOLGEN EN COPING	109
6.4.1	Algemene bevindingen	109
6.4.2	Het omgaan met de verandering.....	110
6.5	BESLUIT	111
7	DE ROL ALS PAPA	112
7.1	INLEIDING	112
7.2	ZELFBEELD	113
7.3	TIJD MET DE KINDEREN	116
7.4	OPVOEDING – BETROKKENHEID EN COMMUNICATIE	120
7.4.1	Betrokkenheid en communicatie.....	120
7.4.2	Opvoeding.....	123
7.5	TROEVEN EN DREMPELS	125
7.6	BESLUIT	133
8	ALGEMEEN BESLUIT	135
	BIBLIOGRAFIE.....	147
	BIJLAGE: OVERZICHT RESPONDENTEN	157

Lijst van figuren

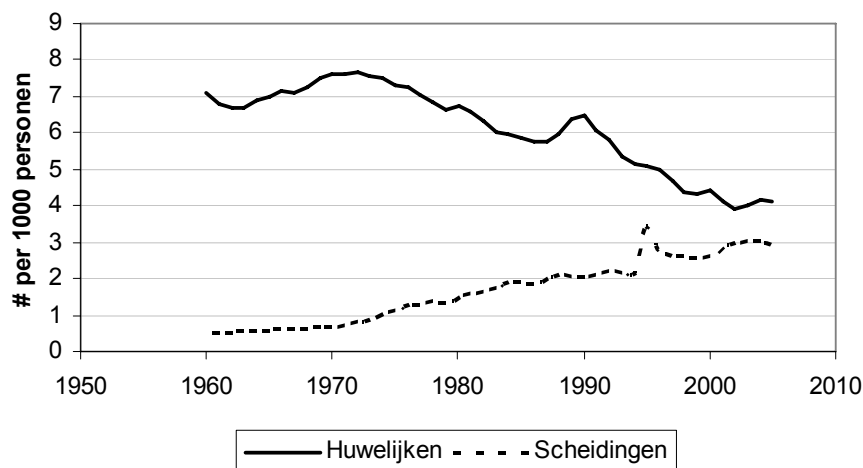
Figuur 1: Aantal echtscheidingen en huwelijken per 1000 inwoners in België. Bron: FOD Economie, Algemene Directie Statistiek (2006)	6
Figuur 2: Aantal respondenten per kenmerk	14
Figuur 3: Het scheiding-stress-aanpassingsperspectief naar Amato (2000)	22
Figuur 4: Financiële copingstrategieën volgens aanvaardbaarheid (Kempson uit Driessens, 2003)	30
Figuur 5: Schematische voorstelling van de scheidingscontext	136
Figuur 6: Een typologie van reacties.....	142
Figuur 7: Ideaaltypische reacties als fasen.....	146

DEEL I: Theoretisch kader

1 Inleiding

De samenstelling en de werking van gezinnen kent een sterke evolutie over de laatste decennia. De focus vanuit kerkelijke kringen op een ideaaltypische gezinssamenstelling en een versnelde welvaartstoename in het midden van de 20ste eeuw kenmerken deze periode als een hoogtepunt voor het 'moderne' gezin. Dit gezin bestond uit wat we vandaag een traditionele samenstelling noemen, i.e. een vader die buitenshuis geld verdient en een moeder die voor het huishouden en de opvoeding van de kinderen zorgt. Scheiden is nog niet zo lang maatschappelijk bespreekbaar geworden en deze evolutie heeft zich langzamerhand weerspiegeld in de aanpassingen omtrent wetgeving. Voor een toenemend aantal mensen betekent een scheiding een transitie in de levensloop al dan niet gevolgd door hertrouw of opnieuw samenwonen en kan men eigenlijk spreken van een individualisering van de levensloop (Kalmijn, 2002).

De liberalisering van de maatschappij en een groeiende emancipatie sinds de jaren '60 gaan gepaard met een daling van het aantal huwelijken en een sterke toename van het aantal echtscheidingen (zie figuur 1). Tussen 1970 en 2000 daalde het aantal huwelijken in België met bijna 40%, terwijl het aantal echtscheidingen in diezelfde periode steeg met meer dan 400% (Corijn, 2005). In 2006 was 7.4 % van de bevolking gescheiden¹ volgens de inschrijvingen in het rijksregister. Nochtans onderschat dit getal het aantal scheidingen omdat het geen rekening houdt met herhuwde personen, koppels die feitelijk gescheiden zijn maar waarvan het huwelijk (nog) niet officieel is ontbonden en scheidingen van samenwonenden. Nochtans zijn deze door eenzelfde proces gegaan bij de scheiding met uitzondering van de juridische aspecten.

Figuur 1: Aantal echtscheidingen en huwelijken per 1000 inwoners in België. Bron: FOD Economie, Algemene Directie Statistiek (2006)

¹ Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, FOD Economie, KMO, Middenstand en Energie.

Het toenemende aantal scheidingen is geen exclusief particuliere aangelegenheid meer maar heeft door zijn omvang een brede maatschappelijke impact. Nieuwe gezinssamenstellingen winnen aan belang en mensen moeten daar meer en meer mee leren omgaan. Deze maatschappelijke evolutie weerspiegelt zich onder meer in een aangepaste wetgeving en de ontwikkeling van formele hulpverlening.

De wetenschappelijke literatuur omtrent scheidingen heeft reeds in detail meer specifieke aspecten van echtscheidingen onderzocht en beschreven (Kitson, 1992). De impact -zowel sociaal als materieel- op het welzijn van de kinderen en de vrouw zijn reeds uitgebreid kwantitatief behandeld geweest (Amato, 2000; Guidubaldi en Cleminshaw, 1985; Uunk, 2004). Dit omhelst de sociaaleconomische gevolgen en de psychologische factoren die van belang zijn bij het verwerkingsproces (Booth en Amato 1991; Bracke, 1998). De meeste studies wijzen dan ook op de grotere financiële achteruitgang bij vrouwen in vergelijking met mannen.

Een scheiding betekent dat beiden moeten leren omgaan met de nieuwe situatie zoals deze zich manifesteert in een veranderende perceptie/houding vanuit hun omgeving, met psychologische moeilijkheden zoals eenzaamheid of schuldgevoel, met financiële moeilijkheden, met een nieuwe rol tegenover ex-partner en kinderen, enzovoort ...

Verschillende studies (Bracke, 1998; Kalmijn, e.a., 2001) beperken zich vaak tot een kwantitatieve vergelijking tussen het welbevinden van gescheiden personen met dat van gehuwde personen. Eén van de segmenten waarover weinig details bekend zijn, zijn gescheiden mannen met kinderen. Dit onderzoek wil meer specifiek bijdragen tot het begrijpen van de sociaaleconomische gevolgen en de copingstrategieën bij deze specifieke subgroep. Eén van de redenen waarom dit specifiek voor vaders verschillend is van andere mannen is dat zij een bijzondere groep vormen omdat deze vaders tegelijkertijd de scheiding met de ex-partner als met de kinderen moeten verwerken en omdat het contact met de kinderen vaak een grote rol speelt in het leven na de scheiding. Daarnaast is het gezinsleven verschillend voor gezinnen met kinderen, net zoals de interactie met het sociale netwerk. Het verwerken van een scheiding zal dan ook verschillend zijn, vergeleken met een scheiding van een koppel zonder kinderen. Dit betekent dat de gevolgen van een scheiding verschillend zijn voor koppels met kinderen en een verschillende aanpak van het verwerkingsproces of copingstrategieën kunnen inhouden.

Copingstrategieën beschrijven hoe de onderzochte deelgroep tracht om te gaan met de gevolgen van levensloopeffecten zoals een scheiding. Gescheiden vaders met kinderen hebben te kampen hebben met specifieke moeilijkheden die andere mannen niet kennen. Kunnen we veronderstellen dat ze aangepaste copingstrategieën ontwikkelen?

De centrale probleemstelling van dit leeronderzoek focust op het beschrijven en bestuderen van copingstrategieën bij gescheiden mannen met kinderen en wil het verwerkingsproces bij deze groep analyseren op verschillende vlakken. De aspecten waarop we ons geconcentreerd hebben met bijkomende onderzoeksvragen zijn (1) de socio-economische gevolgen waaronder bijvoorbeeld de financiële gevolgen en de impact van de scheiding op het welzijn, (2) de socioculturele gevolgen zoals de

veranderingen en het gebruik van sociale netwerken (zowel informeel als formeel) en (3) het effect van de scheiding op het vaderpatroon en de zoektocht naar een nieuwe vaderrol.

1.1 Sociaaleconomische gevolgen

Hoewel gescheiden vrouwen vaak kwetsbaarder zijn dan mannen op financieel gebied, kent de financiële slagkracht van gescheiden vaders ongetwijfeld ook de gevolgen van een scheiding. Niet alleen spelen onderhoudsgeld en alimentatie hierbij een rol, maar moeten gescheiden vaders vaak een nieuwe woonst vinden, kennen zij eventueel veranderingen in hun arbeidssituatie en leren zij omgaan met een gewijzigd inkomsten- en uitgavenpatroon.

Naast de impact die een scheiding kan hebben op iemands omgang met andere personen, kan een scheiding ook verregaande gevolgen hebben voor de fysieke gezondheid. Deze gevolgen zijn het resultaat van een emotioneel proces dat zich vertaalt op een fysiek niveau, gaande van sporten, eten, roken, drinken, enz ... of met andere woorden een veranderde levensstijl.

De gevolgen voor de socio-economische situatie van gescheiden vaders worden in volgende onderzoeksvragen verrat:

Hoe beleven vaders hun sociaaleconomische situatie na de scheiding? Hoe percipiëren zij de impact van het scheidingsproces op volgende gebieden: inkomen en uitgaven, de werksituatie, huisvesting en gezondheid? Op welke manier proberen gescheiden vaders met deze sociaaleconomische veranderingen om te gaan?

1.2 Socioculturele gevolgen

Het sociale netwerk van een gezin met kinderen zit complex in elkaar en iedereen heeft daarin een specifieke rol. Een scheiding brengt hierin verandering, niet alleen binnen het gezin maar ook in de interactie met en de gedragsveranderingen vanuit het sociale netwerk. Gescheiden vaders moeten een nieuwe rol voor zichzelf definiëren niet alleen ten opzichte van de kinderen maar ook naar de buitenwereld toe. De veranderingen in het sociale netwerk en de wijze waarop de gescheiden vader daarmee omgaat, maken deel uit van de copingstrategie die de vader hanteert in het verwerkingsproces.

Naast de interactie met het sociale netwerk, vinden sommige gescheiden vaders steun in formele hulpverlening zoals bijvoorbeeld gespecialiseerde hulpgroepen, juridische experts, bemiddelaars en psychologen.

Volgende onderzoeksvragen spitsen zich specifiek toe op deze aspecten van een scheiding en het effect ervan op gescheiden vaders:

Hoe beleven vaders de veranderingen in het sociale netwerk en het maatschappelijk participatiepatroon na hun scheiding? Hoe beleven vaders de wijzigingen of het wegvallen van bepaalde rollen, functies en taken uitgevoerd door personen en groepen uit hun sociaal netwerk? Op welke manier proberen ze de ontstane lacunes op te vullen?

1.3 De rol van de vader

Een scheiding creëert een nieuwe situatie waarin vaders en kinderen zijn blootgesteld aan al dan niet drastische veranderingen in hun relatie. Een gescheiden vader heeft de mogelijkheid een actieve rol te spelen en in verschillende mate betrokken te zijn bij de opvoeding van de kinderen. Sommige vaders moeten zich na een scheiding een nieuwe rol aanmeten ten opzichte van hun kinderen (Madden-Derdich en Leonard, 2000).

Het co-ouderschap is sinds 1995 de norm geworden. Toch verwerven nog vaak de moeders het hoederecht. Daarom moeten vaders, bij de opvoeding van de kinderen, een nieuwe plaats zoeken als 'vader op afstand'. Dit heeft een impact op het verwerkingsproces onmiddellijk na de feiten. Ook op lange termijn heeft dit een effect als hij een levenslange relatie met zijn kinderen wil uitbouwen.

Daarnaast kan de relatie met de kinderen na de scheiding een zeer grote invloed uitoefenen op het emotionele welbevinden van de gescheiden vader. De kwaliteit en de vorm van deze veranderde relatie speelt daardoor een prominente rol bij het verwerkingsproces.

Het aspect vaderschap bij een echtscheiding heeft in dit onderzoek aanleiding gegeven tot volgende onderzoeksvragen:

Hoe ervaart de vader de kwaliteit van zijn relatie met de kinderen na de echtscheiding? In hoeverre is hij tevreden over deze relatie en in welke mate wil hij ze al dan niet wijzigen. Wat is vaders perceptie met betrekking tot zijn vaderrol en in hoeverre wordt hij betrokken bij de opvoeding?

Met bovenstaande onderzoeksvragen tracht dit werkstuk meer duidelijkheid te verschaffen over het verwerkingsproces van gescheiden vaders. Deze specifieke doelgroep is tot nog toe vaak buiten beschouwing gelaten bij voorgaande studies, hoewel zij een relatief complex proces doormaken tengevolge van het feit dat zij (1) twee scheidingen te verwerken hebben (ex-partner en kinderen) en (2) vaak nog een vorm van contact onderhouden met de voormalige leden van het gezin (zowel ex-partner als kinderen).

Door middel van interviews en een analyse van de output, zullen we de leefwereld van deze personen beschrijven en de verschillende aspecten van het verwerkingsproces en de gehanteerde copingstrategieën belichten.

Het leeronderzoek bestrijkt zowel de financiële gevolgen als het welzijn, de gezondheid en de veranderende sociale interactie (zowel binnen als buiten het gezin) waarmee

gescheiden mannen met kinderen te kampen krijgen. De impact van het inkomen en de arbeidssituatie van gescheiden vaders is minder gekend dan de impact ervan bij vrouwen. Naast een mogelijke financiële impact kennen gescheiden mannen net zoals gescheiden vrouwen een verminderd welzijn tengevolge van factoren zoals onzekerheid en eenzaamheid tijdens het verwerkingsproces. De aanwezigheid van kinderen speelt voor gescheiden vaders hierbij een specifieke rol.

1.4 Structuur van het onderzoek

De beschrijving van het onderzoeksopzet wordt gevolgd door een literatuurstudie waarbij verschillende aspecten afzonderlijk worden onderzocht. In het eerste deel van deze literatuurstudie wordt de juridische kant besproken van het samenwonen, het huwelijk en de echtscheiding evenals de financiële impact ervan omdat deze laatste vaak tijdens de gerechtelijke procedure wordt bepaald. Een volgende deel behandelt de literatuur omtrent copingstrategieën en beschrijft de gedragspatronen die ontwikkeld worden om met moeilijke situaties om te leren gaan. Dit proces vangt aan vóór de scheiding en blijft van belang tot na de scheiding. Verder worden de sociaal-economische gevolgen van een scheiding kwantitatief behandeld. Dit deel geeft de economische impact en de weerslag op de arbeidssituatie van gescheiden vaders weer evenals het subjectieve welzijn en de gevolgen voor de mentale en fysieke gezondheid. Bij een scheiding zal een vader een nieuwe rol voor zichzelf moeten vinden als gevolg van de veranderde structuur van het gezin. Het vierde deel beschrijft verschillende benaderingen om deze nieuwe vaderrol te definiëren en geeft weer welke determinanten van belang zijn bij het herontdekken van het vaderschap. De laatste twee delen van de literatuurstudie behandelen de formele en informele netwerken die een rol hebben in het verwerkingsproces.

De literatuurstudie heeft bijgedragen tot het definiëren van een aantal onderzoeksvragen die de opzet van het onderzoek bepalen en die het verdere verloop en de analyse van de gegevens zullen oriënteren. Deze onderzoeksvragen worden vervolgens geanalyseerd door middel van diepte-interviews waarbij de leefwereld van gescheiden vaders wordt bestudeerd.

De analyse van de interviews werd opgesplitst in vier hoofdstukken gevolgd door een algemeen besluit. Het eerste hoofdstuk beschrijft de interactie met de ex-partner voor, tijdens en na de scheiding. Uit onderzoek is gebleken dat de interactie met de ex-partner een zeer grote invloed heeft op het welzijn van de gescheiden vader en de copingstrategieën mee determineert. Het tweede hoofdstuk behandelt de socio-economische aspecten zoals de invloed van de scheiding op het inkomen, arbeidssituatie... De rol van formele en informele netwerken in het verwerkingsproces en de gevolgen voor de gezondheid worden in het volgende hoofdstuk omtrent socioculturele aspecten toegelicht. In het laatste hoofdstuk wordt de veranderende interactie met de kinderen geanalyseerd en gaan we dieper in op de nieuwe vaderschapsrol die de gescheiden vader moet ontdekken en waaraan hij zich moet leren aanpassen.

2 Onderzoeksopzet

In dit deel wordt de methodologie beschreven die gehanteerd werd in dit onderzoek. Uit de onderzoeksvragen blijkt dat het voornamelijk de bedoeling is om tot een dieper inzicht te komen over hoe vaders omgaan met de gevolgen van hun scheiding. Om dit te bestuderen hebben we gekozen voor een kwalitatieve benadering. In wat volgt wordt het hoe en waarom ervan verantwoord.

2.1 Waarom kwalitatief onderzoek?

Het is de bedoeling om een dieper inzicht te verwerven in de copingstrategieën en de beleving van sociaaleconomische gevolgen bij gescheiden vaders.

Uit de literatuurstudie blijkt dat er op dit vlak wel al veel kwantitatief onderzoek verricht is, dit biedt ons een theoretisch kader, maar gezien de aard van het onderzoek leek het ons meer aangewezen om in dit onderzoek te vertrekken vanuit de data. Het doel is immers niet het testen van hypothesen, maar het ontwikkelen van een theorie die afgeleid wordt uit de studie van het fenomeen zelf (Mortelmans, 2005). Door, zoals de Grounded Theory het voorschrijft, uitsluitend te vertrekken vanuit het bronmateriaal (de gevoelens en belevingen van gescheiden vaders) konden we dus niet anders dan werken in een kwalitatieve benadering.

Bovendien leek het ons niet aangewezen dit onderwerp kwantitatief te benaderen aan de hand van enquêtes en gestandaardiseerde vragenlijsten. Iedere vader heeft immers een andere achtergrond, zit in een andere situatie, beleeft de scheiding op een andere manier. Bij het analyseren van dit onderwerp met behulp van statistische methoden, zou dan ook een schat aan informatie verloren gaan.

2.2 Het onderzoeksinstrument

In de vorige paragraaf hebben we onze keuze voor kwalitatief onderzoek gerechtvaardigd. Uit de verschillende instrumenten kozen we voor het diepte-interview, omdat dit de mogelijkheid laat aan de interviewer om dieper in te gaan op bepaalde aspecten, om bij te sturen en om verduidelijkingen te vragen bij antwoorden van de respondent.

Gezien de vertrouwelijkheid van het onderwerp, de grote gevoeligheid en om sociaal wenselijke antwoorden te vermijden, leek ons de focusgroep niet bruikbaar.

Hoewel de diepte-interviews bij voorkeur bij de respondent thuis werden afgenomen, zou participerende observatie niet geschikt zijn. Geen enkele respondent zou immers iemand toelaten om constant en voor een lange tijd in zijn leefwereld te vertoeven.

2.3 Het onderzoeksofzet

In deze paragraaf bespreken we alle keuzes die gemaakt werden en de stappen die ondernomen zijn in de uitvoering van dit onderzoek.

2.3.1 Wie komt in aanmerking?

De 56 respondenten werden enerzijds gezocht in de ruime kennissenkring van alle onderzoekers en anderzijds via het aanschrijven van een heleboel organisaties.

Om in aanmerking te komen, werden een aantal criteria gehanteerd waaraan de respondenten moesten voldoen. Als eerste voorwaarde moesten de mannen vader zijn, het aantal kinderen speelde geen rol. Ten tweede mochten de vaders maximum twee jaar feitelijk gescheiden leven van hun (ex-) partner en/of de kinderen². Deze maximumperiode werd vrij strikt toegepast omdat, ons inziens, na verloop van een langere periode de juiste impact en sterkte van de emoties moeilijker weergegeven kunnen worden.

Er werden daarentegen geen eisen gesteld aan de leeftijd, het opleidingsniveau, het feit of men al dan niet gehuwd was (geweest), het stadium in de scheidingsprocedure ... om een zo groot mogelijke verscheidenheid te bekomen.

In dit onderzoek hebben we geen onderscheid gemaakt tussen relatiebreuken van gehuwde of samenwonende koppels. We willen de effecten nagaan van een stukgelopen relatie. Onder scheiding verstaan we dus zowel het uit elkaar gaan van gehuwden als van samenwonenden.

2.3.2 Het interview

Op basis van het literatuuronderzoek en de onderzoeksvragen werd een lange lijst van mogelijke interviewvragen opgesteld. Om er zeker van te zijn dat alle onderzoeksvragen uitgebreid onderzocht werden, hebben we negen hoofdthema's bepaald: werk, financieel, gezinswoning, huishouden, vrije tijd, netwerk/relaties, kinderen, vaderrol, gezondheid/emoties. Onder elk thema werden een aantal vragen gesteld, sommige vragen kregen een topiclijst om het de interviewer gemakkelijker te maken om door te vragen. Als inleiding tot het interview werd gepeild naar de relatie, het scheidingsproces en de grootste veranderingen naar aanleiding van de scheiding. Als slotvraag werd gepolst naar de toekomst die de respondenten voor ogen hadden.

In een eerste ronde werden tussen half november en half december 2006, 21 interviews afgenomen. Alle onderzoekers lieten alle thema's uitgebreid aan bod komen, zonder de voorgestelde volgorde of formulering al te strikt te hanteren. De respondenten kregen alle ruimte om te antwoorden. De interviews werden op band opgenomen en zorgvuldig (in spreektaal voor zover verstaanbaar, en met stopwoorden, aarzelingen ...) uitgetypt.

² Bij enkele vaders is die termijn met enkele maanden overschreden, één respondent was langer dan drie jaar gescheiden.

Op deze eerste interviews werd feedback gegeven door de collega-onderzoekers. Ook de vragenlijst werd kritisch besproken, opnieuw naast de onderzoeksvragen gelegd en geoptimaliseerd. Er werd een nieuwe slotvraag opgenomen die de respondenten vraagt of ze 'goede raad' hebben voor mannen die hetzelfde meemaken als zij. Bovendien kregen de interviewers een heleboel goede raad mee om de volgende interviews nog beter te laten verlopen.

Van begin januari tot eind februari werden de resterende 35 interviews afgenomen en uitgetypt.

De voorkeur werd gegeven om de mannen bij hen thuis te interviewen en – indien mogelijk – zonder anderen in de ruimte. De aanwezigheid van een partner, kinderen of een huisdier werken storend en zouden kunnen leiden tot een geremdheid, een verlies aan concentratie of beïnvloeding van de respondent. Voor de meeste respondenten was dit geen probleem.

De duur van de interviews varieerde van 75 tot 200 minuten. De langere interviews hielden wel het gevaar in van het optreden van vermoeidheid bij respondent en interviewer, maar hadden als voordeel dat er heel uitgebreid op alles werd ingegaan.

De meeste respondenten vonden het fijn om mee te werken aan een onderzoek en toonden belangstelling voor het resultaat.

2.3.3 Verwerking van de data

Om tot een gemakkelijkere analyse van de data te komen, werden alle interviews omgezet naar het programma Atlas-ti. We kozen voor Atlas-ti omdat deze software specifiek ontwikkeld is met het oog op het verwerken van kwalitatieve data.

In een eerste stap werden de interviews, met behulp van Atlas-ti, verdeeld in alinea's. Vervolgens werden in de loop van maart 2007 alle interviews uitgebreid gecodeerd op basis van de negen hoofdthema's van de vragenlijst. Deze negen hoofdthema's werden gebruikt als hoofdcode, alle andere codes werden uit de interviews zelf gehaald. Door onze kwalitatieve aanpak en met de Grounded Theory als basis, lieten we de codes opborrelen uit de data.

Na het intensieve codeerwerk werd gestart met de analyse van de data. Hoewel er tijdens het coderen al een aantal zaken naar voor kwamen, zorgde het lezen en herlezen en het combineren van de codes voor de basis van de analyse. Het resultaat van deze analyse kan u lezen in deel II.

2.4 Responsanalyse

Om een beeld te krijgen van de mannen die meewerkten aan dit onderzoek, geven we in deze paragraaf enkele kenmerken.

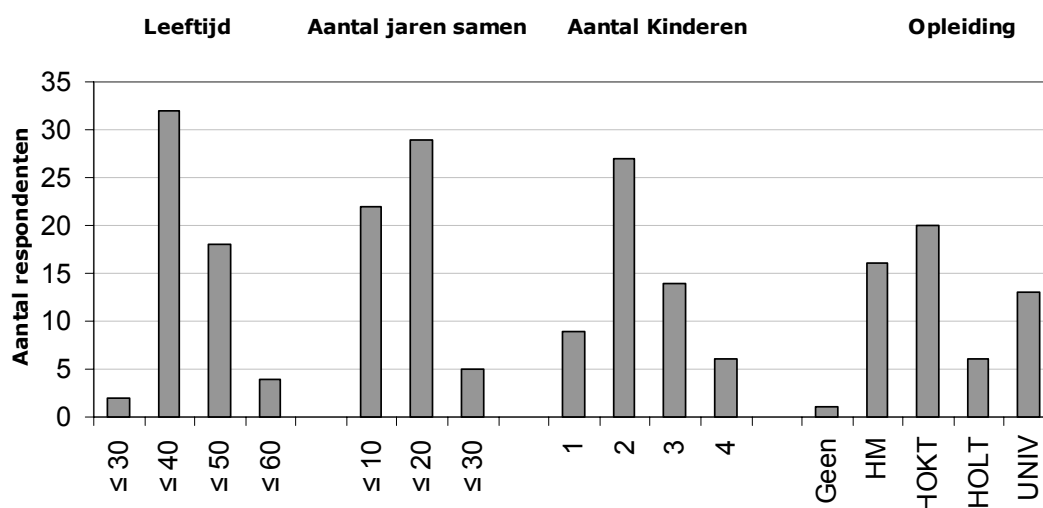
In totaal werden er 56 respondenten geïnterviewd. Hoewel er werd gestreefd naar een zo groot mogelijke diversiteit, zien we toch dat de grote meerderheid een hoger diploma heeft en tussen de 30 en de 50 jaar is.

De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 40 jaar en 88% van de respondenten is tussen 30 en 50 jaar (56% is tussen 30 en 40, 33% is tussen 40 en 50).

Vier op vijf respondenten waren gehuwd voor hun scheiding, de anderen woonden samen. De koppels zijn gemiddeld 12 jaar bij elkaar gebleven (tot de feitelijke scheiding). Het gemiddelde aantal kinderen per persoon is 2,3 en varieert van 1 tot 4 kinderen. De gemiddelde leeftijd van de kinderen is 10 jaar en varieert van 1 tot 24 jaar.

Het merendeel van de respondenten is hoger opgeleid, iets minder dan één op drie heeft geen diploma of maximum een diploma hoger middelbaar onderwijs.

De onderstaande figuur geeft de verdeling van het aantal respondenten per kenmerk weer.

Figuur 2: Aantal respondenten per kenmerk

Verder moet nog opgemerkt worden dat 19 respondenten een nieuwe partner hadden op het ogenblik van het interview (november 2006-februari 2007).

In dit hoofdstuk werd een overzicht en verantwoording gegeven van de keuzes die gemaakt werden bij de uitvoering van dit onderzoek. Het volgende hoofdstuk is een verslag van de literatuurstudie.

3 Literatuurstudie

In de literatuurstudie verkennen we de stand van zaken in het onderzoek op het gebied van de door ons geformuleerde onderzoeksvragen. Wat is reeds onderzocht en wat leren we daaruit? We zoeken naar reeds bestaande concepten en verworven inzichten, die verder, in de fase van de analyse, een belangrijke bron van inspiratie zullen vormen. De focus van de literatuurstudie is voldoende breed genomen om een ruim kader te kunnen schetsen.

In deze literatuurstudie bieden we eerst een juridische opstap naar de achtergrond van samenwonen, huwen en scheiden. Om een idee te krijgen van hoe vaders omgaan met de gevolgen van een scheiding, geven we vervolgens een theoretisch kader van de verschillende copingstrategieën, waarna we dieper ingaan op enkele deelaspecten ervan. Zo komen achtereenvolgens de sociaaleconomische gevolgen, de vaderrol, de formele en informele hulpverlening aan bod.

De kans dat een huwelijk in onze samenleving een leven lang standhoudt, is veel kleiner dan in de jaren zestig van de vorige eeuw. De sterke verhoging van het aantal scheidingen gedurende de afgelopen veertig jaar vormt zonder twijfel een belangrijk sociaal verschijnsel. Daar waar er in België in 1965 slechts 5.520 echtscheidingen werden geregistreerd (Deleeck, 2001), stopte de teller in 2005 op 30.844 echtscheidingen³. België behoort dan ook tot de groep landen met het hoogste echtscheidingscijfer binnen een Europese context (Lodewijckx, 2005). De laatste jaren lijkt het aantal echtscheidingen wel te stabiliseren, hierbij dient opgemerkt dat de feitelijke, niet geregistreerde scheidingen niet in deze statistieken opgenomen zijn en dat dit ook geldt voor scheidingen na alternatieve samenlevingsvormen, zoals ongehuwd samenwonen, die meer dan vroeger opgang maken.

3.1 Juridische aspecten van samenwonen, huwen en scheiden

We starten dit theoretisch kader met een paragraaf over de juridische aspecten, om een zicht te krijgen op de wettelijke gevolgen van samenwonen, huwelijk, echtscheiding en de onderhoudsuitkering.

Deze paragraaf is hoofdzakelijk gebaseerd op Belmans en Louwette (2003a en 2003b), Franssen (2000), Heyvaert (2000) en Senaeve (2004).

3.1.1 Samenwonen

Tot 2000 was er juridisch een zeer groot verschil tussen gehuwden en samenwonenden. De 'wet tot invoering van de wettelijke samenwoning' van 23 november 1998, die in 2000 van kracht ging, trachtte hierin verandering te brengen. Het was zeker niet de bedoeling van deze wet om een alternatief te bieden voor het huwelijk, de wetgever

³ http://statbel.fgov.be/figures/population_nl.asp geraadpleegd op 22.10.2006

wou meer juridische zekerheid geven aan ongehuwd samenwonenden. Er blijft wel nog steeds een groot verschil tussen wettelijk en feitelijk (gewoon) samenwonen.

Wanneer twee of meer mensen beslissen om te gaan samenwonen (dit is **het feitelijk of gewoon samenwonen**) en dit niet wensen te laten registreren, zijn zij ook niet gebonden aan enigerlei regels. Het nadeel is echter dat ze ook geen enkele wettelijke bescherming genieten van hun feitelijke toestand. Zo geldt er geen samenwonings- of getrouwheidsplicht, er zijn ook geen bepalingen rond de verdeling van de kosten die het samenwonen met zich meebrengt of voor het voorzien in elkaars levensonderhoud en er is geen onderhoudsplicht die kan worden afgedwongen, tenzij men hierover een akkoord heeft gemaakt in het samenlevingscontract (zie verder). Als er uit een samenwoning gemeenschappelijke kinderen voortkomen, zijn beide ouders wel onderworpen aan de wettelijke verplichting: het verschaffen van het levensonderhoud van de kinderen.

Wanneer men aan het samenwonen een meer formeel karakter wil geven, kan men **wettelijk samenwonen**. Deze materie werd geregeld door de wet van 23 november 1998. Voor de bekrachtiging van het wettelijk samenwonen dient men een geschrift te overhandigen op het gemeentehuis. Dit bevat onder meer de uitdrukkelijke toestemming van de beide partners. Om wettelijk samen te wonen hoeven mensen geen relatiepartners te zijn en ze moeten niet van een verschillend geslacht zijn. Het wettelijk samenwonen kan ook toegepast worden in geheel andere situaties.

Om de wettelijke samenwoners te beschermen, werden enkele basisregels van het huwelijk overgenomen:

- Beide partijen dienen een evenredige bijdrage te leveren in de lasten van hun samenleving.
- De gezinswoning heeft voor samenwoners dezelfde bescherming als in het huwelijk.
- De goederen waarvan geen van beiden de eigendom kan bewijzen, zijn onverdeeld bezit.
- Voor de schulden die gemaakt worden in het kader van het samenleven, zijn beide partijen aansprakelijk.

Men kan een einde maken aan het wettelijk samenwonen door in het huwelijk te treden, door een gezamenlijke of door een éézijdige verklaring af te leggen. Het wettelijk samenwonen eindigt ook bij het overlijden van één van de partners. Het beëindigen van de samenleving volstaat om bevrijd te worden van de bijdrageplicht. Indien het tot een ernstige storing in de verstandhouding komt tussen de samenwoners, kunnen zij naar de vrederechter gaan die dringende en voorlopige maatregelen kan treffen in zaken met betrekking tot de kinderen, tot de gemeenschappelijke verblijfplaats en tot de gemeenschappelijke goederen. Ook hier zijn wettelijke samenwoners beter beschermd dan feitelijke samenwoners.

Zowel wie feitelijk als wie wettelijk samenwoont, kan een **samenlevingscontract** afsluiten. In dit contract kan men bepalingen opnemen met betrekking tot de eigen situatie van het samenleven, het beëindigen ervan en de eventuele wederzijdse onderhoudsplicht. Een samenlevingscontract biedt in ieder geval meer bescherming dan de gewone wettelijke bepalingen. De zaken die opgenomen worden, mogen niet in strijd

zijn met de heersende wetgeving. Het samenlevingscontract wordt afgesloten bij een notaris. Voor wie wettelijk samenwoont, kan er melding van het contract worden gemaakt in het bevolkingsregister. Indien de samenleving wordt beëindigd, vervalt ook het samenlevingscontract.

3.1.2 Huwen

We bespreken hier enkel het wettelijk huwelijk. Het ceremonieel (meestal kerkelijk) huwelijk heeft immers geen enkele juridische waarde.

Mensen die in het huwelijk willen treden moeten meerderjarig zijn (tenzij ze van deze verplichting ontheven zijn) en moeten beiden instemmen met het huwelijk.

Men kan huwen in drie stelsels:

- stelsel van scheiding van goederen;
- stelsel van de algemene gemeenschap van goederen;
- stelsel van scheiding van goederen met gemeenschap van aanwinst (= wettelijk stelsel).

Als men een huwelijkscontract opmaakt, bepaald men hierin de keuze uit de drie stelsels (aangevuld met eventueel specifieke bepalingen). Indien men dit niet doet, is steeds het wettelijk stelsel van kracht.

Aan het huwelijk zijn enkele verplichtingen verbonden waar ook in een huwelijkscontract niet kan van afgeweken worden:

- Plicht tot samenwoning (zich onttrekken aan deze plicht zonder toestemming van de partner en in omstandigheden die beledigend zijn voor de partner kunnen een reden zijn voor de echtscheiding op grond van feiten);
- Plicht tot getrouwheid (trouw), hulp en (morele) bijstand;
- De bescherming van de gezinswoning die niet zonder toestemming van de partner kan verkocht worden;
- Het éézijdig opzeggen van de huur van de gezinswoning, zonder toestemming van de partner, is niet toegestaan;
- Elk van de partners moet bijdragen in de lasten van het huwelijk, in verhouding tot zijn vermogen;
- Men mag de naam van de partner gebruiken voor eigen beroepsdoeleinden, maar alleen na toestemming.

De volgende regels gelden in het wettelijk stelsel. In tegenstelling tot het voorgaande kan van deze regels wel worden afgeweken in het huwelijkscontract:

- De gelden op de rekeningen worden geacht voor de helft aan elk van de partners toe te horen;
- Het inkomen behoort beiden voor de helft toe;
- Alle aankopen die gedaan worden, worden geacht gemeenschappelijk te zijn, ook al staat de factuur op naam van één van de partners;
- Geen van de echtgenoten kan een lening aangaan zonder toestemming van de ander;
- De schulden die gemaakt worden, kunnen op beide partners verhaald worden.

In het huwelijkscontract kunnen tevens nog velerlei zaken worden opgenomen die van toepassing zijn voor de specifieke situatie van de echtgenoten.

3.1.3 De ontbinding van het huwelijk door echtscheiding

Het huwelijk kan slechts op twee manieren ontbonden worden, namelijk door het overlijden van één van de echtgenoten of door echtscheiding. De echtscheiding is de ontbinding ex nunc van een geldig gesloten huwelijk tijdens het leven de echtgenoten en op gronden die zich na de huwelijkssluiting hebben voorgedaan. We kunnen in België vijf gronden van echtscheiding onderscheiden:

- De echtscheiding op grond van fout;
- De echtscheiding op grond van feitelijke scheiding;
- De echtscheiding wegens geestesstoornis;
- De echtscheiding door onderlinge toestemming (EOT);
- De echtscheiding door omzetting van een voorheen doorgevoerde scheiding van tafel en bed.

Op het moment van het afwerken van deze literatuurstudie (april 2007) wordt de echtscheidingsprocedure herwerkt en zullen er nog maar twee echtscheidingsgronden zijn (onderlinge toestemming en onherstelbare ontwrichting). Deze nieuwe procedure treedt in werking op 1 september 2007. Omdat alle gescheiden vaders in ons onderzoek gescheiden zijn op basis van de huidige wetgeving, zullen we de situatie schetsen zoals ze nu bestaat.

Aan de echtscheiding kan soms een spanningsvolle situatie voorafgaan. Er kunnen dan door de vrederechter voorlopige en dringende maatregelen getroffen worden die van kracht zijn gedurende de ganse echtscheidingsprocedure. De bekrachtiging hiervan gebeurt door de rechtbank van eerste aanleg.

Waar de gronden verschillen in gevolgen naar de ex-partners, hebben ze allemaal dezelfde gevolgen waar het gaat om de **kinderen**. De regeling van het ouderlijk gezag en van de ouderlijke plichten staat los van het al dan niet gehuwd zijn van de ouders. Beide ouders hebben na de echtscheiding de prerogatieven in verband met de staat van de persoon van de minderjarige. De echtscheidingsrechter heeft geen bevoegdheid om uitspraak te doen aangaande uitoefening van het gezag na echtscheiding; hiervoor is de jeugdrechtbank bevoegd. De regeling die tijdens de echtscheidingsprocedure van kracht is, kan ook erna blijven bestaan. Indien dit niet werd bevolen, valt men terug op de algemene regeling aangaande niet-samenlevende ouders: de uitoefening van het gezag over de persoon en goederen behoort gezamenlijk toe aan beide ouders (het zogenaamde co-ouderschap). Elk van de ouders blijft gehouden de kosten van onderhoud, opvoeding en opleiding evenredig naar zijn middelen te dragen. Werd deze verplichting ten laste gelegd van één van de ouders, dan blijft deze ook verder gelden na de echtscheiding.

Enkel bij een echtscheiding door onderlinge toestemming is de regelgeving met betrekking tot de kinderen enigszins afwijkend. Hier dienen er betreffende de kinderen voorafgaande overeenkomsten te worden bepaald. Het belang van het kind is steeds de voorwaarde in de overeenkomst.

Er zijn verschillende types van uitoefening van gezag over de persoon en het beheer van de goederen. Een eerste en meest bekende type is het **co-ouderschap**. Hier oefenen beide ouders gezag uit, ook betreffende de goederen. Het tegenovergestelde is de **exclusieve uitoefening van het ouderlijk gezag**, waarbij één ouder recht heeft op persoonlijk contact en de goederen van de kinderen vrij zijn te bepalen. Wanneer het gezag over de persoon exclusief door één ouder gebeurt, maar de belangrijke beslissingen door beide ouders genomen worden, spreekt men van een **tussensysteem**. Deze beslissingen moeten duidelijk worden vermeld in de overeenkomst, net zoals het recht op persoonlijk contact. Bij het gezamenlijk uitoefenen van het gezag, maar met welbepaalde beslissingen die slechts door één ouder worden genomen zitten we in een **omgekeerd tussensysteem**. Ook hier moet het recht op persoonlijk contact worden geregeld in de echtscheidingsovereenkomst.

Men kan overgaan tot een **echtscheiding op grond van feiten**, wanneer één van de echtgenoten zwaar te kort komt in één van de huwelijksverplichtingen of deze schendt. Het gaat om volgende fouten: overspel, grove belediging, gewelddaden of mishandeling. Bij deze grond tot echtscheiding is er dus steeds sprake van een schuldige (degene die de fout beging) en een onschuldige echtgenoot.

Onmiddellijk na de uitspraak van de echtscheiding, houden de persoonlijke verhoudingen op te bestaan, tevens verliest men het recht om elkaars naam nog te gebruiken (zowel in het burgerlijk leven als voor beroepsdoeleinden). Bovendien kunnen beide ex-partners onmiddellijk opnieuw in het huwelijk treden, of de wettelijke samenwoning aangaan.

Indien men gehuwd was onder het stelsel van gemeenschappelijk vermogen worden goederen vereffend en verdeeld. Hierbij kan één van de partners aan de rechtbank verzoeken om de gezinswoning te verkrijgen mits financiële regeling.

Verder kan er bij de uitspraak, een onderhoudsuitkering bepaald worden die strekt tot levensonderhoud en tot vergoeding. Dit is een sanctie voor de schuldige echtgenoot naar de onschuldige echtgenoot toe. De schuldige kan in de procedure trachten gevrijwaard te worden van deze verplichting tot het betalen van onderhoudsuitkering.

Sinds 2000 werd de periode alvorens men kan overgaan tot een **echtscheiding op grond van feitelijke scheiding**, teruggebracht tot twee jaar. Men is evenwel niet automatisch echtgescheiden na die termijn, maar dient hier ook een gerechtelijke procedure te doorlopen. De scheiding op grond van feitelijke scheiding heeft dezelfde gevolgen als echtscheiding wegens fout maar met een andere invulling. Ook hier speelt de schuldnotie een belangrijke rol maar wordt die niet op een zelfstandige manier vastgesteld. De echtgenoot die de echtscheiding verkrijgt, is de schuldige., de onschuldige echtgenoot zou wellicht de echtscheiding wegens fout verkiezen. Dit is een vermoeden juris tantum van uitsluitende schuld. De doelstelling van deze procedure ligt bijgevolg in het weerleggen van het schuldvermoeden, dit door bewijs te leveren dat de feitelijke scheiding te wijten is aan de fouten van de andere echtgenoot. Hierbij wordt rekening gehouden met vier aspecten nl. de feiten die voorafgaan aan de aanvang van de feitelijke scheiding, de fouten die aan de oorsprong liggen van de feitelijke scheiding

en fouten die dateren van erna voor zover ze de feitelijke scheiding hebben doen voortduren, ten derde dienen de bedoelde fouten niet even ernstig te zijn als bij echtscheiding wegens fout. Ten slotte volstaat het te bewijzen dat de feitelijke scheiding gedeeltelijk te wijten is aan de fouten van de verwerende echtgenoot.

De **echtscheiding op grond van feitelijke scheiding wegens geestesstoornis** staat los van de idee van schuld. Hier wordt dus geen schuldige echtgenoot aangeduid. De echtscheiding op basis van deze grond komt in België niet zo veel voor.

De **echtscheiding door onderlinge toestemming (EOT)** is in België de meest gebruikte, de snelste en goedkoopste manier om uit de echt te scheiden. De scheiding verloopt in twee fasen. Eerst is het aan de echtgenoten, al dan niet met hulp van derden, om overeen te komen over de gevolgen van hun echtscheiding. Vervolgens loopt er een procedure voor de rechtbank waarbij men tweemaal moet verschijnen. Eens de echtscheiding overgeschreven is in het bevolkingsregister, kan men aan de overeenkomst niets meer veranderen. Bij deze grond tot echtscheiding is er ook geen schuldige of onschuldige echtgenoot.

De **echtscheiding op grond van scheiding van tafel en bed** is er voor mensen die om religieuze of praktische redenen niet uit het echt willen scheiden, maar ook niet meer kunnen of wensen te voldoen aan alle huwelijksverplichtingen. Men kan het zien als een tijdelijk juridische bescherming bij een feitelijke scheiding, doch zonder een einde te maken aan het huwelijk zelf. De persoonlijke verhoudingen tussen beide echtgenoten blijven overwegend bestaan de getrouwheid is verschuldigd maar er is een afzwakking van de juridische banden zo wordt bijvoorbeeld de plicht tot samenwoning opgeheven. Men kan op drie manieren een einde stellen aan de scheiding van tafel en bed: door het overlijden van één van de partners, door de omzetting naar de echtscheiding of door de verzoening, waarbij de scheiding van goederen blijft bestaan. Ook bij deze grond van echtscheiding is er geen schuldige echtgenoot.

3.1.4 Onderhoudsuitkeringen

Er bestaan twee soorten onderhoudsuitkeringen: de onderhoudsuitkering voor de ex-echtgenoten, het zogenaamde 'onderhoudsgeld', en de onderhoudsuitkering voor de kinderen, het zogenaamde 'alimentatiegeld'.

Tussen ex-echtgenoten (onderhoudsgeld)

Het onderhoudsrecht betreft de privaatrechtelijke onderhoudsaanspraken die er bestaan tussen twee personen, waarbij de ene de verplichting heeft om de andere de nodige middelen te verschaffen voor diens levensonderhoud. Er zijn drie soorten: de **conventionele** onderhoudsplicht (bijv. een overeenkomst), de **natuurlijke** onderhoudsplicht (bijv. tussen broers en zussen of naar de ouders) en ten slotte de **wettelijke** onderhoudsplicht (welke we hier behandelen omdat ze van toepassing is in echtscheidingssituaties). Voor de berekening bestaat geen wettelijk vastgelegd kader, maar algemeen werkt men met de 'methode Roodhooft' (Roodhooft, 2000).

Naargelang de grond van de echtscheiding zijn er regels verbonden aan de vorm, de duur en het bedrag van het onderhoudsgeld.

De formule in de 'methode Roodhooft' ziet er als volgt uit:

Alimentatie = $\frac{1}{2} \times (\text{draagkrachtsaldo onderhoudsschuldenaar} - \text{draagkrachtsaldo gerechtigde}) + \frac{1}{2} \text{ fiscaal voordeel}$ (Roodhooft, 2000).

Bij het niet uitvoeren van de onderhoudsuitkering door de onderhoudsplichtige, geldt er een handhavingsrecht waarin een gedwongen tenuitvoerlegging mogelijk gemaakt wordt. Tevens bestaat sinds kort de instantie 'dienst voor alimentatievorderingen'(DAVO) bij de FOD Financiën die het onderhoudsgeld kan vorderen van de onderhoudsplichtige die weigert te betalen.

Ten behoeve van de kinderen (alimentatie)

Zolang een kind geen 26 jaar is en geen eigen inkomsten heeft, kan de ouder die in hoofdzaak instaat voor het levensonderhoud van dit kind, een bijdrage in de kosten vragen aan de andere ouder. Deze bijdrage is gebaseerd op het principe dat de 'ouders naar evenredigheid moeten voorzien in het levensonderhoud van hun kinderen'⁴. Betwistingen na de uitspraak van de scheiding, moeten steeds aan de jeugdrechtbank worden voorgelegd. Het betalen van alimentatie staat volledig los van de omgangsregeling die werd afgesproken, zelfs als men zijn kinderen niet te zien krijgt, kan het zijn dat men alimentatie moet betalen.

Zoals bij de onderhoudsgelden tussen partners, is er ook hier geen wettelijk erkend systeem voor de berekening, maar bestaat er wel een gangbare berekeningsmethode (methode Renard).

3.2 Copingstrategieën

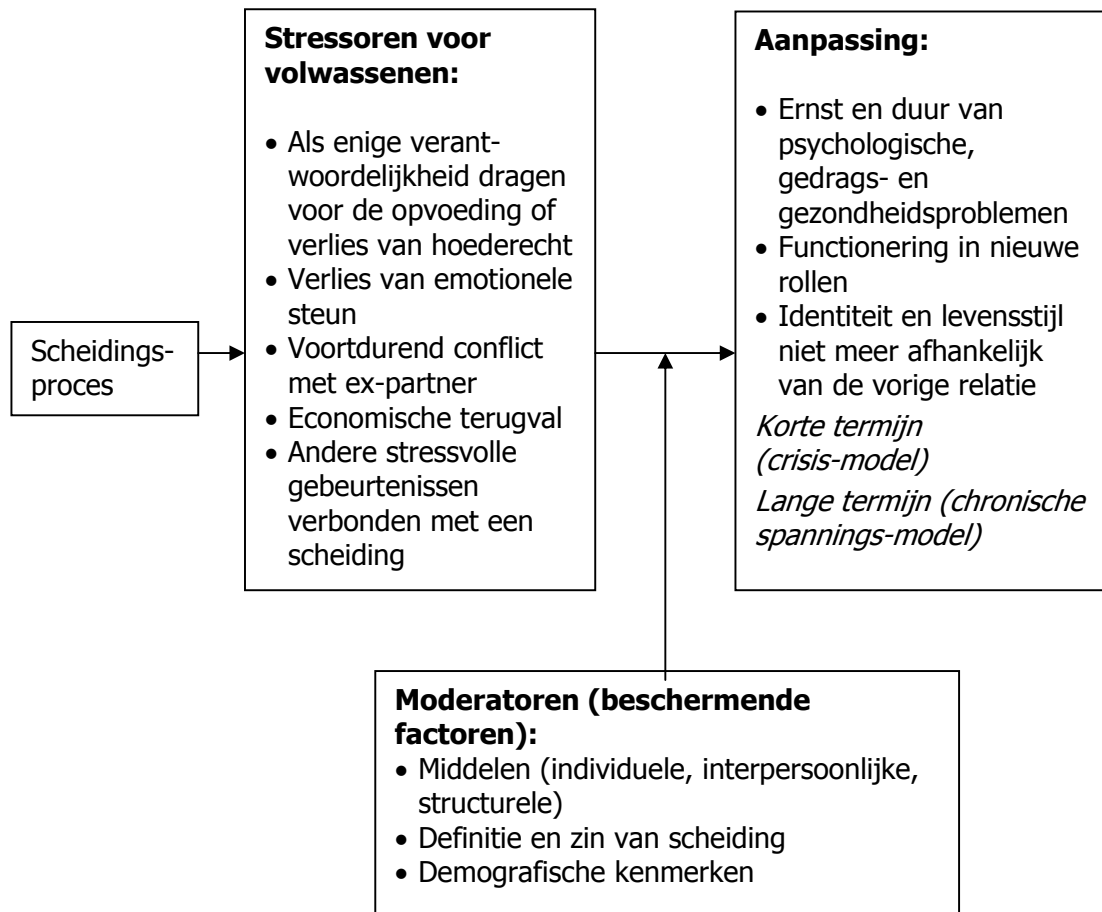
Copingstrategieën of aanpassingsprocessen kunnen we omschrijven als 'tactieken die mensen hanteren om zich beter te handhaven in een moeilijke situatie'. Mensen passen zich aan, aan de situatie waarin ze zich bevinden. Deze aanpassing gebeurt meestal procesmatig, in actie en reactie op de omgeving. Een copingstrategie is dan te omschrijven als 'een gedragspatroon van een actor om met problemen om te gaan, refererend aan de gebruikelijke en geïnstitutionaliseerde manier van voelen, denken en handelen in zulke situatie'. Het gaat om aanpassingen die patronen worden (Boeije en Nievaard, 1995).

In de context van scheidingen zijn onderzoekers (ondermeer Amato, 2000; Kitson en Morgan, 1990 en Price en Mckenry, 1988) het er over eens dat er sprake is van een proces dat aanvangt voor de eigenlijke scheiding en dat ook nadien nog gevolgen heeft.

Amato heeft op basis van de verschillende theoretische kaders die in het onderzoek gebruikt worden, een nieuw conceptueel perspectief opgesteld dat elementen van de verschillende kaders combineert. Hij geeft dit perspectief de volgende naam: het scheiding-stress-aanpassingsperspectief. Men kan het perspectief in een figuur

⁴ art. 203 § 1 van het Burgerlijk Wetboek

samenvatten. De onderstaande figuur is daarop gebaseerd. De elementen specifiek voor kinderen (hoe zij zich aanpassen aan de scheiding) zijn weggelaten omdat ze niet relevant zijn voor ons onderzoek.

Figuur 3: Het scheiding-stress-aanpassingsperspectief naar Amato (2000)

Bij het aanwenden van copingstrategieën is het belangrijk om de situatie en de omstandigheden die aanleiding geven tot een aanpassing te begrijpen. Algemeen kunnen we veronderstellen dat er een aantal stimuli zijn, voortkomende uit het individu of zijn omgeving, die de persoon beproeven en hem zodoende motiveren om zijn situatie te wijzigen of te reageren op deze nieuwe situatie. Deze stimuli worden omschreven als **stressoren**. Een stressvol moment wordt omschreven als 'een ongewoon evenement, een verandering die zich plots aandient en een bedreiging vormt voor de gezondheid of het welvoelen van een persoon' (Hood en Carruthers, 2002).

Stress werd reeds door een verscheidenheid van onderzoekers gedefinieerd (voor een overzicht zie ondermeer Berman en Turk (1981) en Kitson en Morgan (1990)). Een van de meest gebruikte omschrijvingen van stress die gehanteerd worden bij het onderzoek naar de relatie tussen stress en coping, komt van Holmes en Rahe (1967). Zij stelden dat stress refereert aan omgevingseisen (sociale en interne) die het individu aanzetten

tot het wijzigen van zijn normale gedragspatroon. Deze aanpassing vraagt fysieke en psychologische middelen, en een variëteit aan strategieën of technieken voor coping. Indien stressoren accumuleren, dan kunnen de middelen van het individu uitgeput raken en de kans op ziekte, blessures en/of psychologische nood vergroten (Thoits, 1995).

In de literatuur onderscheidt men drie grote vormen van stress (Thoits, 1995). Ten eerste '**levensgebeurtenissen**', dit zijn belangrijke situaties die een onmiddellijke gedragsaanpassing vereisen om te kunnen omgaan met de nieuwe situatie (bijv. scheiding). Een tweede stressor is '**chronische druk**', dit zijn voortdurende eisen die verandering en een langetermijnaanpassing vragen (bijv. een handicap), maar dit zijn ook kleine, steeds weerkerende en oncontroleerbare evenementen. De laatste vorm van stress, namelijk '**dagelijkse beslommeringen**', zijn mini-gebeurtenissen die slechts kleine gedragsveranderingen vragen in de loop van de dag (bijv. verkeersfiles).

Stress hoeft op zich geen negatieve gevolgen in te houden (Lazarus, 1999), maar de hogervermelde types stressoren blijken een negatieve impact te hebben op het fysieke en psychologische welbevinden van de mens. De interactie tussen de drie types stressoren wordt erkend, maar hoe ze op mekaar inwerken is nog niet duidelijk. Dumont en Provost (1999) citeren een studie die tot de vaststelling kwam (in Plancherel e.a., 1997) dat dagelijkse beslommeringen als bemiddelaar kunnen fungeren op de mentale gezondheid bij de effecten van belangrijke 'levensgebeurtenissen'. Deze dagelijkse beslommeringen veroorzaken niet enkel stress, maar creëren ook de perceptie bij het individu dat hij in staat is om met belangrijke stressvolle gebeurtenissen om te gaan. Het resultaat van deze stressoren voor het individu is afhankelijk van een hele reeks factoren, zoals onder andere het type en de hoeveelheid stressoren in het leven van deze persoon en zijn vaardigheid om copingstrategieën efficiënt toe te passen (Thoits, 1995).

Naast stressoren zijn er ook **beschermende factoren**. Die kunnen de negatieve invloed van stress verminderen, ook in de context van een scheiding. Zo zijn er drie categorieën van middelen die iemand ter beschikking heeft. Ten eerste de individuele middelen waarop iemand kan terugvallen, zoals de sociale vaardigheden. Daarnaast zijn er de interpersoonlijke middelen, zoals de steun die men van familie en vrienden krijgt. Hierbij kan het al dan niet hebben van een nieuwe relatie een belangrijke factor zijn. Tot slot zijn er de structurele elementen, denk hierbij aan werkgelegenheid, sociale zekerheid en overheidsbeleid.

Het voorgaande perspectief ziet de aanpassingsproblemen als gevolg van de scheiding. Het **selectieperspectief** daarentegen ziet de scheiding als een gevolg van de aanpassingsproblemen. Sommige individuen hebben problematische persoonlijke of sociale kenmerken die hen niet alleen voorbestemmen voor een scheiding, maar die er tevens voor zorgen dat ze laag scoren op indicatoren van welzijn nadat het huwelijk eindigt (Amato, 2000).

3.2.1 Drie generaties onderzoek

Er kunnen drie generaties copingonderzoekers onderscheiden worden. We geven een kort overzicht en trachten tevens de controverse en verwarring, die in de loop der jaren over coping is ontstaan, te verduidelijken (Aubry, 1997).

Historisch gezien vindt het copingonderzoek zijn roots in de psychosomatische wetenschap. Reeds in de jaren '30 van de vorige eeuw koppelt Freud het begrip aan de psychoanalyse. Coping is voor hem een menselijk afweermechanisme om problemen en emotionele spanningen te bekampen. Hij definieert tien defensiemechanismen, (bijv. projectie en identificatie) die later door zijn dochter Anna Freud (1948) verder worden uitgewerkt (Petersen, 2003). Volgens haar geven individuen de voorkeur aan een bepaalde defensietechniek of stijl (Aubry, 1997). Hoewel er wel degelijk gelijkenissen zijn tussen defensiemechanismen en copingstrategieën vertonen beide concepten ook belangrijke verschillen (Petersen, 2003).

Defensiemechanismen zijn dus, net zoals bij coping, '*mechanismen die mensen in staat stellen om te gaan met spanningen*'. Door deze overlapping is er een jarenlange verwarring ontstaan in de literatuur. Pas vanaf 1960 begint het formeel onderzoek naar copingmechanismen. Tot dan werd de term coping slechts vrijblijvend gebruikt in sociale en vooral medische kring. Haan (1977) maakt een onderscheid tussen coping en defensiemechanismen. Zowel defensiemechanismen, ook wel 'ego defenses' genoemd, als copingstrategieën ontwikkelen vanuit de geest. Niettemin zijn 'ego defenses' veel rigidere mechanismen die voortvloeien uit het onderbewustzijn en als het ware het werkelijkheidsbeeld vervormen. Coping daarentegen is een flexibel mechanisme georiënteerd op de werkelijkheid en vloeit voort uit het bewustzijn van de mens (Knoll, 2002).

Gedurende de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw startte de tweede generatie onderzoekers met een analyse van een beperkt aantal copingreacties. Vanaf dan worden probleem- en emotiegerichte coping centrale concepten in het onderzoek. Hoewel nog algemeen werd aangenomen dat coping overwegend een positief antwoord was op een bedreiging, begonnen onderzoekers zowel de positieve (adaptive) als negatieve (maladaptive) copingstrategieën te onderzoeken. Later wordt ook vermijdingsgeoriënteerde coping, zoals het opzoeken van gelijkgezinden of alternatieve manieren om de bedreigende situatie het hoofd te bieden, onderzocht (Aubry, 1997). In deze fase concentreerde men zich voornamelijk op traumatische gebeurtenissen en daardoor verschuift de focus in het onderzoek van persoonsgebonden (trait) naar omgevingsgebonden elementen (state). Persoonlijkheidskenmerken werden voor deze generatie onderzoekers minder relevant. Immers kon men enkel die strategieën gebruiken die toepasbaar waren voor de specifieke situatie, ongeacht het individueel arsenaal aan copingmiddelen (Aubry, 1997). Coping wordt hier een bewuste manier van omgaan met stress. Coping als een transactioneel begrip, wil zeggen dat het zijn betekenis krijgt in een continu proces van beïnvloeding tussen de mens en zijn omgeving.

Deze situationele of 'state-benadering', ook wel 'intra-individuele' theorie genaamd, werd bekritiseerd en tegengesproken door een volgende generatie onderzoekers. Beïnvloed

door de overtuiging dat situationele factoren onvoldoende bleken als verklaring voor de verschillende vormen van coping, grijpen ze terug naar de trait of interindividuele benadering. Deze aanpak grijpt terug naar een specifieke individuele stijl of strategie van copinggedrag in confrontatie met stresssituaties (Cosway, e.a., 2000).

3.2.2 Een diepteanalyse van copingstrategieën

In volgende alinea's wordt dieper ingegaan op het hierboven kort geschetste onderzoek naar coping. Zonder enige pretentie van volledigheid doen we een poging om enkele relevante copingtheorieën iets dieper te schetsen.

De tweede generatie onderzoekers wordt belichaamd door Lazarus en Folkman (1984), die coping definiëren als 'het continu wijzigen van cognitieve en gedragsinspanningen om specifieke externe en/of interne eisen te beheersen die als belastend waargenomen worden of de bronnen van een persoon overschrijden'. De verschillende delen van deze definitie zijn belangrijk om bij stil te staan. Ten eerste, de notie dat copinginspanningen voortdurend veranderen, suggereert dat individuen een hele reeks van mogelijke copingstrategieën moeten aanleren en dat zij de situatie vooraf correct moeten inschatten om te kunnen bepalen welke copingstrategieën het best zullen werken in verschillende situaties. Ten tweede is er de notie dat de onderwerpen die aanleiding geven tot de noodzaak van coping, buiten de persoon kunnen ontstaan of vanuit de persoon zelf komen. Om copingstrategieën te verbeteren kan het nodig zijn om het inschattingsproces (het inschatten van de eisen van een situatie) te onderzoeken of om de copingstrategieën zelf te leren hanteren. Ten slotte kan men stellen dat coping inherent is aan een context en het copingproces een functie vervult als verbinding tussen de persoon en zijn/haar omgeving.

Het model van Lazarus en Folkman is een van de meest aanvaarde modellen betreffende copingstrategieën. Zij stelden vast dat er acht manieren van coping zijn wanneer individuen geconfronteerd worden met stressvolle situaties, namelijk: confrontatie, afstand nemen, zelfcontrole, sociale steun zoeken, verantwoordelijkheid aanvaarden, ontsnappen/ontwijken, plannen en positief inschatten van de situatie. Zij geloofden dat deze acht manieren van coping twee basisstijlen weergeven, namelijk '**probleemgerichte**' coping en '**emotiegerichte**' coping. Elk van deze categorieën benadrukt een welbepaalde wijze van reageren in een problematische situatie (Cosway, e.a., 2000).

Probleemgerichte coping (ook 'actieve' coping genoemd) verwijst naar inspanningen om de probleemsituatie onmiddellijk te wijzigen en/of het probleem op te lossen. Een individu kan ook trachten de effecten van de stresserende situatie te minimaliseren of te reconceptualiseren. Zo kan men bijvoorbeeld proberen om de eisen van de omgeving te controleren of de eigen mogelijkheden te vergroten (Lazarus en Folkman, 1984). Deze wijze van reageren is een gewone probleemoplossing: het wijzigen van motivaties en leervaardigheden ten aanzien van een probleem. Probleemgerichte copingstrategieën richten zich op iets uit de externe omgeving of op een deel van de interne wereld van een persoon.

Emotiegerichte copingstrategieën (ook 'passieve' coping genoemd) wijzen eerder op de emotionele respons ten aanzien van het probleem. Deze strategieën worden gekozen wanneer een individu gewaar wordt dat hij/zij weinig kan doen om de situatie effectief te wijzigen. Voorbeelden van emotiegerichte coping zijn cognitieve herwaardering (jezelf overtuigen dat het probleem toch niet zo belangrijk is), vermijdingsgedrag, verstrooiing zoeken en aanvaarding. De functie van emotionele of passieve coping draait dus vooral rond het aanpassen en regelen van emoties, ten gevolge van stress, via onder meer ontkenning en afstandelijkheid (Lazarus en Folkman, 1984).

Deze twee typen van coping zijn niet exclusief, zij kunnen op hetzelfde moment worden aangewend. Het succes van de copingstrategie wordt niet bepaald door het feit dat het een 'probleemgerichte' of 'emotiegerichte' strategie is, maar wel door de aanwending van de juiste strategie naargelang de situatie en de vaardigheid van de persoon om de strategie juist te gebruiken (Lazarus en Folkman, 1984).

Er is ook nog een andere belangrijke dimensie die dwars door de grenzen van deze indeling heengaat: de **cognitieve** (wat je denkt) versus de **gedragmatige** (wat je doet) dimensie. Een voorbeeld van probleemgerichte coping op een cognitieve wijze is 'plannen maken'; een voorbeeld van probleemgerichte coping op gedragsmatige wijze is 'onmiddellijk actie ondernemen'. Hoewel 'plannen maken' (denken over wat je gaat doen) en 'actie ondernemen' (daadwerkelijk doen) duidelijk verwijzen naar verschillende processen die op verschillende momenten in de tijd worden gebruikt, en het 'maken van plannen' niet altijd wil zeggen dat ze ook daadwerkelijk worden uitgevoerd, worden ze over het algemeen ondergebracht op één en dezelfde dimensie.

Naast deze traditionele indeling in emotionele en probleemgerichte strategieën onderscheiden Endler en Parker (1990) taakgerichte, emotiegerichte en vermijdingsgerichte vormen van coping. **Taakgerichte** coping houdt een actieve, probleemgerichte houding in om de stressor het hoofd te bieden. **Emotiegerichte** coping daarentegen is een passieve, cognitieve manier van coping die sterk samenhangt met negatieve affectieve reacties als zelfbeklag (van Esch, s.d.). Bij **vermijdingsgerichte** coping, probeert het individu de stressor uit de weg te gaan door afleiding te zoeken. Ofwel zoekt het individu anderen op ofwel voert men een substitutietaak uit, bijvoorbeeld door zijn toevlucht te zoeken in alcohol of drugs.

Phelps en Jarvis voegen hierbij nog een vierde factor aan toe, namelijk **aanvaarding**. Aanvaarding betekent dat iemand psychologisch afstand neemt van de situatie, door deze ofwel opnieuw te definiëren ofwel door de situatie te aanvaarden zoals ze is. De resultaten bevestigen dat copingprocessen complexer zijn dan de traditionele indeling in probleem- en emotiegerichte coping (Lohman en Jarvis, 1999).

Als een individu geconfronteerd wordt met een probleemsituatie zoals scheiding dan kan hij daarop reageren met twee mogelijke strategieën die als functie hebben de discrepantie te verminderen tussen doelstelling en de inschatting over hoe deze doelstelling te bereiken (Thys, 2004). De twee strategieën die hier worden bedoeld zijn assimilatie en accommodatie. Bij **assimilatieve coping** wordt de omgeving gemanipuleerd zodat de vooropgestelde doelstellingen worden bereikt. Deze coping, vaak ook (verkeerdelijk) actieve coping genoemd, wordt algemeen aanvaard als de

beste strategie vermits aangetoond werd dat dergelijke handelwijze minder depressies of onbekwaamheid tot presteren veroorzaken.

In tegenstelling tot actieve coping kan de assimilatieve coping niet oneindig worden toegepast. Als iemand merkt dat men zijn doelen niet kan bereiken door middel van assimilatie, zal men overschakelen op **accommodatie**, dit is een min of meer onbewuste strategie waarbij men zijn doelstellingen aanpast aan de omgeving. Het is ook mogelijk dat het individu van in het begin geen enkele manier ziet om de omgeving aan zichzelf aan te passen: de assimilatie zal dan ontbreken (Thys, 2004).

Naast deze assimilatie en accommodatie onderscheidt Brandtstädter nog een derde strategie, namelijk de **intermediaire**. De intermediaire fase waarbij depressies en hulpeloosheid kenmerkend zijn, situeert zich tussen de fases van assimilatie en accommodatie.

Een ander conceptueel onderscheid is opgeworpen in de primary versus secondary control theorie van Rothbaum, Weisz, en Snyder, die veel gelijkenissen vertoont met de assimilatieve-accomodatieve theorie. Hier staan twee begrippen centraal, namelijk 'beheersen' tegenover 'betekenen'. Bij **primary control** willen individuen de wereld aanpassen aan hun eisen terwijl in **secondary control** het individu zich aanpast aan de omgeving om erin te kunnen meedraaien (Edge en Suryani, 2002).

Shaw en Barrett-Power (1997) besluiten dat twee strategieën, namelijk adaptatie en niet-adaptatie, kunnen worden toegepast in het copingonderzoek. De **adaptieve strategie** of aanpassingsstrategie houdt in dat het probleem daadwerkelijk wordt opgelost door probleemgerichte coping, of door het zoeken naar emotionele en/of sociale steun. Vermijding, afstandelijkheid, dagdromen, de toevlucht zoeken in een godsdienst en dergelijke meer zijn voorbeelden van **niet-adaptieve strategieën** die eerder de werkelijkheid proberen te ontvluchten (Thongsukmag, 2003).

3.2.3 Knelpunten bij de theoretische modellen

Uit dit overzicht kunnen we enkele knelpunten afleiden:

- We spreken over coping van zodra er een inspanning is geleverd en dus hoeft coping geen voltooide 'succesvolle' handeling te zijn;
- Inspanningen zijn niet per se uitgedrukt in daadwerkelijk gedrag, kennisname ervan is voldoende;
- De kennisname of cognitieve inschatting van de belastende situatie is een eerste vereiste voor het in werking stellen van de copingpogingen.

Hier duikt al meteen een eerste probleem op, namelijk dat cognitieve coping en de inschatting ervan kunnen worden verward. Het inschatten van een bedreigende situatie, zoals een scheiding, kan coping teweegbrengen. Concreet betekent dit dat men gedachten of mechanismen ontwikkelt die leiden tot een nieuwe inschatting van de situatie als zijnde minder of meer bedreigend. In dat geval kan geen praktisch onderscheid tussen de inschatting en het copinggedrag worden gemaakt. Lazarus probeert deze overlapping te ontwarren door te stellen dat coping verwijst naar wat een persoon denkt of doet in een poging de emotionele barrière te beheersen. De

inschatting is voor hem een evaluatie van wat zou kunnen worden gedacht of worden gedaan (Schwarzer en Schwarzer, 1996).

Een ander conceptueel probleem doet zich voor als we een onderscheid maken tussen coping en bronnen van coping (stoer doen, optimisme, sociale steun). Deze middelen kunnen persoonlijke, sociale of andere antecedenten zijn die inwerken op zowel coping als op de inschattingen of 'appraisals'. Hoewel in werkelijkheid copingmiddelen en daadwerkelijke coping moeilijk zijn te ontwarren, is het belangrijk dit onderscheid in theorie en onderzoek te maken. Middelen zijn vrij statische antecedenten, terwijl het copingproces zelf van deze middelen afhangt. Als, bijvoorbeeld iemand een optimistische verklaring aflegt, kan dat op een persoonlijkheidstrekk wijzen, of het kan net het product zijn van een copingstrategie. Het meten van coping wordt dus ondermeer gecompliceerd door de bovengenoemde conceptuele kwesties (Schwarzer en Taubert, 2002).

3.2.4 Enkele resultaten van onderzoek naar coping

Bij het bespreken van de copingresultaten bij scheiding moeten we uiteraard rekening houden met de gevolgen van een scheiding. Het is immers met deze gevolgen dat gescheiden vaders zullen moeten copen. Deze gevolgen kunnen we indelen in twee grote categorieën: enerzijds de sociaaleconomische gevolgen, die veranderingen in inkomen, arbeidsmarktpositie, uitkeringsafhankelijkheid en woonkwaliteit betekenen, alsook veranderingen in de sociaaleconomische positie van de kinderen, zoals wordt afgemeten aan hun opleidings- en beroepskansen. Anderzijds zijn er de sociaalculturele gevolgen die betrekking hebben op de sociale contacten en maatschappelijke participatie.

Het verschil in de aanvangsfase van de verwerking van het scheidingsproces bij mannen en vrouwen houdt verband met de cognitieve erkenning van het einde van het huwelijk, namelijk het besef wanneer het samenleven niet langer mogelijk is. Deze fase, door Barsky (1993) de realiteitsfase genoemd, gaat vaak gepaard met bepaalde uitingen: op cognitief vlak (o.a. concentratieproblemen, verwarring), psychosomatische problemen (o.a. rusteloosheid, hoofdpijn), affectieve uitingen (o.a. verdriet, woede, schuld) en gedragsmatige uitingen (o.a. huilen, obsessieve handelingen). De suggestie dat vrouwen deze realiteitsfase vroeger bereiken dan mannen, betekent niet dat alle mannen (of alle vrouwen) dezelfde timing hebben om het einde van hun huwelijk te verwerken. Het is hoogstwaarschijnlijk dat mannen die het initiatief nemen om te gaan scheiden, vroeger zullen beginnen met de verwerking van het scheidingsproces. Mogelijk vangt de verwerking reeds aan voor de scheiding een feit is (Baum, 2003).

Uit onderzoek is gebleken dat gescheiden vaders veel minder rouwen om het verlies van hun ex-vrouw, dan dat ze treuren om het verlies van hun kinderen, hun woonhuis, hun familiaal leven en de dagelijkse routine. Jacobs (1983) stelt dat mannen zelfs nooit rouwen over het verlies van hun ex-vrouw, maar zich enkel focussen op de veranderingen in de relatie met hun kinderen. Vrouwen daarentegen rouwen eerder om het verlies van hun huwelijksrelatie (Jacobs in Baum, 2003). De Amerikaanse psychiater Myers (1989) stelt dat bepaalde mannen zelfs ontkennen dat ze de personen missen die ze verliezen door een scheiding, of het nu om hun vrouw of kinderen gaat. Zij spreken eerder over het gemis van zaken die symbool staan voor de familie, zoals bijvoorbeeld

het thuiskomen voor een gezellig avondmaal met het gezin, of de oprit oprijden en zich trots voelen over het bezitten van een mooi huis (Myers in Baum, 2003).

De wetenschappelijke literatuur geeft aan dat de meeste mannen op een scheiding reageren met een verhoogde professionele activiteit. Riessman (1990) rapporteert dat mannen veel meer geneigd zijn om zich na een scheiding op hun werk te storten dan vrouwen. In veel gevallen gaat de verwerking van de scheiding samen met een groter alcohol- en drugsgebruik. 20% van de mannen (tegenover 10% van de vrouwen) verklaarden dat ze alcohol gebruiken als een belangrijk middel om de stress te verminderen na de scheiding (Riesmann in Baum, 2003).

Gescheiden mannen zoeken minder emotionele hulp bij hun familie of kennissen dan gescheiden vrouwen. Zij uiten hun gevoelens eerder door het ondernemen van actie dan met woorden of manifeste tekenen van verdriet (Baum, 2003).

McKenry en Price (1991) merken op dat mannen sneller geneigd zijn om hun oude partner te vervangen door andere seksuele partners en om zich in een druk sociaal leven te storten. Mannen richten ten slotte de stress veroorzaakt door hun verlies eerder op hun lichaam dan op hun emotioneel leven. Hierdoor worstelen mannen vaker met psychosomatische problemen na een scheiding (Baum, 2003).

3.3 Sociaaleconomische gevolgen van scheiding

In deze paragraaf behandelen we de gevolgen van de scheiding op de financiële en economische situatie van de gescheiden man. We kijken daarbij naar aspecten als inkomen, budgetbeheersing en werk. We beschrijven niet alleen welke veranderingen zich op dat vlak mogelijk voordoen maar ook hoe betrokkenen dit beleven en ermee omgaan.

3.3.1 De economische gevolgen

In de literatuur wordt algemeen aanvaard dat scheiding doorgaans een verarming met zich meebrengt. Robinson stelt:

'No two households can live as cheaply as one, whatever their previous lifestyle, so that there is always a reduction in the family's standard of living subsequent to divorce' (Robinson in Jacobs, 1999).

In onderzoek melden ongeveer drie op tien van de respondenten dat hun beschikbaar gezinsinkomen per maand hetzelfde bleef na een scheiding. Veel meer mensen getuigen dat ze er op achteruit gaan (61,8 %), terwijl sommigen beweren dat ze er op vooruit gaan (10%) (Jacobs, 1999 en Meyer, 1999).

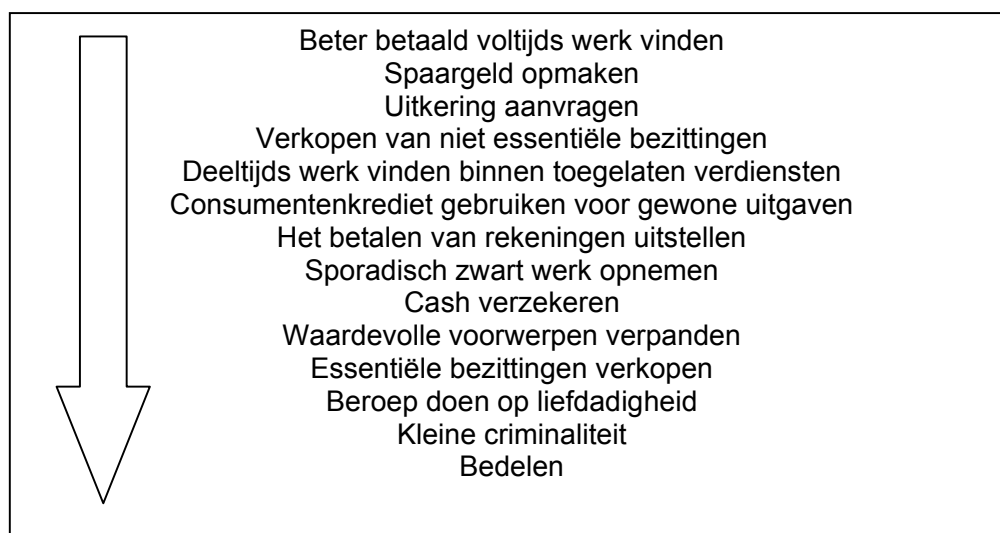
Om aan de financiële en sociale druk van hobby's, lidmaatschap van verenigingen, verjaardagen, feestjes en avondjes uit te ontsnappen, vermindert men sociale contacten en maatschappelijke participatie. Een inkrimping van de eigen leefwereld met andere woorden. De hoofduitgaven gaan vooral naar de vaste kosten (huur, gas, elektriciteit), de voeding, de opvoeding van de kinderen en de handhaving van een aantal duurzame

consumptieartikelen (televisie, wasmachine) en de telefoon. Toch worden er prioriteiten gesteld. De woonlasten zoals huur en elektriciteit vormen het dwingende kader voor het uitgavenpatroon terwijl er op verwarming en voeding sterk bezuinigd wordt. De televisie en de telefoon worden niet als eerste opgezegd omdat zij contact met de buitenwereld mogelijk maken. Daarnaast speelt televisie een belangrijke rol als vrijetijdsbesteding. Het vakantiegeld wordt gebruikt om gaten in de boekhouding te dichten en om meer structurele uitgaven te doen. Meestal wordt het aangewend om duurzame goederen te vervangen zoals kleding en om schulden af te lossen.

Naast deze zelfontwikkelde strategieën wordt er ook een beroep gedaan op het familiaal hulpbetoon. Dit bestaat vooral uit financiële ondersteuning (incidentele of structurele bijdragen) of uit ondersteuning in natura: kleding, meubels, groenten, fruit, ... of nog, uit directe onderlinge hulp bij familieleden die geografisch dicht bij elkaar wonen.

Als laatste methode gaan mensen ook relaties aan met 'anonieme derden' zoals de sociale dienst, postorderbedrijven... . Het gaat om leningen en het kopen op afbetaling, of simpeler gezegd, om het maken van schulden (Engbersen, e.a., 1986).

Ook Kempson onderscheidt zoals Engbersen budgetteringsstrategieën, het gebruik maken van financiële hulp uit het sociale netwerk en het gebruik maken van consumentenkrediet. Van deze financiële copingstrategieën maakte ze een lijst, geordend volgens aanvaardbaarheid. Afdaling op deze lijst gaat gepaard met een proces van verafhankelijkheid van schuldeisers, eigenaars, werkgevers en hulpverleners. Wanneer mensen hun toevlucht zoeken tot strategieën die minder aanvaardbaar zijn, betekent dit ook een toenemende uitsluiting uit de arbeidsmarkt, uit netwerken van reciprociteit, en een terugtrekken van hulpverleners (Driessens, 2003).

Figuur 4: Financiële copingstrategieën volgens aanvaardbaarheid (Kempson uit Driessens, 2003)

Volgens Bastard en Cardia-Voneche zijn er vier mogelijke strategieën die gescheiden personen hanteren in het omgaan met de gevolgen van hun scheiding (Jacobs, 1999).

Een eerste strategie is het **'opeisen van sociale uitkeringen'**. Bradshaw (2006) ziet het opeisen van sociale uitkeringen als één de belangrijkste middelen om te voorkomen dat kinderen in armoede terecht komen, al loopt er op dit vlak ook veel mis.

Een tweede strategie is het **'intensifiëren van de professionele capaciteiten'**. Een op vijf van de respondenten die uit de echt scheidden vonden het nodig om op de veranderingen in hun leven te reageren door onder andere hun arbeidsstatuut aan te passen. Men heeft vastgesteld dat tussen de mensen die hun arbeidsvolume na de huwelijksontbinding opdreven en zij die hun arbeidsvolume terugschroefden, de verhouding half om half is. Wanneer men zijn arbeidsvolume terugschroefde, ging het vooral om mensen die van voltijds werk overschakelden naar deeltijds werk (22%). De gescheiden personen die hun arbeidsvolume opdreven, bestonden vooral uit mensen zonder betaald werk en zonder uitkering die zich uit financiële overwegingen genoodzaakt zagen om voltijds te gaan werken (Jacobs, 1999).

De intensifiëringsstrategie hangt significant samen met de context waarin de scheiding plaats vindt. Het is namelijk zo dat de onafhankelijke variabele 'de betrokkenheid van kinderen bij scheiding' in deze groep aanleiding geeft tot een sterke verhoging van het arbeidsvolume (tot tweemaal vaker). Het verschil is nog opmerkelijker binnen de categorie mensen die hun arbeidsvolume terugschroefden: de mensen met kinderen waren in deze categorie 7 keer sterker vertegenwoordigd dan de mensen zonder kinderen. Combineren we al deze vaststellingen dan kunnen we besluiten dat het vooral vrouwen waren die hun arbeidsvolume na de scheiding veranderden. Ofwel zagen vrouwen met kinderen zich wegens financiële overwegingen genoodzaakt om hun arbeidsvolume op te drijven. Ofwel maakte het feit dat zij plotseling alleen stonden met een onmogelijke combinatie van de kinderlast met het huishouden dat zij verplicht waren om minder te gaan werken. Wanneer mensen laaggeschoold zijn en een laag inkomen hebben, kan het soms voordeliger uitkomen om minder of niet meer te gaan werken en van de alimentatie, eventueel een sociale uitkering en het kindergeld te leven (Jacobs, 1999).

De derde strategie is het **'herstelproces'**. De auteurs Bastard en Carida-Voneche stellen dat men voor drie punten aandacht moet hebben als men een juist beeld wil krijgen van zowel het verarmingsproces als het herstelproces dat zich na de scheiding voordoet. In eerste instantie moet men, voor wat de financiële gevolgen van de echtscheiding betreft, een onderscheid maken tussen enerzijds de persoon die het hoederecht over de kinderen heeft en anderzijds de persoon die het bezoekrecht heeft. In tweede instantie mag men niet enkel naar de objectieve kwantitatieve elementen kijken, maar moet men ook de subjectieve ervaring van de betrokkene in rekening brengen. En ten derde mag men niet alleen een ante-post-vergelijking maken, maar moet men ook op de middellange termijn de financiële gevolgen in acht nemen (Jacobs, 1999).

Data-analyse toont aan, dat de ooit gescheiden respondenten doorgaans deel uitmaakten van huishoudens die een lager vermogen hadden dan de huishoudens van de gehuwden. Zij waren bijna vier keer sterker dan de gehuwden aanwezig in de categorie met een laag vermogen (minder dan 25.000 EUR). Alles bij elkaar situeren

bijna driekwart van de ooit gescheiden personen zich qua vermogen van hun huishouden in de categorieën 'lager' en 'lager-midden'. Deze vaststellingen bleven significant na controle op het leeftijdseffect. In dit geval konden de onderzoekers besluiten dat de echtscheiding zelf een invloed had op het economisch vermogen van de respondenten (Jacobs, 1999).

Een ander belangrijk feit waar rekening mee gehouden dient te worden is wie de initiatiefnemer is. De verandering in totaal beschikbaar maandelijks inkomen hangt significant samen met de variabele 'de persoon die de beslissing tot de breuk nam'. Mensen die zelf beslisten om het huwelijk te ontbinden, bleken oververtegenwoordigd te zijn in de categorie gescheiden personen die hun inkomen kort na de scheiding zagen dalen. De mensen die door hun ex-partner voor een voldongen feit werden gesteld, waren daarentegen oververtegenwoordigd in de categorie die haar inkomen zag stijgen. Als de partners samen tot een besluit kwamen om de relatieverbintenis te verbreken, dan bevonden zij zich iets vaker in de groep gescheiden personen voor wie het totaal beschikbaar inkomen kort na de scheiding gelijk bleef. Andere onderzoekers stellen dat mannen minder snel het slachtoffer worden van een dalend economisch vermogen wanneer hun ex-vrouw initiatiefnemer was bij het scheidingsproces (Dykstra en Fokkema, 2000).

De laatste strategie bestaat uit de '**coördinatie over de verdeling van financiële middelen**'. De discussie die gevoerd wordt bij het scheidingsproces gaat onvermijdelijk over de verdeling van de gemeenschappelijke middelen. Zijn de inkomensverschillen tussen man en vrouw duidelijk verschillend dan bereikt de emotionele geladenheid van deze discussies een hoogtepunt. Men refereert aan een proces van een 'bloody battle' (Price en McKenry, 1988). Zijn echter de economische inkomensverschillen verwaarloosbaar dan slagen koppels erin om op een rationele manier de verdeling van de middelen te bespreken en te onderhandelen. Vermits de kosten echter niet langer gedeeld worden ondervinden beide partners een achteruitgang in hun financiële toestand (Manting en Bouman, 2006).

Tot slot mag het duidelijk zijn, en zo besluiten de onderzoekers, dat sociale zekerheidsprogramma's dan wel succesvol kunnen zijn om families bij te staan in geval van economische gevolgen ten gevolge van 'arbeidsgerelateerde' gebeurtenissen, zoals werkloosheid, pensioen en gezondheidszorg. Echter, ze schieten schromelijk te kort om de financiële gevolgen van 'familie gerelateerde' gebeurtenissen op te vangen, zoals dat het geval is bij scheiding of gezinsbreuk (Burkhauser, e.a., 1991 en Bradshaw, 2006).

Tot vandaag heeft het beleid in België en Vlaanderen nauwelijks specifieke voorzieningen voor eenoudergezinnen opgezet. Het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie publiceerde in 1998 een document⁵ dat suggereert dat er geen specifiek beleid voor eenoudergezinnen gevoerd wordt, maar dat dit beleid ingebed zit in het algemeen beleid voor gezinnen, kinderen en kansarmen. De voorgestelde beleidsperspectieven beogen vooral, voor alle gezinnen, de evenwichtige combinatie van beroeps- en gezinsarbeid mogelijk te maken. "Alle mannen en vrouwen dienen

⁵ CBGS Document 1998/4 'De positie van eenoudergezinnen in Vlaanderen: probleemstelling en kanttekening bij het beleid', B. Van Den Bergh, W. Van Dongen.

volwaardig aan de arbeidsmarkt te kunnen deelnemen en daardoor een voldoende inkomen te verwerven. Tegelijkertijd moeten ze voldoende tijd kunnen besteden aan de gezinstaken, aan de opvoeding van de kinderen en aan hun persoonlijke ontwikkeling." Deze doelstellingen gelden ook voor de eenoudergezinnen.

3.3.2 De impact van een scheiding op het subjectief welzijn

De analyse van Evans en Kelley toont aan dat gescheiden mensen duidelijk minder tevreden zijn met hun leven dan niet gescheiden alleenstaanden en veel minder tevreden dan samenwonenden en vooral gehuwden (Evans en Kelley, 2004). Enkel een nieuwe relatie kan dit verschil in levenstevredenheid ongedaan maken (Evans en Kelley, 2004).

Weston en Funder (1993) stelden vast dat zowel voor vrouwen als mannen de tevredenheid over het welzijn al begint te dalen in een periode voorafgaand aan de eigenlijke scheiding. Deze daling zet zich verder door tot drie maanden na de scheiding, waarna opnieuw een stijging van de tevredenheidsgraad wordt ingezet. De auteurs onderscheiden dan ook twee periodes, een moeilijke periode van crisis, tijdens en kort na de scheiding, en een daaropvolgende periode van herstel.

Opvallend is wel dat de individuele tevredenheidsgraad sterk afhankelijk blijkt van de mate waarin de partner actief participeerde in de beslissing tot scheiden. Zowel mannen als vrouwen die actief beslisten om te scheiden, blijken duidelijk minder ongelukkig te zijn na de scheiding dan ervoor. Een scheiding kan dus ook een opluchting zijn (Weston en Funder, 1993). Gescheiden mannen die het hoederecht over de kinderen uitoefenen voelen zich gelukkiger met de situatie van hun kroost dan mannen die niet bij hun kinderen wonen (Weston en Funder, 1993).

Economische factoren spelen weliswaar - en niet alleen bij vrouwen - een belangrijke rol in de subjectieve ervaring van welzijn in een periode na de scheiding, maar ze worden naar de achtergrond verdrongen door sociale en emotionele factoren en door andere invloeden zoals gezondheid en vrije tijdsbesteding (Weston en Funder, 1993). Het gevoel van welzijn blijkt bij gescheiden mannen afhankelijk van hun financiële status, maar voornamelijk van het feit of ze al dan niet een nieuwe partner hebben en of ze kleine kinderen hebben. Een partner beïnvloedt het welzijn positief en jonge kinderen hebben er een negatief effect op. Bij deze laatste factor dient opgemerkt dat in het geciteerde onderzoek de meeste mannen met jonge kinderen geen hoederecht hadden (Weston en Funder, 1993).

3.3.3 De impact van het scheidingsproces op de mentale en fysieke toestand van mannen

Hiervoor werd reeds verwezen naar het theoretische model van Amato (2000) waarin hij aantoonde dat diverse gebeurtenissen die gepaard gaan met een scheiding, stress veroorzaken bij de betrokken volwassenen en kinderen. Deze stressoren beïnvloeden niet enkel het subjectieve welzijnsgevoel maar liggen volgens de auteur ook aan de basis van psychische en fysieke klachten. Diverse andere auteurs (in Price en McKenry, 1988) hebben eveneens gewezen op de extreme stress als gevolg van scheidingen en

diverse stressoren die daarmee gepaard gaan. Zij geven aan dat gescheiden personen voortdurend oververtegenwoordigd zijn tussen mensen met psychische problemen. De studie van Bracke (1998) bevestigt dit. In dat onderzoek bij een representatieve steekproef van de Belgische bevolking toont hij aan dat gescheiden vrouwen en mannen meer klachten over depressie rapporteren dan gehuwden.

In zijn theoretisch model spreekt Amato (2000) ook over twee veelgebruikte modellen om de gevolgen van een scheiding te plaatsen en te verklaren. Het chronische spanningsmodel gaat er van uit dat de effecten van een scheiding voortdurend en heel lang blijven inwerken op de mensen in kwestie, terwijl het crisismodel stelt dat het stressniveau bij de betrokkenen stijgt voor de scheiding, een piek bereikt op het moment van de eigenlijke scheiding en dan nog een bepaalde (korte) periode doorloopt waarna de betrokkenen aangepast geraken aan hun nieuwe leefsituatie.

Mensen die een scheiding ondergaan vertonen verhoogde psychosomatische stress in het jaar voorafgaand aan de scheiding. De jaren daarvoor is er al een indicatie dat deze mensen zich ongelukkiger voelen, dus dat hun subjectief welzijn lager ligt dan dat van anderen. Maar de stress verhoogt pas later. Dit verhoogde stressniveau ten opzichte van het normale stressniveau van andere niet gescheiden mensen houdt aan tot twee jaar na de scheiding om dan terug te vallen op het normale niveau. Indien mensen zich heel ongelukkig voelden voor een scheiding zullen zij zich sneller aanpassen aan hun nieuwe leefomstandigheden, zelfs als hun materiele middelen er op achteruit gingen (Booth en Amato, 1991).

Mentale modellen

Mentale modellen worden gebruikt om de psychologische gevolgen van een scheiding te verklaren. Over het algemeen bestaat een mentaal model uit een geheel van intuïtie, kennis en overtuigingen die mensen over een specifiek onderwerp hebben. Het veranderen van en de verschillen in mentale modellen betekenen dat 'de concepten van een persoon, evenals veel andere aspecten van het menselijk denken en gedrag beïnvloed worden door sociaalculturele factoren en ontwikkelingsfactoren' (Roediger, e.a., 2004).

Dykstra en Fokkema (2001) vergeleken twee benaderingen tot emotionele en sociale eenzaamheid onder gescheiden en gehuwde mannen en vrouwen: de **deficitbenadering** en **cognitieve benadering**. De **deficitbenadering** veronderstelt het ontbreken van bepaalde relaties in het sociale netwerk. Sociale behoeften aan intimiteit, gezelschap of verbondenheid worden niet of onvoldoende vervuld, wat zich vertaalt in gevoelens van eenzaamheid. De **cognitieve benadering**, op haar beurt, stelt psychologische processen centraal. Die intermediairen de participatie in het sociale netwerk en de subjectieve ervaring van eenzaamheid. 'De aandacht richt zich op voorkeuren, verwachtingen of wensen aan sociaal contact en op de mate waarin gerealiseerde relaties hieraan voldoen. Terwijl eenzaamheid bij de deficitbenadering voorkomt uit het ontbreken van persoonlijke relaties, komt deze bij de cognitieve benadering voort uit ontevredenheid met bestaande relaties' (Dykstra en Fokkema, 2001).

In de deficitbenadering wordt het onderscheid tussen sociale en emotionele eenzaamheid gehanteerd. Gescheiden personen zullen gemiddeld kleinere netwerken hebben dan nooit gescheiden personen, waardoor de eerstgenoemden meer sociaal eenzaam zijn dan mensen in een eerste huwelijk. Emotionele eenzaamheid zal vooral kenmerkend zijn voor de partnerloze gescheiden personen (de afwezigheidshypothese).

De cognitieve benadering beperkt zich niet tot uitspraken over de afwezigheid van persoonlijke relaties, maar verwijst in het bijzonder naar een verschil tussen gerealiseerde en gewenste relaties. We moeten dus niet alleen kijken naar het gerealiseerde netwerk van persoonlijke relaties, maar ook naar de voorkeuren aangaande persoonlijke relaties om inzicht te verkrijgen in verschillen in eenzaamheid (de discrepantiehypothese). Deze benadering veronderstelt een hoge mate van sociale eenzaamheid bij sterk partnergerichte mensen, omdat zij (zowel gescheiden personen als gehuwden) minder zullen hebben geïnvesteerd in relaties buiten die met een partner (de investeringshypothese).

Volgens de studie van Dykstra en Fokkema (2001) blijken vrouwen over het geheel genomen minder sociaal eenzaam te zijn in vergelijking met mannen, terwijl het omgekeerde geldt voor emotionele eenzaamheid. De sociale eenzaamheid verhoogt naarmate gescheiden personen langer als alleenstaanden door het leven gaan terwijl hun emotionele eenzaamheid afneemt.

De emotionele eenzaamheid heeft te maken met de afwezigheid van een partner of met het ontbreken van een exclusieve gehechtheidsrelatie. Sociale eenzaamheid moet eerder worden toegeschreven aan tekorten in het bredere netwerk van steunverleners. De resultaten van het onderzoek bevestigen de afwezigheidshypothese.

Risico op ziekte

Het is duidelijk dat het stressniveau tijdens het scheidingsproces gevoelig verhoogt en dat een scheiding ook psychologische gevolgen met zich mee brengt. Steeds meer onderzoekers gaan dan ook verder op zoek naar de gevolgen van die stress op de gezondheid van gescheiden personen. In dergelijke onderzoeken wordt onder meer nagegaan of de eerder vermelde stressoren bij scheiding leiden tot een zwakker immuunsysteem wat dan mogelijk de oorzaak zou zijn van het hogere risico op ziekte bij gescheiden personen (Kitson en Morgan, 1990).

Guidubaldi en Cleminshaw (1985) gingen na of er een verschil in gezondheidsniveau waar te nemen valt tussen leden van gescheiden en van intacte families. Dit bleek zo te zijn. Zowel de gescheiden volwassenen als hun kinderen bleken minder gezond dan deze in intacte families. De auteurs stelden een duidelijke relatie vast tussen de status van de gezinsleden (gescheiden) en hun gezondheidsstatus. Ook Price en Mckenry (1988) geven duidelijk aan dat gescheiden personen in vergelijking met gehuwden vaker gehospitaliseerd dienen te worden, vaker beroep doen op een geneesheer en vaker ziek zijn.

3.3.4 De arbeidssituatie van gescheiden mannen

Het spreekt voor zich dat deze gezondheidsproblemen op hun beurt een impact kunnen hebben op de werksituatie van werkende gescheiden mannen. Zoals hiervoor werd aangetoond gaat een echtscheiding steeds gepaard met een bepaalde mate van pijn en stress die kan leiden tot een verhoogd risico op ziekte. Deze vaststelling dient dan ook als basis voor een volgende hypothese die stelt dat als stress en het risico op ziekte bij mannen toenemen na hun feitelijke scheiding dit een invloed zal hebben op hun beschikbaarheid voor de arbeidsmarkt. Een scheiding zal met andere woorden op korte termijn gevolgen hebben op het werkverlet van mannelijke werknemers en op lange termijn mogelijk leiden tot een verandering van de werksituatie, met name tot werkloosheid of verandering van beroep. De werksituatie van gescheiden mannen kan echter ook door andere factoren dan stress worden beïnvloed. Zo lijkt het een legitieme veronderstelling dat mannen hun werksituatie zullen moeten aanpassen aan hun gewijzigde leefsituatie omdat zij ook de taken (op de arbeidsmarkt of in het huishouden) van hun ex-partner moeten vervullen.

De impact van de scheiding, als stressvolle gebeurtenis, op de tewerkstelling van mannen

Uit een studie van Bouman (2004) komt naar voren dat hertrouwen en werken na de scheiding twee manieren zijn om te copen met de gedaalde koopkracht als gevolg van een scheiding. Zo blijkt dat vrouwen die een nieuwe partner hebben, sneller weer op hun oude koopkrachtniveau zitten en dat bij mannen die een nieuwe partner hebben de koopkracht iets hoger ligt dan bij mannen die geen nieuwe partner hebben. Ook werken na de scheiding beïnvloedt de koopkracht positief, zowel voor mannen als vrouwen. Toch verandert ten tijde van de scheiding meestal niets in de arbeidspositie van mannen en vrouwen. Twee derde van de mannen en bijna de helft van de vrouwen heeft zowel voor als na de scheiding een baan. Slechts een klein deel van de gescheiden mannen en vrouwen (5 procent) begint met werken na een scheiding. Het effect van een nieuwe partner blijkt groter dan het effect van betaald werk. De reden hiervoor is dat meer mannen en vrouwen na de scheiding een nieuwe partner vinden dan dat ze meer of anders gaan werken.

In de meeste Westerse landen ontvangen werknemers die wegens ziekte geen arbeid kunnen verrichten, een of andere vorm van compenserende uitkering. Dit impliceert dat de analyse van de sociale zekerheidsuitkeringen, onderzoekers de mogelijkheid geeft om op kwantitatieve wijze na te gaan of een scheiding ook impact heeft op de beschikbaarheid van de man op de arbeidsmarkt.

Kalmijn (2005) stelde op basis van de analyse van sociale zekerheidsuitkeringen voor werkloosheid en werkongeschiktheid vooral een korte termijneffect vast. Na hun scheiding vertonen mannen namelijk een groter risico op werkloosheid, ziekte of werkongeschiktheid. Op lange termijn speelt dit effect minder. Deze resultaten stemmen overeen met eerder onderzoek vermeldt in Price en Mckenry (1988). Bovendien stelt hij een verband vast tussen de scheiding en het risico op het ontvangen van een invaliditeitsuitkering (Kalmijn, 2005).

Blekesaune en Barrett (2005) toonden in hun studie aan, dat gescheiden mannen zich kort voor, maar vooral op het moment van de scheiding tot een jaar nadien, in een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt bevinden. Zij genoten in die periode namelijk, meer dan gehuwde mannen, van ziekte of ziekte gerelateerde uitkeringen. Deze stijging van de afwezigheid op de werkvloer, die een piek kent rond de periode van de feitelijke scheiding, bevestigt het van het causale perspectief afkomstige argument dat een scheiding een stressvolle gebeurtenis is die de gezondheid beïnvloedt. De analyse toont echter ook aan dat de gezondheidseffecten eerder van relatief korte duur zijn en dat na verloop van tijd (meestal ten laatste na één jaar) het ziekteverzuim van mannen terug op het niveau van voor de scheiding terechtkomt (Blekesaune en Barrett 2005).

De gewijzigde leefsituatie versus de arbeidssituatie

Gescheiden mannen zien zich na een scheiding vaak geconfronteerd met nieuwe taken. Omdat het traditionele rolmodel in de meeste huishoudens nog vaak doorweegt, moeten werkende mannen meer dan voordien instaan voor de kinderen, het onderhoud van de woning, ... Mogelijk heeft deze gewijzigde leefsituatie gevolgen op het arbeidsstatuut van gescheiden mannen omdat zij minder gaan werken en zo aan die nieuwe taken een invulling geven.

Deze veronderstelling is gebaseerd op de theorie van Becker. Deze theorie van het huwelijk zegt dat de waarde van een huwelijk afhankelijk is van de graad van 'specialisatie' van elke huwelijkspartner. Met specialisatie wordt verwezen naar de huishoudelijke activiteiten enerzijds en naar marktgeoriënteerde activiteiten anderzijds. In culturen waar nog voornamelijk sprake is van traditionele rolpatronen, zal de vrouw voornamelijk huishoudelijke taken op zich nemen en de man eerder uithuiszige of marktgeoriënteerde (arbeids) taken. Deze theorie impliceert dat in geval van scheiding een onevenwicht ontstaat tussen huishoudelijke en marktgeoriënteerde activiteiten en dat er dus een verschuiving zal plaatsvinden (Becker, 1991).

Mueller (2005) ging na of er een wijziging waar te nemen valt in het werkpatroon van gescheiden personen, met name onder meer in het aantal dagen dat er per week wordt gewerkt of in uren dat per dag gewerkt wordt. In zijn longitudinaal onderzoek over een periode van drie jaar stelt hij vast dat een scheiding een negatief effect heeft op het arbeidsaanbod van mannen. Voor mannen wiens partner voor de scheiding niet voltijds werkte, stelt de onderzoeker vast dat er zich een vermindering laat optekenen van meer dan 10% van het aantal weken en uren dat per jaar gewerkt wordt. Ook ziet hij dat er een verschuiving waar te nemen is van het aantal uren dat per dag/week wordt gewerkt.

3.4 De vaderrol in een scheiding

In dit hoofdstuk onderzoeken we of er fundamentele verschillen zijn in de rol die vaders opnemen ten aanzien van hun kinderen, voor en na de scheiding. Eerst bekijken we het vaderschap in de evoluerende gezinssituaties, nadien de specifieke situatie van gescheiden vaders aan de hand van theoretische modellen.

Sinds enkele decennia is er meer aandacht voor de betekenis van de vaderrol met betrekking tot de opvoeding en ontwikkeling van de kinderen. Er is sprake van de 'herontdekking van het vaderschap' (Lamb, 1999). Vroeger dacht men dat enkel de moeder betrokken was bij de opvoeding van de kroost en dat de vader slechts een niet-significante randfiguur was die aan de zijkant stond, althans wat zijn rol betreft binnen het gezin ten aanzien van de kinderen (Brannen en Nilsen, 2006 en van Crombrugge en Verstraeten, 2002). Deze perceptie is echter al lang voorbijgestreefd, men gaat er thans a priori van uit dat de rol en invloed van beide ouders evenwaardig is (Jump en Haas, 1988). Zowel mannen als vrouwen erkennen het belang van het ouderschap van de vader (Fox, 1985). Een goede vader, met betrekking tot de ontwikkeling van de kinderen, is hij die beantwoordt aan de verwachtingen en normen van zijn socioculturele en familiale context (Featherstone, 2003).

De kern van onze samenleving berust niet langer op een uitgebreid familieverband zoals in traditionele samenlevingen, maar evolueerde naar het kerngezin. De veranderingen in de structuur van familiebanden en relaties leidden bovendien tot individualisatie. Individuen zijn dikwijls simultaan op verschillende plaatsen of in verschillende huishoudens 'thuis' (Chaney, 2002). Hieruit volgt dat het gezin van de eenentwintigste eeuw minder stabiel is geworden. Door de gezinsdestabilisering wordt de bescherming binnen de gezins- en familieverbanden sterk afgezwakt. Men kan daarbij stellen dat de 'zorgdraagkracht' van het nieuwe gezin verkleint. Cantillon stelt dat er een blijvende onverenigbaarheid bestaat tussen het verwerven van dubbele inkomens en de zorg voor kinderen. Het is niet meer zo evident dat kleine kinderen voortdurend onder het oog van de eigen moeder worden grootgebracht. De onbetaalde zorgarbeid, die vroeger natuurlijkerwijze door de vrouw werd verricht, kreeg hierdoor een prijs (Cantillon, 1999). Al blijkt uit onderzoek dat de zorgtaak van de vader toeneemt (Dekovic en Rispens, 1998 en Fox, 1985), toch blijven de verschillen tussen vader en moeder met betrekking tot het opnemen van de zorgtaak frappant (Mortelmans, e.a., 2003 en Duindam en Spruijt, 1998).

In een onderzoek naar kersverse vaders werd een typologie geschetst over het beeld dat mannen van zichzelf hebben in hun rol als vader (Mortelmans, e.a., 2003). De gezinsverantwoordelijke ziet zichzelf als drager van alle verantwoordelijkheid voor zijn gezin, de steunpilaar ziet zijn rol eerder in het ondersteunen van de partner en het kind. Verder zijn er ook mannen die zichzelf zien als de opvoeder, namelijk als degene die waarden meegeeft en onder zijn invloed zijn kind ziet opgroeien en evolueren. Hij kan hierbij streng zijn, vrijlatend of de lerende vader zijn of zelf opgevoed wordt door het kind (omgedraaide rol). Meer traditioneel is de man die zichzelf ziet als kostwinner, degene die financieel verantwoordelijk is voor het gezin. Volgens Becker (1991) is dit het gevolg van de specialisatie in het gezin. Als laatste vond men ook de ideale vader, hij is enerzijds de beschermer van zijn gezin, dat niets te kort mag komen, maar anderzijds is hij ook de echte knuffelbeer voor iedereen.

Het succesvol vervullen van de vaderrol is uiteraard de betrachting van alle vaders, ook na een scheiding. Door de overheersende gevoelens van schuld proberen zij juist zo goed mogelijk aan hun vaderrol te voldoen in de eerstvolgende maanden na de scheiding (Fox, 1985). Zelfs vaders die een belangrijke vaderrol voor de scheiding vervulden blijken na de scheiding moeite te hebben met praktische zaken zoals koken,

de was doen, kuisen, enz. (Fox, 1985). Het gevolg is dat gevoelens van incompetentie de bovenhand kunnen krijgen. Hanson (1985) heeft een totaal andere visie, namelijk dat veel vaders weinig moeite ondervinden met het opnemen van de huishoudelijke taken niettegenstaande ze er minder ervaring mee hadden tijdens het huwelijk of de relatie. Haar conclusie luidt dat de vaders na een scheiding het toch maar doen en dat ze het goed doen.

Fox (1985) stelt de vraag of de vader zijn vaderrol überhaupt nog kan vervullen in het geval hij geen hoederecht bezit en ziet in 'noncustodial fatherhood' een contradictio in terminis. Ook Lamb (1999) meent dat wanneer het hoederecht in handen van de moeder is, de vaders zich uiteindelijk, gewild of ongewild, meer zullen distantiëren van de vaderrol omdat ze hun kinderen minder zien, of – in sommige gevallen – nooit meer zien. Matthijs (1990) stelt bovendien dat het veelal de ouder is die over het hoederecht beschikt, die het contact tussen de kinderen en de 'bezoekouder' verhindert of belemmert. Onderzoek in Amerika (Dudley, 1992) toonde aan dat vaders minder tijd met hun kinderen doorbrengen indien hun echtscheiding voor de rechtbank wordt beslecht. Ook wie gemeenschappelijk hoederecht verkreeg door een beslissing van de rechtbank haakt in de helft van de gevallen af, voornamelijk om conflicten met de ex-partner te vermijden. Ook uit Belgisch onderzoek (Franssen, 2000) blijkt dat bijna 40% van de vaders na een echtscheiding op grond van feiten geen contact meer met zijn kinderen heeft. De echtscheidingsprocedure speelt dus een rol in het contact van echtgescheiden vaders met hun kinderen.

In een onderzoek van Kruk (1992) stellen vaders dat de voornaamste oorzaak van het contactverlies te wijten is aan het feit dat de relatie tussen vader en kind bemoeilijkt wordt door de moeder, omdat zij het contact tussen vader en kind wenst te verbreken. Verscheidene vaders benadrukken hiermee het belang van de noodzakelijke steun van de moeder om het contact van het kind met de vader te onderhouden. Andere vaders geven als reden van contactverlies praktische beslommeringen op. Hierbij denken ze dan aan de grote afstand tussen hun verblijfplaats en die van het kind, financiële redenen, onregelmatige werkuren, of een gebrek aan accommodatie om hun kinderen te ontvangen. Enkelen haalden ook als oorzaak de desinteresse van het kind zelf aan. Nog anderen haalden de partijdigheid van het rechtssysteem aan, dat moeders zou voortrekken bij het toekennen van het hoederecht.

Het contact van de vader met het kind kent vaak niet de frequentie en kwaliteit die de vader wenst. Het valt hierbij wel op dat vaders hun eigen invloed op het contactverlies onderschatten. Slechts een minderheid van vaders gaf aan dat zij zelf om persoonlijke redenen of schuld aan de basis liggen van het contactverlies. Zij kunnen zich niet aanpassen aan het feit dat ze slechts een bezoekende vader geworden zijn, die niet elke dag zijn kind verzorgt. Ze voelen zich ontgoocheld om het verlies van het 'echte vaderschap' dat ze voor de scheiding over hun kind hadden.

Smith (in Dunn, 2004) stelt vast dat slechts een minderheid van kinderen niet weigerachtig staat tegenover het verlies van contact met hun vader. Eén van de redenen is de onbetrouwbaarheid van de vader over gemaakte afspraken van bezoeken (Duindam en Spruijt, 1998). Een andere reden die de kinderen aangeven is dat ze het tijdens hun bezoeken moeilijk hadden om hun vader te zien lijdend onder de scheiding.

De kinderen willen bovendien ook niet tussen hun ouders staan in hun onderlinge conflicten. Sommige kinderen kunnen het dan weer niet vinden met de nieuwe partner van hun vader en eventueel haar kinderen. Maar Funder (in Dunn, 2004) concludeerde nochtans dat de meeste kinderen na een scheiding het contact met hun vader niet willen verminderen. Ze blijven hun niet-verzorgende vader zien als een essentieel onderdeel van hun familie. Ze halen ook de contactvermindering met hun niet-verzorgende vader aan als het ergste, meest negatieve gevolg van de breuk van hun ouders (Dunn, 2004).

3.4.1 Theoretische modellen

In deze paragraaf komen enkele theoretische modellen aan bod, die vanuit verschillende invalshoeken de vaderrol benaderen. De cultureel-ideologische en de cultureel-ecologische benaderingen geven in eerste instantie een visie op de vaderrol binnen het gezin. Aan de hand van de psychologische en de systeembenaderingen wordt de vaderrol na een scheiding toegelicht.

De cultureel-ideologische benadering

Tot ongeveer 1970 overheerste het '**kostwinnersmodel**'. Ook de wetgeving was hier in grote mate op gebaseerd. Hier wordt de rol van de vader met betrekking tot de opvoeding als het ware geminimaliseerd en gereduceerd tot geldschieter. Dat deze gedachtegang een negatieve connotatie impliceert ten aanzien van de vaderrol mag dan ook niet verwonderen. Nochtans wordt in het kostwinnersmodel verwacht dat vaders een goed rolmodel zijn voor hun kinderen, naast de verantwoordelijkheid die zij dragen voor hun economisch welzijn (Mortelmans, e.a., 2002). Het is evenwel niet altijd zo geweest. Tot het midden van de 19^e eeuw was de vader de absolute wettelijke eindverantwoordelijke over het gezag van en het onderhoud voor de kinderen (Fox, 1985).

Het kostwinnersmodel kwam onder druk te staan vanaf 1970, men sprak daarbij over 'de transitie van het vaderschap' (Brannen en Nilsen, 2006). Door de veranderende consumptiepatronen en de veralgemening van het tweeverdienerschap werden dubbele inkomens, de welvaartsnorm (Bengtson, e.a., 2002). Dit ontlast de vader van de druk om als enige in te staan voor het gezinsinkomen. In het **egalitair gezinsmodel** hebben zowel mannen als vrouwen een taak in de publieke en private levenssfeer (Mortelmans, e.a., 2003) en delen zij in de verantwoordelijkheid voor de opvoeding en de ontwikkeling van de kinderen (Jump en Haas, 1988). De recente wetswijziging (18 juli 2006) in België waar men bij een scheiding het co-ouderschap als norm stelt, groeide vanuit de visie van het egalitair gezinsmodel.

De cultureel-ecologische benadering

De cultureel-ecologische benadering legt een sterke klemtoon op de ruimere familiale en sociale context van de vaders (Anderson, e.a., 2005). Ze is ontstaan als verzet tegen de visie op de vader als kostwinner en introduceerde het begrip 'nieuwe vader'. De nieuwe vader wil niet afstandelijk zijn, wil niet de gevoelloze gezagsfiguur zijn of de man die zich alleen voor zijn carrière wil uitsloven, maar wel de aanwezige vader die betrokken is in de dagelijkse zorg (van Crombrugge en Verstraeten, 2002). De cultureel-ecologische

benadering richt zich dus meer op de steun die de vader geeft én ontvangt, zowel psychologisch als praktisch en op de gevolgen hiervan voor de ouder- en kindrelatie.

De psychologische benadering

De psychologische benadering legt de klemtoon op de impact van de vader op de psychologische ontwikkeling van kinderen. Deze werd gedurende lange tijd genegeerd of onderschat (Lamb, 1999). Van oudsher ging men er a priori vanuit dat de band en de gehechtheid tussen moeder en kind sterker is dan die tussen vader en kind. Vanuit deze gehechtheidstheorie heeft men veelal de voogdij over de 'jonge' kinderen toegekend aan de moeder. Nochtans blijkt dat er geen verband is tussen het geslacht van de ouders en de hechting met het kind (Verschuieren, 2002).

Hetherington (in Fox, 1985) zag nochtans dat vaders van jonge kinderen na hun scheiding, minder volwassen eisen stellen, minder communiceren, minder affectief en minder consistent zijn in hun disciplinaire aanpak en controle over de kinderen. Bovendien zouden gescheiden vaders, die het dikwijls zelf nog heel moeilijk hebben op psychologisch vlak omwille van de recente scheiding, minder tegemoet komen aan de emotionele noden van hun kinderen dan gehuwde of samenwonende vaders.

Kinderen die na de scheiding bij hun vader achterblijven zijn opvallend positief over de affectieve, koesterende en liefdevolle zorgen waarmee hun vader hen omringt. Uit onderzoek van Hanson (1985) blijkt dat kinderen de zorgzame en koesterende eigenschappen van hun vader in een éénoudergezin meer waarderen dan dat ze deze eigenschap waarderen bij vader óf moeder wanneer die nog samen woonden. Vaders blijken dus wel in staat te zijn, in tegenstelling tot de visie van Hetherington, om tegemoet te komen aan de emotionele noden van hun kinderen in functie van hun leeftijd en geslacht.

Vaders ervaren ook vaak weinig steun en begrip bij mensen uit hun omgeving voor hun ontgoocheling bij het contactverlies. Eerst en vooral omdat ze hun partner verliezen die ook als vertrouwenspersoon fungeerde en omdat ze door de echtelijke breuk een (groot) deel van hun sociaal netwerk verliezen. Dit alles maakt dat vaders moeite hebben om na de scheiding een nieuw, waardevol patroon te construeren met hun kinderen waarin ze zich als niet-verzorgende persoon kunnen vinden. Hoe dan ook, vaders zijn ervan overtuigd dat het echte vaderschap impliceert dat ze dagdagelijks betrokken zijn in het leven van hun kind. Alleen dan menen ze volwaardig te kunnen bijdragen aan de groei, de ontwikkeling en de levensstijl van hun kind. Een occasioneel bezoek kan de dagdagelijkse betrokkenheid nooit vervangen. Deze ontmoetingen vinden vaders te vluchtig en zelfs kunstmatig.

Systeembenadering

De systeembenadering benadert de scheiding als een formele ontbinding van de huwelijksband tussen de partners, zonder het ontbinden van het gezin. Er is een reorganisatie van het gezin van een nucleair naar een binucleair gezin bestaande uit verschillende subsystemen. De relatie kind en ouder met hoederecht of bezoekrecht en de relatie tussen de ex-partners, vormen de kern van deze benadering. De verschuiving

van nucleair naar binucleair gezin heeft als gevolg dat er een herdefiniëring van posities, rollen en relaties tussen de verschillende actoren van het gezin noodzakelijk is.

Carol Smart (in Jacobs, 2000) vertrekt van de theorie van Backett om de inhoudelijke veranderingen van het ouderschap te beschrijven. Backett stelt dat de moeder de meeste verantwoordelijkheid opneemt voor de kinderen en dat de vader de moeder ondersteunt in deze rol. Door de scheiding moet de vader volgens Smart meer zorgtaken op zich nemen en tevens een nieuwe relatie uitwerken met zijn kinderen en ex-partner. De moeder moet vertrouwen leren hebben in de zorgcapaciteiten van de vader en tevens haar eigen identiteit heropbouwen. Ex-partners kunnen op twee manieren met deze inhoudelijke veranderingen omgaan. In een eerste houding gebeuren er geen aanpassingen en blijft de vader voornamelijk 'quality time' doorbrengen met zijn kinderen. Hij kan of wil de zorgtaken niet opnemen en de grootste verantwoordelijkheid blijft in handen van de moeder. Bovendien bemiddelt zij voor de vader zodat in de ogen van het kind de vader een zorgzame vader blijft. Tussen de ex-partners kunnen spanningen en conflicten ontstaan omdat de vrouw niet langer alle verantwoordelijkheid wil dragen en zij niet kan aanzien hoe zij als gezin financieel krap bij kas zitten, terwijl de vader geld uitgeeft aan de 'quality time' met de kinderen. Zo zal de vrouw haar bemiddelende rol tussen vader en kind uiteindelijk opgeven. De vaders vrezen van hun kant dat hun ex-vrouw een grotere machtspositie verwerft t.a.v. de kinderen dan zij zelf. Bij de tweede houding past men zich aan, aan de inhoudelijke veranderingen van het ouderschap waarbij de vader erkent dat zijn ex-vrouw een belangrijkere positie inneemt in het leven van de kinderen. De vader zal proberen de moeder aan te vullen en zo trachten het vertrouwen te winnen waarbij hij meer en meer taken kan innemen in het leven van de kinderen. De moeder zit in een dubbele positie, ze is blij dat ze de verantwoordelijkheid van de kinderen meer kan delen maar heeft het ook moeilijk, afstand te doen van haar oude rol en een nieuwe rol op te bouwen.

Ook na een scheiding is de steun van de moeder een zeer belangrijke sleutel in de betrokkenheid tussen vader en kind en in de deelname van de vader aan co-ouderinteracties. Moeders promoten als het ware de betrokkenheid tussen vader en kinderen. DeLuccie (in Fagan en Barnett, 2003) stelt dat de moeder een 'gatekeeping'-functie heeft ten aanzien van de frequentie van bezoek en de betrokkenheid van de vader. Niet enkel het niet-inwonen van de vader maar ook de beperkingen om contact te hebben met de kinderen, opgelegd door de moeder, hebben een negatieve invloed op de relatie tussen de ouders en op de vader-kindrelatie. De betrokkenheid en de rol van de vader worden dus rechtstreeks beïnvloed door de houding van de moeder. Bij de financiële bijdrage van de vader percipieert de moeder de kwaliteiten van de vader als positiever. Deze positieve attitudes over de vaderrol hebben een gunstige invloed op de betrokkenheid van de vader en leiden ertoe dat de moeder minder gatekeeping toepast.

Uit een studie van Hess en Camara (in Fox, 1985) blijkt dat sommigen mannen zich na een echtelijke of relationele breuk gedragen als 'kerstmannen' of 'Disneylandvaders'. Ze zorgden voor entertainment, speciale evenementen, cadeautjes en activiteiten. De vader-kindrelatie wordt dan hartelijk maar afstandelijk. Aan de andere kant waren er vaders wiens woonst het tweede thuis werd van de kinderen. In tegenstelling tot de eerste situatie zijn de kinderen hier meer geïntegreerd in de huishoudelijke routines en worden ze eerder opgenomen als familielid en dus niet zozeer als gast. Opmerkelijk is

dat de onderzoekers een positief verband vonden tussen de duur van de bezoeken en de kwaliteit van de vader-kindrelatie en dus niet, zoals elders gesteld, tussen de frequentie van de bezoeken en de kwaliteit van de relatie (Matthijs, 1990).

Nog twee andere benaderingen kunnen ons een inzicht geven over de invulling van de vaderrol. Vanuit het economische paradigma blijkt volgens Juby e.a. (2005) dat de wijze waarop koppels rollen verdelen tijdens de periode dat ze samenleven, verschillend is van de rolverdeling na de scheiding. Onderzoek naar het effect van niet-inwonende vaders op de betrokkenheid met hun kinderen toont alvast één verband duidelijk aan: hoe meer contact de vaders hebben met hun kinderen, hoe groter hun financiële bijdrage is in de kosten van hun onderhoud (Juby, e.a., 2005). Contact en onderhoudsgeld voor kinderen lijken hand in hand te gaan.

De commonsense-hypothese of continuïteitshypothese stelt dat de patronen in vader-kindrelaties voor en na de scheiding quasi gelijklopend zijn. De betrokkenheid en de zorg van de vader met zijn kinderen voor de scheiding is sterk gelinkt aan het contact na de scheiding. Vaders die een sterke binding hebben met hun kinderen voor de scheiding stellen alles in het werk om dit contact na de scheiding te onderhouden. De mate waarin een vader investeert in zijn kind, kan men vaststellen aan de hand van de betrokkenheid bij de opvoeding, sterkte van emotionele binding, de mogelijkheid om de noden van de kinderen te verstaan en de invloed van de ouder op de ontwikkeling van de kinderen.

3.4.2 Hoederecht

Sinds 18 juli 2006 kent men in België van een co-ouderschapsregeling. Voordien had één van de ouders het hoederecht, de andere ouder het bezoekrecht. Heel vaak kreeg de vader het recht zijn kind(eren) wekelijks of tweewekelijks te bezoeken. Daar waar vroeger één van de ouders de kinderen verkreeg ten koste van de andere ouder, is er vandaag een onderscheid tussen het exclusieve gezag over het kind en het recht op contact door de erkenning van het co-ouderschap. Het belang van het kind staat hierbij steeds centraal. Men gaat na wie er voor de scheiding de grootste zorg op zich nam, met wie ze emotioneel het meest verbonden zijn en wie het recht op de uitoefening van het ouderlijk gezag opeist. Er wordt dan ook per geding een regeling getroffen.

Een van de meest prangende vragen die zich kort na een scheiding opdringen is dus wie het hoederecht over de kinderen zal krijgen. Een nieuwe partner in het leven van de moeder of van de vader, kan een sterke invloed hebben op beslissingen rond het hoederecht, zowel qua voorkeur als qua onderhandelingsgewicht. Alhoewel schuldgevoel een partner misschien toegeeflijker maakt om tegemoet te komen aan de wensen van de andere ouder rond hoederecht, maakt de aanwezigheid van een nieuwe relatie het makkelijker om minder contact met de kinderen te hebben (Juby, e.a., 2005).

Een opvallende conclusie van verschillende vergelijkende studies (Hanson, 1985) wijst uit dat vaders die het hoederecht hebben, een meer negatieve houding aannemen ten aanzien van de achtergebleven moeder, dan dat moeders aannemen ten aanzien van de vader indien zij het hoederecht hebben. Anderzijds is het zo dat kinderen dan weer hun moeder frequenter bezoeken als ze bij hun vader wonen dan dat ze hun vader bezoeken als ze bij hun moeder wonen. Studies op grotere schaal ontdekten dat gedeeld

hoederecht meer waarschijnlijk is, wanneer beide ouders betaald werk hebben, t.o.v. enkel de vader (Juby, e.a., 2005). Gedeeld hoederecht lijkt meer aantrekkelijk voor werkende moeders. Het bevrijdt moeders die anders verantwoordelijk zouden zijn voor een éénoudergezin en moedigt een vollediger sociale en werkintegratie aan omdat ze meer tijd krijgen voor werk en vrije tijd (Juby, e.a., 2005).

Furstenberg (in Seltzer, 1991) stelt dat ouders parallelle rollen zullen ontwikkelen in plaats van samen te werken aan de opvoeding van de kinderen. Vaders die met hun ex-vrouw overleggen over de kinderen, hebben niet altijd invloed op de kindgerelateerde beslissingen. Slechts 17% van de vaders had een grote invloed op belangrijke domeinen zoals onderwijs, gezondheid, religie. Uiteraard hebben vaders die contact onderhouden met hun kinderen wel een grotere invloed op belangrijke levensdomeinen dan de vaders die weinig tot geen contact onderhouden met hun kinderen. Daarnaast is het al dan niet betalen van alimentatie een factor die de invloed van de vader kan uitbreiden of beperken. Vaders die alimentatie betalen zullen vaker zaken bespreken met hun ex-partner en zo ook een grotere invloed kunnen uitoefenen op de belangrijkste levensdomeinen van de kinderen. Ongeveer 2/3 van de vaders die hun kinderen frequent zien, betalen alimentatie, slechts 1/5 van de vaders die weinig of geen contact hebben met de kinderen doet dit. Bovendien neemt de betrokkenheid van de vaders af in de periode na de scheiding. Na 5 jaar scheiding volgt vaak een daling van het percentage vaders dat alimentatie betaalt. Het al dan niet getrouwd zijn van de ouders heeft ook een invloed op het contact tussen vader en kind. Vaders die gehuwd waren, zijn meer geneigd om contact te hebben met hun kind en alimentatie te betalen dan ouders die niet getrouwd waren.

3.4.3 Determinanten kwaliteit vader-kindrelatie

Cohen (Cohen en Finzi-Dottan, 2005) onderzocht de determinanten van een kwaliteitsvolle vader-kindrelatie. Hij stelt dat positieve persoonlijkheidskenmerken een duidelijke gunstige invloed hebben op de relatie en dit in tegenstelling tot wat zij noemt het 'neurotisch ouderschap'.

Uit een studie van Leite en McKenry (in Cohen en Finzi-Dottan, 2005) bij gescheiden vaders bleek dat het niveau van de tevredenheid bij vaders indirect daalde door de conflicten die ze hadden met hun ex-vrouwen en door de beperkte inspraak die ze hadden in het leven van de kinderen. De afspraken die gemaakt worden over de woonplaats van het kind zijn daarbij sterk bepalend voor de vader-kindrelatie op lange termijn. Als er geen dominante argumenten zijn dat een verhuizing in het belang van het kind is, wordt de woonplaats van het kind zelden veranderd. Uit onderzoek blijkt dat vaders zich comfortabeler voelen in het bespreken van schoolgebonden activiteiten met hun kinderen, dan in persoonlijke zaken (Stewart, 2003).

Studies van ouderschap suggereren bovendien dat de stijl van verbondenheid geassocieerd kan zijn met de mate waarin ouders in staat zijn om te reageren op hun kinderen. De 'secure attachment style' van ouders voorspelt fijngevoeligheid, warmte en mate van steun naar kinderen toe. Onderzoek wees uit dat moeders en vaders die zich zelfzeker voelden, warmer waren, meer responsief en beter in staat waren om limieten

aan hun kinderen op te leggen, in vergelijking met niet-zelfzekere moeders, ook meer warme gevoelens van kinderen ontvingen (Cohen en Finzi-Dottan, 2005).

3.5 Sociale netwerken: informele hulpverlening

Mensen die verwickeld zijn in een scheiding hebben behoefte aan steun. Informele sociale netwerken kunnen daarin een belangrijke rol vervullen. In dit hoofdstuk worden eerst de essentie en kenmerken van dergelijke netwerken uitgewerkt. Daarna beschrijven we welke wijzigingen sociale netwerken ondergaan na een scheiding. Dat laatste is vooral relevant om te kunnen aantonen hoe deze evolutie van het informele netwerk een rol speelt bij het verwerken van een scheiding en op welke manier een gescheiden persoon daar al dan niet steun van kan ondervinden.

3.5.1 Sociaal kapitaal

Maatschappelijke integratie van individuen is sterk verbonden met de notie van 'sociaal kapitaal'. Dit concept werd onder de aandacht gebracht door invloedrijke auteurs zoals Putnam, Bourdieu, Coleman. Een probleem hierbij is dat het begrip verschillende ladingen dekt. Er is geen éénduidige definitie voor dit concept, waardoor verschillende auteurs dit op een andere wijze invullen. Binnen de context van sociale integratie kan bijvoorbeeld de definitie van Putnam worden gehanteerd: "*Social capital stands for networks, norms, and trust that enables participants to act together more efficiently to pursue shared objectives.*" In deze definitie wordt zowel het relationele (networks) als het collectieve (norms and trust) behandeld (Agneessens, e.a., 2003). Putnam benadrukt hierbij de aanwezigheid van algemeen aanvaarde normen van vertrouwen en wederkerigheid.

Coleman heeft een veel bredere, en daardoor minder scherp omlinjnde conceptualisering van het begrip sociaal kapitaal gebruikt. De benadering van Coleman is in sterkere mate context-specifiek en leent zich daardoor minder tot veralgemeningen en empirisch onderzoek dan de definitie van Putnam. Een ander belangrijk verschilpunt is dat voor Coleman, sociaal kapitaal vooral moet begrepen worden als een kenmerk van individuen, terwijl bij Putnam het de gemeenschap in haar geheel is, die baat heeft bij de aanwezigheid van sociaal kapitaal (Stolle, 1999).

Bourdieu beschrijft sociaal kapitaal als hoofdzakelijk gebaseerd op onmiddellijke sociale interacties tussen individuen (Agneessens, e.a., 2003). Naast het persoonsgebonden economische en culturele kapitaal hebben individuen als lid van een groep de beschikking over hulpbronnen die zijn opgeslagen in sociale netwerken. Dit 'egocentrische' sociale kapitaal is echter verbonden met het 'collectieve' sociale kapitaal van Putnam (Dekker, 1988). Het zullen vaak dezelfde netwerken zijn waarmee mensen enerzijds in hun eigen voordeel over goederen kunnen beschikken, informatie krijgen of zich toegang verschaffen tot een mooie positie, en anderzijds samenwerking en gemeenschappelijke doelen realiseren. Op basis van de individualiseringstheorie verwacht men dan ook dat de Westerse samenleving evolueert van een eerder traditionele samenleving met de nadruk op familie en buurt, naar een samenleving waarbij meer individueel opgebouwde contacten en op keuzes gebaseerde relaties centraal komen te staan (Agneessens, e.a., 2003).

3.5.2 Sociale netwerken

De laatste jaren wordt er dus terecht meer en meer aandacht besteed aan de sociale netwerken van burgers. Daarbij worden er twee aspecten onderscheiden (Elchardus en De Groof, 2003). In de eerste plaats is er de participatie aan formele netwerken. Dit heeft betrekking op georganiseerde contacten met mensen via lidmaatschap van verenigingen of deelname aan andere, meer formeel georganiseerde activiteiten. In de tweede plaats betreft het de integratie in informele netwerken, m.a.w. de ongeorganiseerde contacten die mensen hebben met het gezin, familie, vrienden, burens, kennissen, collega's, medestudenten, enz.

Uit onderzoek blijkt dat vooral de participatie aan het verenigingsleven van grote invloed is op de sociale verhoudingen tussen mensen (Elchardus en De Groof, 2003). Mensen die participeren, hangen een democratischer waardepatroon aan, ontwikkelen sociale en communicatieve vaardigheden, vertonen minder antisociaal gedrag en voelen zich meer betrokken bij hun buurt, hun school, de politiek, enz. Ook Putnam (in Billiet, 1998) verbindt zijn concept van sociaal kapitaal met een geheel van burgerlijke normen en deugden. Een 'deugdelijk burger' is iemand die met de gemeenschap verbonden is en waarbij kwaliteiten zoals samenwerking, onderling vertrouwen en tolerantie voor uiteenlopende standpunten, voorop staan.

Wanneer we echter verwijzen naar waarden en houdingen ten aanzien van de samenleving, zijn niet enkel georganiseerde verenigingsverbanden van belang. Vaak wordt sociale integratie ook gemeten op basis van het informele sociale netwerk waarin burgers zijn opgenomen (Elchardus en De Groof, 2003). Het betreft losse netwerken van individuen die samenkomen op toevallige basis en op onregelmatige tijdstippen. Deze informele groepen zijn niet minder belangrijk dan de formele voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal (Coffé en Vandeweyer, 2002). Zij vormen immers het werkelijke wezen van de maatschappij: haar basisweefsel.

De aanwezigheid van een sociaal netwerk heeft invloed op het gedrag van een persoon en kan op allerhande vlakken positief inwerken; sociaal contact geeft mensen het gevoel ergens bij te horen en het versterkt hun identiteit en zelfrespect. Bovendien zorgen netwerken voor informatievoorziening, positieverwerving en vormen van sociale steun. Rutgeerts stelt dat wanneer we persoonlijke sociale netwerken bestuderen, vooral volgende kenmerken van belang zijn (Rutgeerts, 2005):

- de sterkte van relaties: de kenmerken van de verschillende relaties, de subjectieve beleving van een persoonlijk sociaal netwerk
- het aantal relaties: Dit wijst op de omvang van een sociaal netwerk.
- de relatie met de ruimere omgeving: de sociale mogelijkheden in het licht van actuele maatschappelijke ontwikkelingen
- de netwerkleden: Hierbij zijn familiale en partnerrelaties van groot belang, naast vrienden, burens en collega's.
- symbolische relaties: Deze relaties kunnen een belangrijk onderdeel vormen van herinneringen en invloed uitoefenen op de beslissingen die iemand neemt. Fysiek afwezige familieleden of religieuze figuren zijn hiervan voorbeelden.

Het is niet evident een duidelijke afbakening te maken tussen de sociale omgeving op zich en de steun die verleend wordt vanuit dit netwerk. Er bestaat echter wel een consensus over het feit dat steunverlening vanuit het netwerk, ondergebracht kan worden in drie categorieën zoals benoemd door Caplan (1974), nl: emotionele ondersteuning, materiële ondersteuning en cognitieve ondersteuning. Emotionele steun is de belangrijkste van de drie en zorgt voor ondersteuning door een luisterend oor te zijn, door gerust te stellen, het zelfbeeld te bevorderen en het gevoel te geven dat ze er niet alleen voor staan. Cognitieve steun geeft eerder informatie en materiële steun zorgt meer voor een financieel vangnet of levert praktische hulp.

3.5.3 Impact van sociale veranderingen op netwerken

Een sociaal netwerk is dus van grote betekenis voor het mentale en fysieke welbevinden van individuen. We dienen dan ook aandachtig te zijn voor de ontwikkelingen die nadelige gevolgen zouden kunnen hebben voor de netwerken. Zo ook kan een scheiding een nadelige invloed uitoefenen op de aanwezige netwerken.

Als indicator van sociale inbedding wordt vaak gewezen op de omvang van het sociale netwerk (Dykstra, 2001). Deze geeft aan in hoeverre iemand sociaal geïsoleerd is, dan wel persoonlijk verbonden is met de levens van anderen. Onderzoek toont aan dat personen die nooit huwden, een hoge mate van zelfredzaamheid ontwikkelen en dat zij het ontbreken van gezinsrelaties compenseren door intense bindingen met andere familieleden, buren, vrienden, enzovoorts. Ten tweede is de huwelijksgeschiedenis, omdat deze verbonden is aan het al dan niet hebben van een partner, direct van invloed op beschikbare steun (Dykstra, 2001). Verweduwing en echtscheiding brengen het verlies van steun door de partner met zich mee. Broese Van Groenou (1992) stelt dat in het geval van echtscheiding, familieleden en vrienden ervaren dat ze een keuze moeten maken voor één van de beide partners. Vandaar dat echtscheiding een grotere verstoring in het sociale netwerk tot gevolg heeft dan verweduwing.

Uit onderzoek blijkt dat de huwelijksgeschiedenis, inzake het aangaan en onderhouden van sociale contacten, meer repercussies heeft voor mannen dan voor vrouwen. Men veronderstelt hierbij een verschillende ontwikkeling tussen mannen en vrouwen. Vrouwen hebben de basisstrategie van 'zorgen voor' en 'vrienden maken' of zoals het in de Engelstalige literatuur heet 'tend-and-befriend' (Delfos, 2001). Mannen reageren volgens het 'fight-or-flight'- (vechten of vluchten) principe. Mannen zullen dus eerder ofwel de situatie ontwijken, ofwel confronterend de situatie tegemoet gaan (Hussain, 2006). De wens om zich bij anderen aan te sluiten is duidelijk kleiner bij mannen dan bij vrouwen. Dit bevestigt het beeld dat voor mannen de aanwezigheid van een vrouwelijke partner als bron voor steun of als degene die de sociale contacten binnen de familie- en vriendenkring regelt, in feite zeer belangrijk is voor mannen. Bij de mannen hebben de alleenstaande gescheiden personen en de nooit-gehuwden, relatief kleine netwerken. Diegenen in een eerste huwelijk en weduwnaars die opnieuw getrouwd zijn daarentegen, kunnen zich beroepen op relatief grote netwerken. Bij de vrouwen zijn de hertrouwden, de ongehuwd samenwonenden en de alleenstaande gescheiden personen, degenen met relatief de kleinste netwerken. Maar de netwerken van deze laatste groep zijn nog steeds beduidend groter dan de netwerken van mannen in dezelfde omstandigheden.

Alleen bloedverwantschap is nog bindend voor het leven en kan permanente bescherming tegen sociale uitsluiting bieden (Jacobs, 1999). Tegen de achtergrond van deze idee zijn de resultaten van Dykstra (2001), die onderzoek deed naar het effect van echtscheiding op de uitwisseling van intergenerationele hulp binnen families, misschien wat verontrustend voor de mannen. Echtgescheiden ouders kunnen minder op de steun van hun volwassen kinderen rekenen dan ouders die geen breuk doormaakten. Dit geldt voor mannen sterker dan voor vrouwen! Omgekeerd ontvangen kinderen evenveel of zelfs meer steun van hun ouders dan kinderen van niet gescheiden ouders, maar geven zij, zoals gezegd, zelf wel minder steun terug aan hun ouders. Indien de scheiding zich in beide generaties manifesteerde, dan vertoont zich een gecumuleerd negatief effect en kunnen zowel de ouders als de kinderen beduidend minder op steun van de andere generatie rekenen (Jacobs, 1999).

Een andere factor die een invloed heeft op de steun vanuit het netwerk, betreft de welstand. Hoe hoger het sociale milieu voor het huwelijk, hoe makkelijker men hulp zal vragen na een relatiebreuk. Daaromtrent formuleren de onderzoekers twee hypothesen. Een eerste hypothese bestaat erin dat gescheiden personen gemakkelijker financiële steun aan hun ouders vragen wanneer zij uit bemiddelde milieus komen, vanwege het simpele feit dat er meer financieel vermogen aanwezig is. De tweede hypothese heeft te maken met een verschil in persoonlijke gevoeligheid in autonomie en afhankelijkheid. Mensen uit minder gegoede families zullen zich sneller afhankelijk voelen wanneer zij materiële steun ontvangen, zelfs al wordt deze steun verleend zonder dat zij hierom vroegen. Het is aannemelijk dat dit bezwaar niet speelt bij mensen die financieel geen tekorten hebben (Jacobs, 1999). Gezien het aantal scheidingen steeds toeneemt, betekent dit, dat we voor een groeiend deel van de oudere bevolking zullen zien dat hun behoeften onvoldoende worden ingevuld door hun sociale netwerk. (Dykstra, 2001).

Het is duidelijk dat een scheiding niet alleen relatieverlies veroorzaakt. Er blijkt ook ruimte te ontstaan voor nieuwe sociale netwerkvorming. Mannen en vrouwen vullen die ruimte verschillend in. Vrouwen versterken vooral vroegere intense vriendschapsbanden en de relaties met hun familie, terwijl mannen eerder hun toevlucht nemen tot lossere contacten binnen diverse groepsverbanden (Milardo, 1987). Deze laatste worden door Gerstel 'instantnetwerken' genoemd. Instantnetwerken zijn min of meer gestructureerde groepen die zich bijvoorbeeld vormen rond gemeenschappelijke interesses of activiteiten zoals sport, politiek, koken of andere hobby's. Andere instantnetwerken zijn nog lossere en hebben in feite geen enkel ander gemeenschappelijk doel dan een netwerk te zijn. Een groep vaste caféklanten is een instantnetwerk in die betekenis. Een kenmerk van alle instantnetwerken is dat ze zich afspelen in een ruimer deel van de samenleving dan de contacten die de mannen hadden tijdens hun huwelijk. Voor zover vrouwen zich ook in dergelijke netwerken engageren, zijn die netwerken van een andere aard. De activiteiten spelen zich meer in de eigen thuisomgeving af, er verlopen meer contacten via de telefoon en in vergelijking met mannen, bestaan de activiteiten vaker enkel uit persoonlijke gesprekken (Gerstel, 1988).

Een niet onbelangrijk aspect van het nieuwe netwerk dat tot stand komt na een scheiding is een eventuele nieuwe relatie met een vaste partner. De helft of meer van alle gescheiden personen treedt opnieuw in het huwelijk. Na de scheiding zijn het de

mannen die het snelst en het vaakst in nieuwe intieme relaties betrokken geraken. Vrouwen zijn terughoudender of hebben minder kansen om een nieuwe partner te ontmoeten. Diverse onderzoeken maken melding van de grotere problemen die vrouwen daarbij ondervinden (Rands, 1988).

Naast vriendschappelijke en emotionele steun kan het sociaal netwerk ook concrete bijstand leveren onder de vorm van uitwisseling van informatie en materiele ondersteuning (Jacobson, 1986). 'Social support' kan gedefinieerd worden als "*...de mate waarin en de wijze waarop een sociaal netwerk kan fungeren als een klankbord voor de bespreking van problemen, als vangnet om de meest elementaire psychische of sociale noden te lenigen en als bijstand bij het aanleren of wijzigen van sociale vaardigheden.*" (Matthijs, 1990). Het 'specificiteits'-model van Shumaker en Brownell (1984) relateert de verschillende vormen van social support (Thoits, 1995) aan verschillende soorten stress en bepaalt dat het verwerkingsproces optimaal kan verlopen indien de steun aangepast is aan de behoefte van het individu. Jacobson (1986) voegt daaraan een tijdsdimensie toe. Het verwerkingsproces verloopt gedurende een bepaalde tijd en de behoeftes aan hulp veranderen naarmate het verwerkingsproces evolueert. De social support die een netwerk kan genereren moet dus gesynchroniseerd zijn, wil men een optimaal resultaat bekomen.

3.5.4 De ondersteuning vanuit het sociale netwerk

Het informele netwerk van een gehuwd koppel bestaat voornamelijk uit de volgende onderdelen: (1) de ex-partner, (2) een nieuwe relatie, (3) familie, (4) schoonfamilie, (5) vrienden en kennissen, (6) burens en (7) collega's. Elk van deze onderdelen kan een rol vervullen bij het verwerken van een scheiding. De bijdrage van een persoon of een groep moet beschouwd worden als een hulpbron die aan de noden van de gescheiden persoon kan tegemoetkomen, zowel emotioneel als praktisch.

De **ex-partner** kan nog steeds deel uitmaken van het informele netwerk van een gescheiden man. Hoewel een groot deel van de gescheiden mannen geen contact meer heeft met zijn ex-vrouw, trachten sommige gescheiden mannen toch actief contact te houden met hun ex-vrouw. Dit geldt onder meer wanneer er kinderen bij betrokken zijn of waar de vrouw de scheiding heeft geïnitieerd. Daarenboven zijn er gescheiden mannen die het moeilijk vinden om te breken met hun ex-vrouw omdat de vrouw verantwoordelijk is geweest voor de sociale relaties van het koppel tijdens het huwelijk en zij ook zelf een belangrijke bron van steun was (Gerstel, e.a., 1985). Nochtans hebben zowel Wang en Amato (2000) als Masheter (1997) in een kwantitatieve studie aangetoond dat mannen die afstand nemen van hun ex-vrouw en een nieuwe relatie aangaan, de scheiding sneller en gemakkelijker kunnen verwerken. Hoewel dit afhankelijk is van de oorzaak van en de wijze waarop de scheiding plaatsvindt, heeft de vergeving van de partner mogelijks een sterke invloed op het verwerkingsproces (Rye, e.a., 2004). Natuurlijk is het omgekeerde ook mogelijk en maakt een vijandige houding het verwerkingsproces nog moeilijker.

Gescheiden mannen die een **nieuwe relatie** aangaan kunnen op die manier vrij snel een nieuw sociaal netwerk uitbouwen met onder meer (1) de nieuwe partner zelf, (2) dankzij de 'inbreng' van de nieuwe partner onder de vorm van vrienden en een nieuwe

schoonfamilie en (3) omdat deelname aan uitgaansleven en verenigingsleven vaak makkelijker is in koppel dan voor alleenstaanden (Terhell, e.a., 2001). Omdat een nieuwe relatie de drang naar en band met de ex-vrouw aanzienlijk vermindert, draagt deze bij tot het verwerkingsproces (Tschann, e.a., 1989). Hetherington e.a. (1976) verwijst ook naar een nieuwe relatie als de belangrijkste factor voor het herstel van het zelfbeeld van de gescheiden man.

Het grootste negatieve scheidingseffect voor mannen treedt op bij **familierelaties** indien er kinderen zijn. Nederlands onderzoek wijst uit dat bijna 20% van de vaders in het jaar na de scheiding geen contact meer hebben met de kinderen (Spruijt en Iedema, 1998; Kalmijn en De Graaf, 2000; Spruijt, e.a., 2002). Het wegvallen van contact met de kinderen is wel geringer naarmate de vader tijdens het huwelijk een deel van de opvoeding op zich nam (Kalmijn, 2002). Vaak gaat het wegvallen van contact met de kinderen gepaard met een dubbel verlies. De gescheiden man moet zowel het verlies van een echtgenote verwerken als het verlies van zijn kinderen. Empirisch onderzoek wijst uit dat vooral vrouwen voor hulp terugvallen op hun familie. Dat kan zowel voor emotionele als financiële steun zijn (Anspach, 1976; Colletta, 1979).

Een scheiding heeft vaak tot gevolg dat enerzijds een deel van de **vriendenkring** verdwijnt omdat er weinig gemeenschappelijk is wat de vrienden nog bindt en anderzijds een scheiding voor de vrienden vaak als een bedreiging gezien wordt voor de stabiliteit van hun eigen huwelijk of relatie (Kitson, 1992). Gerstel (1985) heeft empirisch aangetoond dat het netwerk van gescheiden mannen geconcentreerder is en minder complex. Dit wil zeggen dat het netwerk onderling sterker met elkaar gelinkt is. Dit duidt erop dat een vriendenkring bij mannen een belangrijker plaats inneemt dan bij vrouwen.

De link met de **buren** behoort bijna exclusief tot het kamp van de echtgenote. Zij onderhoudt de relatie met de buurt en als huismoeder in een traditioneel huwelijk, komt ze ook vaker in contact met buurtbewoners bij het winkelen en via de school van de kinderen. Volgens Becker (1991) is dit één van de onvermijdelijke gevolgen van specialisatie in het gezin. In een modern huwelijk zijn er minder verschillen in contacten met buren tussen beide partners.

Indien de man ook een kostwinner is, heeft hij op het werk **collega's** die eventueel deel kunnen uitmaken van zijn informeel netwerk (Kalmijn en Broese van Groenou, 2005 en Becker, 1991). De rol die collega's kunnen spelen, hangt echter af van de invloed van de scheiding op het werk van de gescheiden echtgenoot.

3.6 Sociale netwerken: formele hulpverlening

Bij het maken van keuzes kan het individu steeds minder terugvallen op de bekende, 'traditionele' zekerheden (tradities, religie, familiebanden,...). Steeds meer moet men omgaan met onvoorspelbaarheid en onzekerheid op lange of korte termijn. Nieuwe relatiepatronen en gezinsvormen scheppen enerzijds dus nieuwe kansen en mogelijkheden, maar brengen anderzijds ook nieuwe (hulp)vragen met zich mee. Er is dus ook een keerzijde van de medaille, want het is niet voor iedereen weggelegd in deze risicomaatschappij zelfreflexief het eigen levensproject te plannen en uit te voeren.

Het is echter niet zo dat elke door het individu ervaren nood, probleem of onbehagen automatisch aanleiding geeft tot een geformuleerde vraag naar hulp. Zo speelt bijvoorbeeld de subjectieve beleving van de probleemsituatie een belangrijke rol: naarmate de situatie door het individu als ernstiger en meer uitzichtloos wordt ervaren, is de intentie om hulp te vragen groter (Baert, e.a., 1995). Individuen die een hulpvraag formuleren kunnen bij het oplossen van hun probleem een beroep doen op één of meerdere zorgsystemen of hulpbronnen, zoals daar zijn de zelfzorg, de mantelzorg, de zelforganisaties en zelfbewegingen, de professionele hulpverlening of het welzijnswerk.

3.6.1 De samenhang tussen informele en formele hulpverlening

De informele (zelfzorg, mantelzorg) en de formele hulporganisaties en hulppersonen (welzijnswerk, privé-personen in een professionele context, bemiddeling, doelgerichte programma's in media) hebben wat betreft hulpverlening ten aanzien van een geformuleerde hulpvraag elk hun waarde en betekenis. Deze twee vormen van hulpverlening kunnen niet tot elkaar worden herleid, maar dienen elkaar zo goed mogelijk aan te vullen. Dit samengaan en elkaar aanvullen kan gebeuren op verschillende vlakken en draagt op deze wijze bij tot een betere, meer integrale hulpverlening. Het principe van complementariteit dient dus hoog in het vaandel te worden gedragen en dit vereist 'gelijkwaardigheid tussen informele en formele zorgdragers, samenwerking en dialoog' (Baert en Vael, 1990). Echter, in werkelijkheid is daar in vele gevallen (nog steeds) geen sprake van, want in de huidige praktijk staan formele en informele hulpverlening nog te veel en te vaak los van elkaar en botsen ze soms zelfs tegen elkaar op. Dit impliceert dat de hulpvrager met een keuzeprobleem wordt opgezadeld, omdat uit een soms onoverzichtelijk aanbod van verschillende hulpverlening het meest passende moet worden geselecteerd. Sommige mensen hebben moeite om steun te vinden binnen hun directe omgeving en zijn hierdoor vooral afhankelijk van professionele hulpverlening.

3.6.2 Formele hulpverlening

Het is noodzakelijk om vanuit de samenleving een aanbod van dienstverlening te realiseren. Het collectief en individueel recht op een menswaardig bestaan is immers niet afdwingbaar tegenover de andere individuele medemens. Met het recht op maatschappelijke dienstverlening, gerealiseerd en geïnstitutionaliseerd in de hulpverlening, kan je wel de steun verwachten die je zoekt (Rutgeerts, 2005). De hulpverlening kan daarbij verschillende vormen aannemen: financiële of materiële hulp, praktische steun, advies, emotionele steun, enz.

Rutgeerts ziet hulpverlening als een 'geïnstitutionaliseerde vorm van steun' (Rutgeerts, 2005). Zij stelt dat op basis van ieders recht op een menswaardig bestaan, elke mens recht heeft op maatschappelijke dienstverlening. Deze hulpverlening steunt op het werk van professionelen en gebeurt op inhoudelijk en methodisch vlak met kennis van zaken. Hulpverleners hebben een goed zicht op de mogelijkheden en beperkingen van de hulpvragers en ze weten de weg in het brede aanbod van sociale dienstverlening. Deze professionalisering biedt voordelen voor de hulpvragers: zij kunnen desgewenst het hulpverleningssysteem opdelen en naar eigen goeddunken gebruiken. Bovendien biedt dit de hulpvragers de kans zich psychologisch minder kwetsbaar op te stellen. Bij een

instantie aankloppen waar je recht op hulpverlening hebt, vormt immers een kleinere drempel dan je in een persoonlijke relatie zwak te moeten opstellen en hulp te vragen met het gevaar dat de vraag geweigerd wordt. Bovendien zijn hulpvragers in een professionele relatie niets aan de hulpverlener verschuldigd: hoewel de relatie altijd asymmetrisch is, hoeft een cliënt in ruil voor de gekregen dienstverlening niets terug te geven. De cliënt heeft er recht op en de hulpverlener wordt ervoor betaald (Rutgeerts, 2005).

Hulpverlening bij scheiding kan op verschillende tijdstippen plaatsvinden ten opzichte van het moment van de officiële scheiding: voorafgaand, tijdens of na afloop van de echtscheidingsprocedure. Het inschakelen van een relatietherapeut bij het oplossen van de echtelijke problemen is een voorbeeld van hulpverlening voorafgaand aan de scheidingsprocedure. Een typisch voorbeeld van hulpverlening gedurende de echtscheidingsprocedure is het inschakelen van een scheidingsbemiddelaar die helpt bij de boedelverdeling. Ook nadat de echtscheiding is uitgesproken kan de overheid of het OCMW optreden als interveniërende instantie bij scheiding, wanneer een echtgenoot in een precaire situatie terechtkomt en beroep doet op bijstand (Franssen, 2000).

Afhankelijk van de specifieke hulpvraag kunnen verschillende personen en/of organisaties geconsulteerd worden. De wetgever heeft die hulp nu ondergebracht in de **Centra voor Algemeen Welzijn (CAW)**. Deze CAW's spelen een zeer belangrijke rol als formele hulpverlener bij scheiding. Het CAW heeft drie kernopdrachten: onthaal, begeleiding en preventie. In het onthaal biedt men onmiddellijke hulpverlening aan en is er aandacht voor vraagverduidelijking en een doordachte opstap naar de meer gesystematiseerde hulpverlening. Inzake scheiding richt het onthaal zich vooral op het verlenen van correcte informatie, het bieden van onmiddellijke hulp indien nodig en een gepaste doorverwijzing. Er is ook nood aan opvoedingsondersteuning in scheidingssituaties. Opvoedingsproblemen komen immers vaak voor als gevolg van conflicten tussen partners. CAW's werken op dit domein vaak samen met aanverwante sectoren zoals Kind en Gezin, Centra voor Leerlingenbegeleiding, Bijzondere Jeugdzorg, enzovoort.

Andere mensen gaan te rade bij een zelfstandig psycholoog of psychiater, die al dan niet als **relatietherapeut** een zekere deskundigheid heeft verworven om hulp te verlenen bij psychische problemen tijdens en na een scheiding. De open raadplegingen voor psychiatrie binnen algemene ziekenhuizen maken ook deel uit van de tweedelijns hulp, waar de meeste slechts op verwijzing van de huisarts mee in contact komen.

Bij problemen van praktische, financiële en administratieve aard bij echtscheiding is vrijwillige bemiddeling de belangrijkste vorm van formele hulpverlening. Een aparte vorm van bemiddeling is **schuldbemiddeling**. Bij overmatige schulden zal de schuldbemiddelaar mondeling of schriftelijk bemiddelen bij schuldeisers met het doel schuldvermindering te bekomen of een afbetalingsplan tot stand te brengen. Doorgaans is schuldbemiddeling ook gekoppeld aan een budgetbegeleiding of budgetbeheer, waarbij hulp wordt geboden bij de manier van het gebruiken en beheren van het inkomen.

Bij **ambulante hulpverlening** wordt er een antwoord geboden op kleine en grote hulpverleningsvragen. Er wordt een eerste opvang en onthaal geboden met informatie, advies, praktische hulp, enzovoort. Een waaier van vragen kan hier aan bod komen: vragen in verband met relaties, sociale administratie, financiële situatie, zingeving, werk, huisvesting, vrije tijd, gezondheid, drugs, recht, enzovoort. Gezins- en relatiebegeleiding is een ambulante begeleiding die betrekking heeft op het gezin, de persoon en de relaties. Hier kan men begeleiding krijgen op onder meer de volgende vlakken: psychische moeilijkheden, relationele problemen, gezinsproblemen, opvoedingsproblemen, scheidingsproblemen, enzovoort.

Als een hulpvrager zich in een crisissituatie bevindt, kan hij beroep doen op **crisishulp**. Hij zal voor een kortstondige begeleiding en/of opvang in een crisisopvangcentrum of een crisisonthaal terechtkomen. Een hulpverlener helpt de situatie beheersbaar te maken en samen met de hulpvrager op zoek te gaan naar oplossingen.

Verder is er ook nog **residentiële hulpverlening**. Mensen zonder onderdak kunnen terecht in een opvangcentrum, waar ze tijdelijk kunnen verblijven in afwachting van een eigen woonst. Gedurende hun verblijf worden ze begeleid zodat ze zo snel mogelijk terug op eigen benen kunnen staan.

3.6.3 Scheidingsbemiddeling

Scheidingsbemiddeling is begin jaren negentig overgewaaid uit de Verenigde Staten en daar gegroeid uit de overbelasting van de rechtbanken en de peperdure processen. Scheidingsbemiddeling kan vermijden dat de relatieproblemen escaleren in een jarenlange, pijnlijke strijd. De communicatie wordt zodanig gestructureerd dat beide echtgenoten op een opbouwende wijze kunnen onderhandelen. Het doel bestaat erin via geven en nemen tot een compromis te komen waar beiden achter kunnen staan.

De bemiddelaar helpt het koppel bij het maken van alle noodzakelijke afspraken over de goederen, het geld, het huis, de kinderen, eventuele onderhoudsbijdragen, enzovoort, maar helpt ook in het emotionele proces van elk. Een scheidingsbemiddelaar helpt mensen ethisch en efficiënt onderhandelen over meningsverschillen en/of conflicten in een scheiding opdat zij zelf tot een overeenkomst kunnen komen. Vertrouwelijkheid, geheimhouding en onpartijdigheid van de bemiddelaar horen tot de principes van toepassing op bemiddeling. De bemiddeling bij een scheiding is bedoeld om te komen tot afspraken waar beide partijen mee instemmen. De bemiddelaar begeleidt en adviseert in dit proces, en stelt het echtscheidingsverzoekschrift en de overeenkomsten op. De gemaakte afspraken over alimentatie, bezoekenregeling, verdeling boedel, enzovoort worden vastgelegd in een overeenkomst met het oog op formeel uitspreken van de scheiding door de rechter.

Bij vrijwillige bemiddeling sluiten partijen, in samenwerking met een bemiddelaar en zonder dat zij door de rechter verplicht worden, een overeenkomst tot bemiddeling. Eén van de basisprincipes van deze bemiddeling is dan ook de vrijwilligheid: je bent bereid om samen met je (ex-)partner aan tafel te gaan zitten. Wanneer één van de partijen niet meer wil bemiddelen, kan ze daartoe niet verplicht worden. Wanneer men een einde maakt aan een bemiddeling mag dit géén nadelige gevolg meebrengen voor de

partij die de bemiddeling beëindigd heeft. De bemiddeling is een inspanningsverbintenis en geen resultaatverbintenis. De bemiddelaar kan met andere woorden niet garanderen dat de bemiddeling leidt tot een schriftelijke overeenkomst.

De bemiddelaar zelf is steeds neutraal persoon, niet de raadgever van één van de partijen. De bemiddelaar biedt informatie, helpt de onderhandelingen structureren en beoogt een gelijkwaardige betrokkenheid van beide partners. Bij het zoeken van een bemiddelaar heeft men de keuze tussen zelfstandige bemiddelaars en huizen van bemiddeling, waar een interprofessionele samenwerking plaats heeft tussen notaris, advocaat, maatschappelijk assistenten en psychologen. De erkende bemiddelaar moet voldoen aan een aantal strenge voorwaarden die zijn kwaliteit waarborgen. Enkel een erkende bemiddelaar kan optreden bij gerechtelijke bemiddeling. De wet kent één uitzondering toe op deze regel, namelijk wanneer de partijen kunnen bewijzen dat geen enkele erkende bemiddelaar met de nodige competenties voor de bemiddeling beschikbaar is en dat de door de partijen voorgestelde bemiddelaar voldoet aan de voorwaarden waaraan een erkend bemiddelaar moet voldoen. Enkel bemiddelingsakkoorden die met behulp van een erkend bemiddelaar werden afgesloten, kunnen worden gehomologeerd door een rechter. De federale overheid biedt enkel gerechtelijke bijstand, d.w.z. de gedeeltelijke of volledige kosteloosheid van de bemiddeling, aan personen met ontoereikende inkomsten als de bemiddelaar erkend is. De federale overheid komt dus niet financieel tussenbeide voor het werk van niet-erkende bemiddelaars. Vlaanderen telt naar schatting 1.500 bemiddelaars en hun aantal blijft stijgen.

Wanneer een koppel kinderen heeft, wordt er ook gesproken over ouderschapsbemiddeling. De ouderschapsbemiddelaar helpt ouders gelijkwaardig onderhandelen met het oog op een ouderschapsovereenkomst. De bemiddelaar geeft ouders informatie over ouderlijk gezag en mogelijke verblijfsregelingen. De bemiddelaar helpt ouders stilstaan bij de bekommernissen van hun kind en zoekt mee naar een interessante kostenregeling. Ouders kunnen hun ouderschapsovereenkomst laten bekrachtigen door een rechter.

3.6.4 Empirische onderzoek over de formele hulpverlening bij scheidingen

Hulpverlening is sinds jaar en dag toegespitst op vrouwen en moeders. Mannen worden in dit kader soms meer bekeken als daders en niet als slachtoffers. Dat heeft ook te maken met de mentaliteit van mannen om het probleem zelf op te lossen. Mannen zouden hun gevoelens te weinig tonen maar worden toch beoordeeld op basis van 'vrouwelijke normen'. Anderzijds moeten mannen zelf meer ruimte maken voor hulpverlening (Zander en van Altena, 1999).

De **preventieve hulpverlening** gericht op vaders is het meest effectief indien zij de realiteit voor ogen houden dat de grote meerderheid van de vaders na een scheiding niet meer met de kinderen samenwonen. Programma's voor gescheiden vaders die focussen op de schikkingen omtrent de kinderen hebben echter hun limieten met betrekking tot de belangrijkste aspecten van de problematiek. Braver, Griffin en Cookston (2005) argumenteren dat het belangrijk is om programma's te ontwikkelen op

basis van de ervaringen van vaders, terwijl de meeste literatuur zich richt op het welzijn van de kinderen en de regelingen tussen de partners. Op basis van dit idee formuleren de auteurs vier aspecten die een lange termijn impact zullen hebben de vader en zijn verhouding met de kinderen:

- de frequentie van het contact tussen de vader en de kinderen
- de kwaliteit van de relatie tussen de vader en de kinderen
- de financiële ondersteuning door de vader
- de kwaliteit van de relatie tussen vader en moeder

Deze vier bovenstaande aspecten zijn uiteraard sterk met elkaar verbonden. Deze verbondenheid verrijkt de mogelijkheden tot interventie. Het is waarschijnlijk dat een interventie die gericht is op één aspect ook gunstige resultaten kan hebben op de andere aspecten. Evenzeer kan het mislukken bij één aspect gecompenseerd worden indien andere gerelateerde aspecten succesvol blijken (Braver, e.a., 2005).

Hoewel het niveau van **psychologische nood** in vele studies over gescheiden personen vergelijkbaar met dat gehuwde individuen, zijn de verklaringen over de oorzaken verschillend. Johnson en Wu brengen in een onderzoek uit 2002 drie fundamentele theoretische verklaringen naar voor:

- de sociale roltheorie stelt dat de positie van gescheiden personen inherent zwaarder is dan deze van gehuwden;
- de crisistheorie schrijft de hogere spanning toe aan rolovergangen en het verstoringsproces tijdens een scheiding;
- de selectietheorie schrijft het hoge spanningsniveau toe aan het feit dat mensen met een lage geestelijke gezondheid meer kans lopen op een scheiding.

Er is een empirische bevestiging voor elk van deze benaderingen beschikbaar, maar de drie verklaringen zijn niet gelijktijdig getest in een longitudinale studie. Het onderzoek van Johnson en Wu (2002) evalueert empirisch de doeltreffendheid van deze theorieën in een samengevoegde tijdreeksenanalyse bij een panel van gehuwden en gescheiden personen. De resultaten leveren een bewijs dat de hogere spanningsniveaus bij gescheiden personen hoofdzakelijk het gevolg is van sociale rol, terwijl de mindere geestelijke gezondheid en het verstoringsproces slechts een beperkte oorzaak zijn van de psychische nood bij scheiding.

Ook de **financiële hulpverlening** heeft een belangrijke impact op het welzijn van de gescheiden gezinnen. Een studie uitgevoerd door Uunk (2004) toont aan dat zowel inkomenssteun als kindergeld de negatieve gevolgen van een scheiding verminderen, in het bijzonder voor vrouwen. Vooral de inkomenssteun maakt daarbij het verschil. Dit kan een ongewenst gevolg hebben op de groeiende afhankelijkheid van de betrokken personen omdat ze daardoor minder gestimuleerd wordt in het zoeken naar werk. Als gevolg hiervan is er een onderscheid te maken tussen de economische consequenties, afhankelijk van de verschillende steunmaatregelen die in onderzochte landen beschikbaar zijn. Deze verschillen maken dat de economische consequenties begrepen moeten worden op basis van de onderscheiden steunmaatregelen van de overheid.

Uit onderzoek in Vlaanderen krijgt men een zicht op de wijze waarin Vlamingen een beroep doen op de hulpverlening. Voor het bijleggen van echtelijke problemen doen de

partners in Vlaanderen meer beroep op informele hulpverleners dan op formele hulpverleners. Voor de scheidingsprocedure ontvangt 40% van de gescheidenen bijstand van familie, vrienden en/of kennissen. Een formele hulpverlener, zoals een relatietherapeut, jurist of psycholoog, wordt in deze fase door slechts 33% van de gescheidenen ingeschakeld. Wanneer de procedure tot echtscheiding reeds gestart is, is de kans op formele interventie groter dan in de periode voorafgaand aan de echtscheiding. De formele hulpverlening is na de echtscheiding bovendien sterker aanwezig dan de informele hulpverlening. De notaris is de belangrijkste persoon waarmee personen die gaan scheiden vooreerst contact opnemen (67%), op de voet gevolgd door de advocaat (64%) (Franssen, 2000).

Tijdens de scheidingsprocedure wordt één of andere vorm van hulpverlening ingeroepen door vrijwel alle gescheidenen (98%). De mate waarin men een beroep doet op een advocaat hangt samen met het geslacht en het opleidingsniveau. Vrouwen zijn meer geneigd dan mannen om beroep te doen op een advocaat (71% tegenover 55% bij mannen). Vermoedelijk heeft dit te maken met het feit dat vrouwen meer dan mannen vragende partij zijn bij echtscheiding, en dus vaker het initiatief nemen tot het opstarten van een procedure. Het inschakelen van een notaris is daarentegen niet geslachtsgebonden. Ook het opleidingsniveau maakt een verschil uit: hoe minder geschoold, hoe kleiner de kans dat men de hulp inroept van een notaris tijdens de echtscheidingsprocedure. Als het aankomt op het ontvangen van bijstand van een advocaat, dan liggen de verhoudingen volledig andersom: hoe minder geschoold men is, hoe meer men een beroep doet op een advocaat (Franssen, 2000).

De inkomensdaling ten gevolge van een scheiding kan deels rechtgetrokken worden indien betrokkenen bij derden aankloppen voor financiële steun. Zes op de tien respondenten die hun totaal beschikbaar inkomen kort na de scheiding zagen dalen, spraken noch bekenden zoals familie, vrienden of ex-partner, noch instanties zoals het OCMW of hun bankrelatie aan voor financiële steun. De mensen die wel financiële steun vroegen, gingen vooral aankloppen bij hun naaste familie, en, zij het in iets mindere mate, bij het OCMW. Uit deze cijfers komt het belang naar voor van de naaste familie, vooral van de ouders, als bron van steun en hulp in een crisismoment zoals scheiding. Uit ander onderzoek blijkt ook dat ouders en andere naaste verwanten belangrijk zijn als het gaat om andere vormen van materiële hulp (Jacobs, 1999).

3.7 Besluit

Deze literatuurstudie begon met een overzicht van de juridische gronden van het samenwonen, huwen en scheiden. Hoewel de wetgeving rond scheiden op korte termijn zal veranderen, gaven we hier een overzicht van de bestaande situatie.

In het tweede hoofdstuk bespraken we de verschillende copingstrategieën. Uit de analyse blijkt dat coping geen homogeen begrip is, maar een diffuus concept dat vele ladingen dekt. Het kan omschreven worden als strategie, tactiek, reactie, cognitie of gedrag. Coping is ook een fenomeen dat op empirische wijze kan worden vastgesteld (Schwarzer en Schwarzer, 1996). We lieten enkele resultaten uit onderzoeken aan bod komen, alvorens over te gaan naar de sociaaleconomische gevolgen van een scheiding.

Vaak wordt aangenomen dat het effect van een scheiding bij mannen zich vooral situeert op het sociale en psychologische vlak en dat de economische gevolgen beperkt blijven. Uit wat we hier beschreven, blijkt dat mannen inderdaad negatieve psychologische effecten ondervinden, maar dat er eveneens sprake is van economische gevolgen. Toch slagen mannen er beter dan vrouwen in om via werk hun levenspeil in stand te houden. Samengevat kunnen we stellen dat de sociale zekerheidssystemen en de belastinghervreiding erin slaagt om deels de grootste inkomenssterugval te compenseren voor diegenen die zich in het laagste inkomenskwartiel bevinden. De grootste mannelijke slachtoffers blijken diegenen te zijn die vader zijn van een grote kroost, niet beschikken over het hoederecht, wel alimentatie en onderhoudsplicht moeten afdragen en hun eigen vastgoed verloren zijn aan de ex-partner en de kinderen.

Bij onze analyse van de impact van een scheiding op het welzijn, stelden we vast dat mensen die een scheiding meemaken wijzigingen in hun subjectief welzijnsgevoel ervaren. De individuele tevredenheidsgraad van een gescheiden persoon wordt positief beïnvloed door zijn participatie in de beslissing tot scheiden. Verder stelden we vast dat het welzijnsgevoel bij gescheiden mannen afhankelijk blijkt van hun financiële status, maar voornamelijk van het feit of ze al dan niet een nieuwe partner hebben en of ze kleine kinderen hebben. Mannen ondergaan ook, net als vrouwen, een verhoogde stress tijdens het scheidingsproces. Deze stress die kan begrepen worden als een subjectieve, negatieve mentale toestand (Strohschein, e.a., 2005) en leidt tot een verhoogde kans op ziekte. De toename van het stressniveau en de verhoging van het ziekterisico leiden ertoe dat mannen die een scheiding meemaakten meer dan gehuwden of alleenstaanden voor een bepaalde periode afwezig blijven op hun werk. Dit werkverlet manifesteert zich echter vooral op korte termijn.

Na de sociaal economische gevolgen van de scheiding, werden de wijzigingen in de vaderrol voor en na de scheiding onderzocht. Ook hier blijkt dat veel modellen en onderzoeken elkaar tegenspreken. Het is onduidelijk of vaders na de scheiding een sterkere of zwakkere affectieve band met hun kinderen bezitten. Het onderzoek naar alleenstaande vaders die het hoederecht hebben over hun kinderen is slechts de laatste vijftien jaar gevoerd en roept meer vragen op dan antwoorden. Het feit dat de niet-verzorgende vader ook na de scheiding een goede verstandhouding heeft met de moeder over de opvoeding van het kind, komt het welzijn van het kind onmiskenbaar ten goede. Ouders zouden hun onderlinge strubbelingen strikt gescheiden moeten houden van hun verantwoordelijke taak als opvoeder van hun kinderen.

De gescheiden man ervaart een strijd tussen zijn wens om vader te zijn en de bezoekersrol die hij krijgt toegedeeld door de juridische bezoekerregeling. Hierdoor ondergaan veel vaders een inperking van hun vaderrol, wat tevens aanleiding geeft tot een daling van betrokkenheid in het leven van de kinderen. Deze vaders zijn dan ook minder tevreden over hun 'vader zijn' (Leite en McKenry, 2002). Vast staat dat vaders de opvoeding van hun kinderen evenzeer ter harte nemen als de moeders. Algemeen kan men stellen dat vaders een belangrijke rol te vervullen hebben bij de ontwikkeling van kinderen, ook na een scheiding of relatiebreuk. Ze krijgen hiertoe de laatste jaren steeds meer de kans via het co-ouderschap of via het integraal hoederecht.

In de laatste twee hoofdstukken wordt de informele en de formele hulpverlening onderzocht. Voor de informele hulpverlening is het sociale netwerk zoals vrienden, familie, collega's of burens en hun 'social support', een hulpbron voor het ledigen van de noden die zich bij stressvolle gebeurtenissen, zoals een scheiding, aanbieden. Sociale steun komt in verschillende vormen voor: emotioneel, cognitief of onder de vorm van financiële steun. Voor mannen is voornamelijk het gebrek aan emotionele steun belangrijk juist omdat zij een grotere impact ervaren op hun sociaal netwerk.

Volgens verschillende auteurs is het aangaan van een nieuwe relatie voor mannen de gouden regel om de scheiding gemakkelijker te kunnen verwerken. Onder meer omdat de band met de ex-vrouw op deze manier effectief wordt verbroken. Omdat dit op korte termijn niet altijd even gemakkelijk is, betekenen vrienden en collega's voor gescheiden mannen op korte termijn de oplossing. Werkende mannen kunnen steun ondervinden vanuit de werkomgeving en kennen daardoor gemakkelijker een uitbreiding van het sociale netwerk na een scheiding.

De formele hulpverlening kan uit verschillende vormen bestaan en de timing waarmee deze worden aangeboden is cruciaal voor de perceptie van de gescheiden persoon. Op korte termijn is er voornamelijk behoefte aan emotionele steun. Dit betekent zelfs dat andere vormen van steun op dat ogenblik eerder als een extra last kunnen gepercipieerd worden omdat deze niet overeenstemmen met de noden van de persoon in kwestie. In de verschillende fasen van de echtscheiding kan men beroep doen op gespecialiseerde organisaties of personen. Advocaten en notarissen vertegenwoordigen hier een belangrijk aandeel, maar ook de scheidingsbemiddeling groeit aan belang.

DEEL II: ANALYSE

Het literatuuronderzoek in het vorige deel resulteerde in een theoretisch kader dat dienst kan doen als achtergrond voor onze analyse van de interviews. Het is niet de bedoeling geweest om systematisch de bevindingen uit de literatuur te toetsen aan de interviews. Wel hebben belangrijke inzichten uit het onderzoek ons geïnspireerd en geadist bij het ordenen van het materiaal dat we in de interviews verzamelden.

De analyse is uitgewerkt in vier delen. De structuur loopt grotendeels parallel met de onderzoeksvragen en het voorgaande hoofdstuk. Vooraf schetsen we het proces zoals onze respondenten dat van het huwelijk tot de scheiding beschreven in de interviews. Dit maakte op zich geen deel uit van ons onderzoeksopzet. Toch biedt inzicht in dit verloop ons een meerwaarde bij de verdere analyse van de beleving en de coping in de scheidingssituatie. Het helpt ons onder meer om niet te vergeten dat een scheiding zelden als een donderslag bij heldere hemel komt, wat in een aantal gevallen achteraf een heel verschil maakt in de verwerking van de breuk.

In de analyse zelf behandelen we achtereenvolgens de economische en materiële aspecten, het sociale leven en tot slot de vaderrol. Het aspect fysiek en mentaal welzijn is in dit deel ondergebracht in het hoofdstuk over het sociale leven, terwijl het in de onderzoeksvraag nog ingedeeld was bij de meer materiële elementen. Ons motief voor deze verschuiving is even eenvoudig als fundamenteel. We hebben gaandeweg gemerkt dat welzijn en gezondheid niet zomaar losstaande verschijnselen zijn waar na een scheiding al dan niet verandering in optreedt. Het is van een andere orde dan bijvoorbeeld het verminderen van het inkomen of een veranderde situatie op het vlak van huisvesting. Gezondheid en gevoelens van welzijn bleken tijdens de uitvoering van de analyse veel dichter aan te sluiten bij zaken als steun, formele en informele hulpverlening en de kracht van het persoonlijke netwerk.

De vaststellingen in de volgende hoofdstukken worden ondersteund door uitspraken van onze respondenten. De daarbij vermelde voornamen zijn pseudoniemen.

Elk deel in de analyse wordt afgerond met een voorlopig besluit. In het algemene besluit dat na het analysedeel volgt, worden de belangrijkste inzichten verwerkt en gebruikt bij het ontwerpen van een globale typologie van reactiepatronen die we doorheen de analyse ontdekt hebben.

4 Het proces beschreven

Met een perfect gevoel van onmacht zie ik dat het is mislukt
 Want je kunt niet redden wat er niet meer was
 Ja, de brandweer was gewaarschuwd maar niet tijdig uitgerukt
 Dus er viel niet veel te blussen, alles lag al in de as
 En ook al kun je je verzekeren op bijna elk gebied voor de liefde geldt dat niet
 Maar jij en ik zijn nog niet klaar, ik heb een ander, dat is waar
 Maar waarom boos zijn op elkaar
 Het lot verwoest vaak wat het eerder bij elkaar bracht
 En wat resteert, is een perfect gevoel van onmacht

Met een perfect gevoel (Robert Long)

Van kindsbeen af wordt de liefde ons voorgeschoteld als een sprookje: een prins op het witte paard, een zoen, wat rozengeur en maneschijn, en hup... ze leefden nog lang en gelukkig. Nog steeds geloven vele mensen die een hechte relatie menen aan te gaan dat hun zielsgenoot in alle behoeften zal voorzien. Een relatie is echter mensenwerk; we daten, dansen, dineren, feesten, ja lopen zelfs school om een zielsmaatje te vinden tot we op een mooie dag vaststellen dat het dekseltje niet op het potje past.

Wat in de analyse centraal staat is hoe vaders een scheiding beleven en hoe ze ermee omgaan. Gaat het in een scheiding enkel om de ex-partner of zijn daar nog andere personen mee gemoeid? Wat is de inzet en welke belangen spelen in de scheiding: is dit puur materieel, zijn dat de kinderen of is er ook sprake van een eigen ego dat al dan niet geschaad wordt? Daarbij kan een scheiding niet los gedacht worden van allerhande emoties die de kop opsteken. Deze emoties zullen verschillen van man tot man. Zo ook zullen de strategieën en middelen die gehanteerd worden verschillen van vader tot vader.

Kortom elke vader gaat hier op zijn manier mee om en beleeft de scheiding anders. In de hierna volgende hoofdstukken zullen we trachten uit deze massa van belevingen en copingstrategieën een antwoord te formuleren op de onderzoeksvragen.

Een scheiding of het uiteengaan van samenwonende partners is geen beslissing van vandaag op morgen, stopt niet bij het beslissingsmoment of bij de uitvoering ervan. Dit hoofdstuk moet beschouwd worden als een beschrijving van de volgende drie fasen:

- het huwelijksproces of het samenlevingsproces
- het scheidingsproces
- het proces vandaag

De beschrijving van het proces staat dus centraal in dit hoofdstuk, het is een aanloop naar de echte analyse, als omkadering van de context waarbinnen onze onderzoeksvragen beantwoord zullen worden.

4.1 Het huwelijksproces

4.1.1 De zoektocht naar de partner

Hoe hebben onze vaders hun partner leren kennen? Een doorgedreven analyse van de gegevens leert ons dat de schoolomgeving nog steeds de belangrijkste plaats blijkt te zijn om een geschikte partner te vinden. De meeste mannen ontmoeten de toekomstige moeder van hun kinderen op universiteit, middelbare school of hogeschool of via avondlessen. Ook de jeugdbeweging en de werkomgeving blijken hun latente functie te vervullen. In de omgang met de andere sekse komt ook het uitgangsleven en het vrijetijdscircuit vaak aan bod. Kermis, discotheken, fuiven en cafés zijn geliefkoosde ontmoetingsplaatsen. Sportactiviteiten vervolledigen deze groep.

De kans om de 'ware' tegen het lijf te lopen blijkt ook zeer groot te zijn via familie of vrienden. Opvallend is dat broer of zus vaak een bindende factor zijn. Waar vroeger (en vandaag nog in niet-westerse samenlevingen) partnerkeuze een familieaangelegenheid was is in de westerse wereld de keuze van een levenspartner onttrokken aan de invloed van de familie.

Tot slot kunnen ook vakantieliefdes uitgroeien tot hechte relaties, één van de respondenten leerde zijn vrouw kennen in Brazilië en nam haar mee naar België om te huwen.

De vaders zijn geen overhaaste beslissers, van de gehuwden gaan de meeste eerst een tijdje samenwonen vooraleer de grote stap te zetten. Algemeen kunnen we dus spreken van een doordachte beslissing. Al moeten we dit onmiddellijk nuanceren omdat enkele van de respondenten kozen voor een andere samenlevingsvorm.

4.1.2 Het huwelijk

Vaders spreken in verschillende termen over het verloop van hun huwelijk, enkelen hadden een sterke relatie. Goede communicatie en diepe liefdes typeren deze band, soms ook wordt die band zelfs sterker door een tegenslag (wiegendood). Uit het merendeel van de interviews is echter de negatieve perceptie van de huwelijks- of samenlevingsperiode een opvallend gegeven. Sommigen voelen zich niet goed in hun relatie maar zoeken de fout voornamelijk bij zichzelf, zij staan dan ook niet afkerig ten opzichte van relatietherapieën.

Anderen vinden geen energie meer in hun relatie en geven de hoop op, er zijn geen samenlopende interesses, vakantie en vrije tijd brengt men elders en met anderen door. Men steekt teveel tijd in zijn werk en spendeert te weinig aandacht aan de relatie. Dikwijls heeft men ook conflicten met de schoonouders. Allemaal redenen om veel van huis weg te zijn.

Soms sijpelen de voorhuwelijks signalen ook door tot in het huwelijk; er is weinig passie, een gebrek aan vertrouwen of een verschil in sociale afkomst waarbij ook vaak vriendenkringen problemen opleveren.

"Sociale achtergrond mag je niet onderschatten, als je uit totaal verschillende leefwerelden komt, maakt dat het niet gemakkelijker. Bijvoorbeeld An, zij heeft een heel sociale inborst, die heeft altijd SPA gestemd, en zij verfoeit alles wat jezuieten en zo is. [euh] Maar laatste keer heeft ze voor CD&V gestemd [lacht], soit, maar dat zijn permanent aanleidingen tot wrijvingen, hé. (Johan, 51 jaar)"

Niet iedereen zoekt de fout bij zichzelf. Men voelt zich gevangen in de relatie door een gebrek aan vrijheid. Weinig affectie en aandacht, geen communicatie, continue ruzies of een gebrek aan waardering. De liefde is simpelweg doodgebloed. Sommigen zoeken de oorzaak bij de partner, ze is te jong getrouwd, is te dominant, kleineert of kan haar fouten niet inzien.

Een vrouw kan ook teveel aandacht schenken aan derden, ze verandert gedurende het huwelijk of heeft soms zelfs een buitenechtelijke relatie. Tot slot is er de categorie waarbij de druk van het werk erg doorweegt.

Met betrekking tot de taakverdeling in de verschillende huishoudens stellen we vast dat slechts in enkele gevallen de partner fulltime werkt, een meerderheid van de partners werkt echter deeltijds of helemaal niet. Als reden wordt dan dikwijls de zorg voor de kinderen opgegeven. In tegenstelling tot de bevindingen van Brannen die spreekt over de transitie van het vaderschap (Brannen en Nilsen, 2006) blijkt 'onze man' nog steeds voor een groot deel de kostwinnaar te zijn. Het merendeel van onze vaders geeft aan dat zij fulltime werkten tijdens hun relatie, het is dan ook voornamelijk de vrouw die de arbeidssituatie aanpast aan de zorg voor de kinderen.

Toch uiten sommige respondenten het gevoel intensiever bezig te zijn geweest met de opvoeding van de kinderen dan hun vrouw, zij zoeken de oorzaak in hun flexibele werkuren. In andere gevallen verdeelde men de zorg voor de kinderen wat dan toch weer wijst op een transitie van het vaderschap (Brannen en Nilsen, 2006).

"En dan wat het kindje betreft, hebben wij ook altijd heel veel samen gedaan. Ik heb alle taken van luiers, badjes geven, en dat soort dingen ook altijd meegedaan, eigenlijk evenveel. Er was ook een regeling van ik deed Peter 's morgens naar de crèche, en zij ging hem dan 's avonds halen. Dus ik maakte daar wel evenveel van mee als zij. (Tom, 32 jaar)"

In het huishouden kunnen we volgende zaken vaststellen: slechts enkelen deden alle huishoudelijke taken samen. Vooral de vrouw nam de huishoudelijke taken op zich, zoals ook eerder vermeld blijkt de arbeidsomstandigheid hier parten te spelen. De vrouw stond bijvoorbeeld in het onderwijs en had dus meer tijd. Sommige mannen voegen hier aan toe dat ze wel de indruk hadden veel te hebben gedaan in het huishouden maar hun bezigheid werd niet altijd gewaardeerd door de vrouw des huizes. Het verhaal dat de combinatie huishouden en fulltime job een grote last op de schouders was blijkt een gemeenschappelijk gegeven. Wat we, in overeenstemming met onze literatuurstudie (zie de gewijzigde leefsituatie versus de arbeidssituatie), ook in grote getallen vaststellen is de traditionele taakverdeling: de meeste mannen deden enkel mannelijke taken: in de tuin werken, dingen herstellen, auto's wassen, gras afrijden, papierwerk. Zij hield zich

dan voornamelijk bezig met kuisen, wassen, strijken, koken, m.a.w. de vrouwelijke taken. Slechts enkele mannen doorbreken dit traditionele beeld, zij geven aan dat ze veel meer doen in het huishouden dan hun vrouw.

4.1.3 De kinderen

Als het op kinderen aankomt, is de vrouw vaak nog diegene die het initiatief neemt, wat niet wil zeggen dat de vader weigerachtig staat tegenover deze beslissing. Achteraf is hij meestal zelfs opgetogen en kan hij zich een leven zonder kinderen niet meer voorstellen.

"Allé, ik heb het daarnet al gezegd hé, ik wou aanvankelijk geen kinderen, en nu zou ik het bij God niet weten hoe ik het zonder kinderen zou moeten doen... Ik zou eigenlijk thuis willen blijven en voor de kinderen zorgen. Dat is hetgeen dat ik zou willen doen Maar dat gaat uiteraard niet, hé, maar da's mijn ding, ik doe dat graag (...) maar da's iets anders. Ik ben er dolgraag mee bezig, ik denk dat ik, in het Frans zeggen ze Papa Poule, ik ben wat overbezorgd. (Stef, 39 jaar)"

Toch merken we op dat er enkelen zijn die voor een voldongen feit kwamen te staan, zo is in één geval de vrouw al drie maanden zwanger wanneer zij het heuglijke nieuws verteld.

Bij de meerderheid zijn kinderen een geplande gebeurtenis, er kan wel onenigheid zijn over het aantal maar meestal worden zelfs hierbij duidelijke afspraken gemaakt. Het krijgen van kinderen kan ook als ongeplande gebeurtenis voorkomen maar dan nog zijn ze welkom.

Een minderheid van de mannen geeft aan dat zij de initiatiefnemer zijn.

Complicaties bij het krijgen van kinderen worden door de ondervraagde vaders als spanningsvolle momenten aanzien; het overlijden van een kind, een moeilijke zwangerschap, het gevecht om een kind te kunnen krijgen of de karakteriele verandering van de partner na de bevalling zijn traumatische gebeurtenissen in een relatie.

4.2 Het scheidingsproces

Als een huwelijk dreigt op de klippen te lopen, belanden vader en moeder vaak in een bitsige strijd: conflicten, irritaties, pesterijen, verwijten, een scheiding en twee rivaliserende advocaten. Een nare situatie en niet alleen voor de kinderen. In het deel vaderrollen zal dieper worden ingegaan op de beleving en emoties van vaders. We schetsen hier de context waarin we die gevoelens moeten kaderen.

Vaders verhalen in hun relaas de spanningen in hun huwelijk, ze laten daarbij niet na om de mogelijke oorzaken voor de scheiding toe te lichten.

We merken dat de mogelijkheid bestaat dat de respondent de scheiding totaal niet ziet aankomen, als een donderslag bij heldere hemel als het ware. Het merendeel van de

vaders die de scheiding ervaren als totaal onverwachts komen op één of andere manier in een onaangename situatie terecht. Vaak zoeken vaders de mislukking van hun relatie in de confrontatie met stressvolle gebeurtenissen.

"Haar vrouw zijn is heel zwaar aangetast. Ze had angst of ze nog een gezond kind op de wereld kon zetten... Ja, en we hebben dat toen dikwijls gezegd van damn, onze relatie, ik bedoel, 't was zo schoon, we kwamen goed overeen, maar 't heeft niet echt 'n kans gekregen, we hebben er veel te weinig van genoten van elkaar, 't was direct een confrontatie met de zwarte kant van 't leven. (Jan, 36 jaar)"

Verschillende soms zelfs tegenstrijdige interesses, stoeve contacten, spanningen, gebrek aan communicatie, ziekelijke jaloezheid, te weinig vrijheid, sociale verschillen bepalen mee de context waarin vaders omgaan met de stressvolle momenten voorafgaand aan de scheiding.

Belangrijk in dit hele gebeuren zijn de kinderen, los van het feit dat een minderheid van vaders kinderen als een rechtstreekse oorzaak van de breuk benoemen. We moeten nagaan hoe de vader-kind relatie evolueert tijdens en vooral na de scheiding. Hoe beleven mannen hun rol als vader of anders geformuleerd: wat doet de scheiding met een vader? In het deel vaderrollen trachten we ook hierop een antwoord te formuleren.

Naast de kinderen is werk een andere factor in de scheidingsproblematiek. Stort men zich in zijn werk om de problemen thuis te ontlopen of heeft men een zodanig druk arbeidsbestaan dat men het thuisfront verwaarloost? Slechts een beperkt aantal mannen geeft aan zich bewust in zijn werk te storten om relatieproblemen te ontlopen. Eén ding is wel zeker, zijn of haar werksituatie weegt in vele gevallen als een zware last op het gezinsleven.

"Ik denk onrechtstreeks dat er wel een invloed is geweest. Maar dan niet alleen specifiek in mijn werk, maar ook het werk van mijn ex-partner. Ja, werk, qua aantal uren per week, is dat sowieso de activiteit waar je het meest mee bezig bent. En het feit dat zowel zij als ik - ik nog meer dan zij - er zoveel mee bezig was, heeft zeker een sterke bijdrage gehad aan het feit dat we uit elkaar gegroeid zijn; dat geloof ik wel. Maar specifiek mijn werk? (Tom, 32 jaar)"

Het verlies van mans werk kan een bijkomende stressfactor zijn. Hoe mannen de werksituatie en andere sociaal-economische omstandigheden naar aanleiding van een scheiding ervaren wordt uitgewerkt in het sociaal-economische hoofdstuk.

In de volgende hoofdstukken zal ook blijken dat het al dan niet hebben van een nieuwe partner een ander licht werpt op de beleving van een scheiding en de daarmee gepaard gaande copingstrategieën. Alvast merken we hier dat er vaak een derde persoon in het spel is. Sommigen noemen het een bevlieging anderen worden hopeloos verliefd en kiezen bewust om bij de andere partij te zijn. Maar zowel hij als zij maakten gedurende hun relatie wel eens een slippertje. Vaders geven aan in hun verhaal dat hun toenmalige partner verliefd geworden is op een ander. Vaak is dit zelfs iemand uit de onmiddellijke omgeving van het stel.

4.2.1 Initiatiefnemer

Het grote deel van onze geïnterviewden geeft aan dat de vrouw initiator is van de scheiding. Ofwel, aldus onze vaders, vertrekt men dan spontaan omwille van de kinderen ofwel wordt het eigen beleven geconcretiseerd door het initiatief van de vrouw. Het merendeel van de ondervraagden kunnen het initiatief tot scheiden echter niet aanvaarden.

In de gevallen waar de man het initiatief neemt loopt het soms heel vlot maar we zien ook geregeld dat de man het daar zelf ook moeilijk mee heeft en dat men achteraf ook zijn deel van de klappen krijgt. Slechts een minderheid beslist samen uiteen te gaan.

Dat het al dan niet nemen van het initiatief tot scheiden een belang speelt bij de beleving en coping zal moeten blijken uit onze verdere analyse.

4.2.2 Duur

Kan de duur van een scheidingsprocedure invloed hebben op de beleving van de scheiding en op het proces nadien? Zeker is wel dat langdurige juridische procedures in het nadeel werken van alle betrokkenen en zelfs een evolutie doen ontstaan van een vreedzame scheiding naar een ware 'oorlog' tussen partners en eventueel betrokken partijen. Onnodig te vertellen dat er uiteraard een onderscheid is tussen gehuwden en samenwonenden. Bij deze laatste is het iets eenvoudiger, althans toch juridisch, om een punt te zetten achter de relatie, al mogen we de impact van het gehele proces op de persoonlijke beleving niet onderschatten.

Uit de gegevens blijkt, voor zover bekend, dat de fase tussen de feitelijke en de wettelijke scheiding in de meeste gevallen niet meer dan 1 jaar belooft. We mogen hierbij echter een aantal facetten niet uit het oog verliezen:

- ten eerste is er in veel gevallen nog geen wettelijke scheiding uitgesproken;
- ten tweede kiezen sommigen voor een samenlevingsvorm die verschilt van een huwelijk;
- ten derde is er de beleving van de duur; hoewel de periode tussen feitelijke en wettelijke scheiding relatief kort kan zijn is het mogelijk dat er voor de feitelijke scheiding al veel spanningen ontstonden waardoor de beleving van de scheiding bij vele vaders veel langer lijkt te zijn.

"Een vechtscheiding kan ik wel zeggen want dat was een heel zware periode. (Ben, 36 jaar)"

"Jaaa, een proces van misschien, misschien tien jaar, langzaam. (Viktor, 45 jaar)"

4.2.3 Verloop

Voor het opstarten van de scheidingsprocedure hebben velen nog getracht om het huwelijk te redden. Uitgaande van de eigen mogelijkheden hebben ze geprobeerd veranderingen en aanpassingen aan te brengen in het huwelijk of ze hebben een relatietherapeut of sociaal assistent geconsulteerd. Uit de analyse van formele en

informele netwerken zal blijken dat er een verschil in aanpak bestaat tussen initiatiefnemers en niet-initiatiefnemers.

Een scheidingprocedure verloopt niet altijd van een leien dakje. Soms gaat het zo ver dat de respondenten de partner hebben moeten laten betrappen op overspel om een scheiding tot stand te brengen. Er zijn ook vaders die bedreigingen met betrekking tot de kinderen ervaren. Dreigementen in die zin dat ze hun kinderen niet meer zullen zien, met verschillende gerechtelijke procedures tot gevolg.

Een scheiding kan ook beginnen op vriendschappelijke basis, toch zijn er vele gedoemd om in een minder vriendschappelijke scheiding te eindigen. Zo zal blijken dat bij het overlopen van wat verdeeld moet worden en bij de toewijzing van de kinderen er al eens onenigheid ontstaat. Hoewel er vaders zijn die onderling met hun partner tot een overeenkomst willen komen, draait dit vaak uit op een discussie tussen advocaten. Volgens enkele vaders stappen echtgenotes naar de politie om aangifte te doen van slagen en verwondingen of andere insinuaties. Een andere strategie die mannen ervaren is dat de echtgenote belangrijke documenten achterhouden (bijvoorbeeld belastingsaangiftes), enkel om dwars te liggen. In zeer extreme gevallen hebben de respondenten zelfs slaag gekregen van de echtgenote of van de kinderen. Ook listige handelingen door de ex blijven niet uit zoals de vraag naar de man toe om "eventjes" de woning te verlaten.

"... uiteindelijk, heeft ze me zover gekregen, dan zei ze van ja, maar misschien, als ik u nu, als ge nen tijd eens uit het huis zou gaan, dat ik u dan toch ga missen, dat ik zie wat dat ik aan u heb, en als ge thuis zij, we maken alleen maar ruzie nu, da's ni goe voor de kindjes, ze gaan het zien, en euh, dus ik heb me laten aanpraten ... ben ik terug gegaan, heb ik gezegd, ja, ik kom terug, maar dan was de deur dicht... 't Was redelijk goe gespeeld, redelijk voorbereid. Dus ik ben er ni meer in geraakt. (Wouter, 37 jaar)"

De respondenten voelen zich kortom "verraden", "bedrogen", "onrecht aangedaan" en "gedomineerd", niet alleen door de partner maar ook door vrienden en derden zoals de bemiddelaar of de vrederechter. Maar ook het omgekeerde doet zich voor. Mannen ervaren dat de partner in de beginperiode zeer moeilijk doet, maar dat die naar het einde toe opnieuw voor rede vatbaar is.

Het is dus niet altijd kommer en kwel. Vaak werd alles samen beslist en een enkeling spreekt zelfs van een "droomscheiding". Geen ruzies, geen conflicten, alles samen beslist en vriendschappelijk uit elkaar gegaan. Men voelt zich gelukkig met de regeling die getroffen is. Dat het huwelijk mislukt wil voor sommigen niet zeggen dat je niet respectvol met elkaar kan blijven omgaan. Enkelen menen dat het goede verloop van de scheiding te danken is aan het feit dat ze er niemand hebben in toegelaten. Ze hebben het zelf geregeld zonder de inmenging van familie of vrienden. Anderen kwamen met hun partner overeen om dit onderling te regelen om kosten, zoals advocatenrekeningen, gerechtskosten, ... uit te sparen en om de emotionele kost niet te verzwaren. Toch wil dit niet zeggen dat iedereen op alle vlakken altijd overeenkomt. In vele gevallen blijkt dat de kinderen de drijvende motor zijn om vriendschappelijk uit elkaar te gaan.

Opmerkelijk is dat er vaders zijn die het afscheid reeds voor de scheiding verwerkt hadden omdat ze tijdens het huwelijk als partners uit elkaar gegroeid waren. Anderen menen dan weer dat ze te snel hebben ingestemd met een te hoge financiële regeling. Toch voelen ze zich hiertoe enigszins verplicht vanwege een schuldgevoel ten aanzien van de partner.

In een aantal gevallen bleek de partner alles met betrekking tot het opstarten van een scheidingsprocedure al te hebben voorbereid of trok de echtgenote gewoon in bij een nieuwe partner zonder dat de respondent maar enig vermoeden had. Soms kwam een vader zelfs letterlijk terecht in een leeggehaald huis zonder hiervoor enige verklaring te hebben gekregen.

Toch blijkt uit de verschillende interviews dat een vriendschappelijke en vijandige scheiding iets gemeen hebben: "de kinderen". Eén van de redenen dat een scheiding eindigt in een gevecht is net omwille van de strijd om de kinderen, terwijl een scheiding die op vriendschappelijke basis verloopt meer in het belang is van de kinderen. De partners willen geen ruzies, conflicten, ... omdat ze dat de kinderen niet willen aandoen.

4.2.4 Beleving

Vele mannen hebben het gevoel dat ze slecht uit de scheiding zijn gekomen. Het gemis van een nieuwe partner kan mogelijk deze beleving versterken. Het (letterlijk) terechtkomen in een leeg huis, het instorten van de leefwereld, uit huis gezet worden, het verlies van de kinderen hebben een diepe impact op de emotionele beleving. De schok van de scheiding wordt door sommigen als zeer ingrijpend ervaren en kan leiden tot het in vraag stellen van het geheel: de kindertijd, de relatie met de ouders, de communicatie met de partner ... Vaak is een depressie het resultaat.

Soms kan het wegvallen van de partner gezien worden als een financiële verlossing. Velen zijn ook tevreden met de regeling met betrekking tot de alimentatie en het onderhoudsgeld. Sommige vaders geven ook aan dat de stress van de relatie van hun schouders valt, ze krijgen het eigen leven terug in handen. Hun leven is gemakkelijker en aangener geworden. Zij voelen zich gelukkiger. Toch blijft voor sommigen het gemis aan de partner nog doorwegen.

4.3 Proces vandaag

4.3.1 Contact

Maar hoe zit het nu met het contact met de ex-partner na de scheiding, zeg maar het contact vandaag?

Een aantal respondenten heeft weinig of geen contact meer met hun ex-partner. In sommige gevallen zijn daar zelfs gevoelens van wraak mee gemoeid. Het weinige contact dat ze nog hebben heeft betrekking op afspraken betreffende de kinderen. Zelfs deze communicatie gebeurt in sommige gevallen slechts via mail. Deze afwezigheid van contact wordt ook ervaren als een bewuste keuze. Het is niet omdat er kinderen zijn dat

de partners elkaar nog moeten zien. In extreme gevallen is er zelfs een communicatiestop van de partner vanaf het moment dat de scheiding werd ingezet.

Langs de andere kant ervaren mannen dat ze nu een betere relatie hebben met hun ex-vrouw dan tijdens het huwelijk. Sommigen zijn vrienden en zorgen nog steeds voor elkaar of hebben dagelijks of wekelijks contact. Bij andere vaders is het contact iets zakelijker maar daarom niet minder vriendschappelijk of gemoedelijk. Ook met betrekking tot de kinderen verloopt de communicatie goed. Een zeker niveau van vertrouwen blijft tussen enkele partners bestaan. Een enkele respondent is spreekbuis en instant babysit voor zijn ex-vrouw en een andere heeft zelfs nieuwjaar nog bij zijn ex-vrouw doorgebracht. Of nog een andere respondent gaat samen op vakantie met de ex.

Ook hier blijkt weer dat het verband tussen een goed en een slecht contact 'de kinderen' zijn. Bij een slecht contact wordt de communicatie beperkt tot de elementaire zaken aangaande de kinderen. Bij een goed contact worden vaders zelfs gewaarschuwd wanneer het oudercontact is en wanneer er schoolfeestjes zijn.

4.3.2 Beleving

Zelfs na de scheiding zijn er mannen die hun vrouw nog altijd erg graag zien. Vaak worden ze geconfronteerd met een discrepantie tussen wat hun hart hen ingeeft en wat hun verstand zegt. Bij sommigen staat de deur nog steeds open voor de ex. Ze stellen hun beslissing tot scheiden in vraag. Een aantal gescheiden mannen hebben vaak nog moeilijke momenten. Ze hebben het gevoel alles verloren te zijn: vrouw, kinderen, huis, ... Zij zitten er emotioneel volledig door. Enkele respondenten hebben zelfs aan zelfmoord gedacht. Het gevoel om alleen te zijn blijkt ondraaglijk.

"Want ik heb, zo met momenten, al gedacht van zelfmoord en al hé. Allé dat ge zegt. Dan zeggen ze wel. Ge moogt dat niet doen voor uw kinderen. Ge moogt dat niet doen voor uw kinderen, zeggen ze dan. Dan vraag ik mij af, ja ik moet er wel zijn voor mijn kinderen, maar wie is er voor mij? Er is niemand voor mij hé, want ik zit daar alleen, hé. En dat is... dat is Het alleen zijn. De eenzaamheid, hé. Dat maakt een mens kapot. Dat is.. De kinderen mis je ook wel, hé. Maar die eenzaamheid dat is erger, ze. (Jeroen, 38 jaar)"

Ook gevoelens van schaamte steken de kop op. Schaamte omwille van het feit gescheiden te zijn. Het gevoel van gefaald te hebben als man, niet als vader. Door dit gevoel worden ook sociale relaties vermeden. Ze hebben angst om scheef bekeken te worden of om met de vinger nagewezen te worden.

Een enkeling neemt de uitspraak "ik heb een degout van vrouwen" ter harte. Daarbij is ook het vertrouwen naar vrouwen toe weg. Anderen staan echter wel open voor nieuwe relaties en willen die zeker een kans geven.

Sommige mannen komen tot het inzicht dat ze zichzelf hebben leren kennen, zelfs de minder fraaie kantjes. Anderen koesteren dan weer de mooie momenten die ze gehad hebben met hun ex-partner.

Ook wraakgevoelens blijken te leven bij bepaalde vaders alsook de gedachte dat de scheiding te laat is gekomen. Daarbij vinden sommigen dat het madonnagehalte dat aan de moeder gekoppeld wordt vaak hilarisch en bespottelijk. Zij vinden ook dat in een scheiding de man steeds aan het kortste eind trekt. Zij ervaren dit als ingeburgerd in onze maatschappij.

In dit hoofdstuk werd de context geschetst waarin het coping- en belevingsproces van vaders een rol speelt. In de volgende onderdelen zal dieper ingegaan worden op de omstandigheden en condities waarmee gescheiden vaders worden geconfronteerd en hoe ze hiermee omgaan. In het eerstvolgende deel wordt er aandacht besteed aan het economische, meerbepaald het financiële, het werk, het wonen en het huishouden. Het hoofdstuk daarna is vooral gericht op het sociaalculturele. Onderwerpen als fysieke en mentale beleving, formele hulpverlening, sociale netwerken, informele hulp en vrije tijd worden hier onder de loep genomen. In het laatste deel komt de vaderrol aan bod. Het zelfbeeld van de vader, tijd met de kinderen, betrokkenheid bij de opvoeding en communicatie, troeven en drempels vormen hier de hoofdmoot.

5 De socio-economische gevolgen van een scheiding

De meeste kwantitatieve onderzoeken die de economische gevolgen van een scheiding bestuderen, tonen aan dat in het merendeel van de scheidingen beide partners er financieel op achteruit gaan. Dit geldt zowel voor vrouwen als voor mannen, hoewel het verlies voor deze laatste gemiddeld minder groot blijkt (Peterson, 1996 en Poortman en Fokkema, 2001). Een scheiding gaat dus, vooral op korte termijn, vaak gepaard met een economische terugval. Wanneer dit het geval is, vormt dat meteen een belangrijke stressfactor die de verwerking van en de aanpassing aan de scheiding beïnvloedt (Amato, 2000). De financiële zijde van de scheidingsmedaille verdient daarom de nodige aandacht. De kwantitatieve aspecten van deze economische impact kwamen vaker aan bod in wetenschappelijke studies. Voor kwalitatieve benaderingen is dat veel minder het geval. In dit deel van het hoofdstuk gaan we in op de vraag hoe gescheiden vaders die wijzigingen in hun financiële situatie ervaren en de wijze waarop ze daarmee omgaan.

5.1 Financieel

5.1.1 Het verlies van financiële schaalvoordelen

Een onderzoek dat ingaat op de financiële impact van een scheiding op de betrokken partners kan niet omheen het verlies van schaalvoordelen. Binnen dit in onze analyse duidelijk herkenbare fenomeen onderscheiden we twee vormen, het directe verlies aan schaalvoordelen en het indirecte. Met de directe verliezen worden de scheidende partners vrij vroeg in het proces geconfronteerd, terwijl de indirecte meestal later opduiken.

Het directe verlies aan schaalvoordelen benoemen we aldus omdat de scheidende partners er bij wijze van spreken niets voor hoeven te doen. Het overvalt hen, gewoon doordat ze van de ene op de andere dag niet meer samenleven. Het meest voor de hand liggende voorbeeld dat door het merendeel van de respondenten vernoemd wordt, is dat van het beroepsinkomen. Het gezamenlijke loon wordt gereduceerd tot een individueel loon.

Het indirecte verlies van schaalvoordelen verwijst naar de verdeling van de gemeenschappelijke goederen en het opgebouwde financiële vermogen. Hiervoor moeten de scheidende partners actie ondernemen, ze moeten onderhandelen, overleggen en in het beste geval een consensus trachten te bereiken.

Uiteraard spelen ook de kosten voor wonen, de alimentatieregeling en de kostprijs van de scheidingsprocedure een rol, maar daar komen we later op terug.

Bij een scheiding valt, zoals hierboven al aangegeven, meestal het inkomen van de partner weg. Hoewel diverse studies aantonen dat dit vooral voor vrouwen een financiële achteruitgang betekent, blijkt dit verlies van inkomen ook op mannen een belangrijke impact te hebben. Deze economische terugval is echter niet enkel te wijten aan de daling van het inkomen door het wegvallen van het loon van de partner maar

ook aan de stijging van de kosten. Want tijdens het huwelijk werden kosten voor wonen en andere (vaste) kosten gedeeld terwijl de gescheiden partners daar nu opnieuw alleen voor moeten instaan.

Dat dit verlies van schaalvoordelen een belangrijke rol speelt, komt in onze interviews duidelijk naar voor. Op enkele uitzonderingen na woonden de vaders in ons onderzoek voor hun scheiding samen met een partner met een eigen inkomen. Daardoor verdwijnt bij een scheiding met die partner ook het loon. Bovendien verliezen de gescheiden vaders eveneens (een deel van) het kindergeld.

Naast dit verminderde inkomen blijven er de noodzakelijke uitgaven, waardoor verschillende respondenten aangeven dat hun kosten verdubbelen. De vaste kosten voor woning, elektriciteit, verwarming en andere noodzakelijke voorzieningen blijven maandelijks te betalen terwijl ze niet meer over twee inkomens kunnen worden verdeeld.

"Dus in die zin is het niet alleen een inkomstenverhaal, maar het is vooral een kostenverhaal. Dat is....Je verdubbelt eigenlijk uw vaste kosten, hé. (Niko, 44 jaar)"

Hoewel de meeste bevraagde mannen inderdaad, zoals aangegeven in de literatuur, meer verdienen dan hun ex-partners, zijn er enkele die vertellen dat hun inkomen minder hoog is dan dat van hun vrouw, waardoor het verlies van haar loon natuurlijk extra doorweegt.

"Ja ja, samen hadden wij het financieel goed, er was geen enkel probleem en nu ligt dat wel wat anders, mijn vrouw heeft , ik heb geen universiteit gedaan, gewoon hoger onderwijs, maatschappelijk assistent, eumm ... terwijl mijn vrouw, die heeft wel universiteit gedaan en heeft hier een job kunnen vinden ... verdient veel meer als ik, dus voor mij is het financieel heel moeilijk. (Jurgen, 36 jaar)"

Los van deze directe financiële gevolgen merken wij in onze gesprekken dat er ook nog een 'onverwacht' financieel gevolg kleeft aan scheiden. Een gevolg dat bij velen pas achteraf helemaal tot hen doordringt. Om die reden noemen wij het hier een indirect financieel schaalvoordeel.

Meer in het bijzonder vertellen vele vaders dat het tijdens hun relatie opgebouwde slapende vermogen, in de meeste gevallen minstens gehalveerd wordt. Een logisch gevolg van de onderhandelingen die, in onze gesprekken, voor het grootste deel van de respondenten verloopt in een sfeer van goede verstandhouding en respect voor elkaar. Maar in veel gevallen blijkt een simpele opdeling van bezittingen toch niet zo'n eenvoudige aangelegenheid te zijn. Het eigen vermogen dat uit de gezamenlijke spaarpot wordt teruggetrokken kan heel onevenredig geweest zijn bij de aanvang van de relatie (bvb. startkapitaal ouders). Wat zeker een feit is, is dat dit steeds gepaard gaat met bijkomende financiële stress en mensen opzadelt met een plots gevoel en besef van financiële onzekerheid.

"...konden wij relatief veel sparen. ...wij hadden een mooi bedrag aan de kant gezet. ...Voor de spaarrekening is het eigenlijk gemakkelijk hé, je kapt die gewoon in twee. ...Er is nog wel iets bijgekomen en heeft ze gezegd "Kijk, jij hebt zoveel jaar die lening

afbetaalt van onze gemeenschappelijke rekening...ik zou willen dat we dat herstellen met terugwerkende kracht." En ja, dat was niet plezant voor mij... (Tom, 32 jaar)"

De meerderheid van de geïnterviewde mannen beweert dat ze hun ex hierin gevolgd zijn, maar werpt toch op dat ze gedurende jaren veel meer verdiend hebben, overuren gepresteerd hebben, enz... Dit argument wordt blijkbaar echter niet opgeworpen tijdens de onderhandelingen waardoor ze zich op dat vlak tekort gedaan voelen. We zouden kunnen zeggen dat hun rechtvaardigheidsgevoel op de proef gesteld wordt.

"Wij hebben ons altijd als volwassen mensen gedragen. Er zijn nu een aantal zaken waarvan ik vind dat ze in mijn nadeel zijn uitgedraaid financieel...als je een koppel bent ga je dat niet plannen, dat doe je niet! ...en dan komt achteraf die vraag van dat geld met die lening en zo ...omdat ik dan evengoed had kunnen zeggen "even berekenen wat we verdiend hebben de laatste 5 jaar ...dan moet je het verschil maar terugstorten", maar ik heb dat niet gedaan, ik heb het zo gelaten. (Tom, 32 jaar)"

Tot slot blijven er dan buiten de liquide middelen nog de materiële goederen over. Buiten wat persoonlijke bezittingen gaat het hier meestal om de verdeling van de klassieke huisraad, de kleding, de vervoersmiddelen, enz... In de meeste van onze gesprekken komt naar boven dat de scheidende partners op basis van wederzijds respect tot een overeenkomst komen. Opvallend is dat de vaders naar eigen zeggen niet materialistisch aangelegd zijn en hierover minder problemen maken dan de vrouwen, ze handelen toegeeflijker. Misschien heeft dat wel te maken met het feit dat de vrouwen in veel gevallen de opvoeding van de kinderen op zich nemen, zeker in de aanvangsfase van het scheidingsproces. Logisch voor de meeste ex-partners is dan ook dat de wasmachine en de kookpotten blijven waar ze zijn, in het belang van de kinderen. Bijna allen vinden de continuïteit in de opvoeding van hun kinderen erg belangrijk.

Voor de volledigheid is het noodzakelijk hier te vermelden dat tijdens deze fase van de onderhandelingsgesprekken het argument 'schuld' opduikt. Dat blijkt een motief te zijn waarom er van de hierboven gehanteerde standaard verdeeloperatie, het simpele delen door twee, afgeweken kan worden. Toch blijkt de verdeling van de goederen, uitzonderingen niet uitgesloten, geen aanleiding te vormen om over te stappen naar de procedure van een vechtscheiding. Voor dit laatste geval spelen er andere motieven, zoals het hoederecht over de kinderen, de alimentatie, enz... Eens in die fase wordt de verdeling van de huisraad plots wel een issue natuurlijk. Maar dan is er in zekere zin geen sprake meer van respect en rationeel overleg, het onttaardt dan vaak in ware pesterijen.

"Ja echt alles splitten, en op die moment was ik zelfs nog bereid om haar onderhoudsgeld te geven hé, maar nu niet meer hé, ...maar nu ondertussen is dat zo geëvolueerd in een ... ja zelfs pesterijen, nu is het gedaan eh! (Bart, 48 jaar)"

5.1.2 Strategieën

Gescheiden vaders hanteren verschillende strategieën om met die inkrimping van hun financiële draagvlak om te gaan. In de interviews onderscheiden wij diverse copingmethoden die te vatten zijn in een aantal categorieën. Deze copingstrategieën

worden hierna weergegeven. Het is niet zo dat de gescheiden vaders uit ons onderzoek slechts één van deze strategieën verkiezen, integendeel meestal passen zij meerdere van deze methoden toe.

Consumptiegedrag

Een van de meest voor de hand liggende manieren om zich aan te passen aan de mindere inkomsten is besparen op de uitgaven. Wie over minder middelen beschikt kan inderdaad op een meer beheerste manier gaan consumeren en een groot deel van de respondenten blijkt dat ook te doen. Hun consumptiegedrag kan uitgezet worden op een continuüm dat vertrekt bij een quasi ongewijzigd gedrag tot een sterk gewijzigd consumptiepatroon. Een minderheid van de gescheiden vaders vindt zijn levensstijl niet gewijzigd. De meerderheid wijzigt het consumptiepatroon wel. Een deel daarvan doet dat slechts in beperkte mate. Ze letten beter op waaraan geld wordt uitgegeven en vinden van zichzelf dat ze hun koopgedrag niet sterk aanpassen, behalve voor luxeproducten. Die laatste aankopen worden beperkt of meer gepland.

"t Is nu echt wel krabben euh. Ja, 't is nu ook nu ni zo dat ik – dat ik nu ineens naar den Aldi gaan in plaats van den Delhaize, dat doen ik nu ook zo nu ni van die dinges. Maar gelijk als ja nu – cd'kes kopen ofzo – vroeger ja vroeger – ja dat is nu van die dingenIk wil kik eigenlijk al jaren euh, zo eens ne minidisk kopen Ja, sè ...geen minidisk kopen hé euh – 't kan der niet af – zo van die dinges. (Kurt, 48 jaar)"

Anderen gaan ook besparen op hun dagdagelijkse aankopen. Ze gaan zoeken waar ze producten kunnen kopen aan de meest voordelige prijzen. Deze 'prijskopers' (Engbersen, e.a., 1986) passen hun consumptiepatroon sterk aan en dat gaat vaak gepaard met een versobering van de leefsituatie. Zij vermijden niet alleen zoveel mogelijk de aankoop van luxeproducten, maar wijzigen ook hun dagelijks koopgedrag. Voor hun reguliere aankopen trekken ze vooral naar budgetvriendelijke warenhuizen en indien mogelijk vermijden ze merkproducten. Binnen deze categorie geeft een aantal respondenten aan dat ze ondermeer op verwarming en elektriciteit bespaarden.

"Nu 's avonds, sta mijn chauffage zo goed als af, de week dat de kinderen er niet zijn. Ik doe een pull-over bij aan. Ge schikt u daarnaar. Ik pak nu ook meer de fiets ook. Om toch maar hier en daar iets te besparen. Ik probeer ergens. Vroeger werd de overschot van het eten naar de kippen gedaan, dat is nu... dat wordt bijgehouden en dat ik eet de dag erna op. In de week dat de kinderen niet bij mij zijn, eet ik praktisch alleen maar boterhammen bij manier van spreken of ga ik bij ons moeder eten of maakt haar moeder eens eten bij. Daar kunt ge ook iets mee besparen hé. Allé dat zijn klein dinges, maar... (Jeroen, 38 jaar)"

Spaargeld opmaken

Een tweede strategie die ook door Kempson (in Driessens, 2003) wordt herkend is het opmaken van het spaargeld. De meeste respondenten geven aan dat zij ten gevolge van de wijziging van hun financiële toestand nauwelijks nog tot sparen komen. Daarenboven stellen verschillende gescheiden vaders dat zij hun spaargeld gebruiken om hun huishoudelijke uitgaven te kunnen doen. Op die manier verdwijnt bij een aantal

gescheiden vaders ook hun financiële reserve die moet dienen om grote of onverwachte uitgaven op te vangen, waardoor hun financiële toekomst onzekerder wordt.

Beroep doen op familiale hulp

Gescheiden vaders doen ook een beroep op anderen voor het opvangen van de financiële druk. Tijdens en na de scheiding maken een aantal mannen gebruik van hulp uit hun sociale netwerk, in het bijzonder doen ze voor financiële steun beroep op hun ouders (in één enkel geval ook op de schoonouders).

"Dus dat betekent dat ja, een deel door het feit dat mijn ouders mij steunen, financieel heb ik daar niet veel geleden. (Dirk, 43 jaar)"

Externe hulp en zoeken naar nieuwe schaalvoordelen met nieuwe partner

Twee andere overlevingsstrategieën die in de literatuur beschreven worden om de verminderde financiële situatie het hoofd te bieden, zijn externe hulp en zoeken naar nieuwe schaalvoordelen met nieuwe partner (Driessens, 2003). In ons onderzoek werden zij slechts door enkele respondenten gebruikt. Een minderheid diende beroep te doen op budgetbegeleiding door een externe dienst (OCMW of advocaat). En de vaders die een nieuwe partner hadden, zagen hun relatie nog niet meteen als een hulpmiddel ter verbetering van hun financiële toestand. Mogelijk speelt dit facet meer bij gescheiden vrouwen omdat blijkt dat zij er meestal financieel meer op achteruit gaan dan mannen. Een andere verklaring bestaat erin dat de meeste respondenten die een nieuwe relatie hebben om diverse redenen nog niet met hun nieuwe vriendin samenwoonden, waardoor er natuurlijk nog weinig sprake kan zijn van schaalvoordelen.

Bijberoep

Deze financiële copingstrategie vermelden we als laatste. De noodzaak aan een bijkomend inkomen door een of andere vorm van bijverdienste werd regelmatig vermeld. Diverse auteurs (Driessens, 2003) stellen dat het vaak gaat om zwartwerk en dat dit een maatschappelijk minder aanvaardbare strategie betreft. Hoewel niet alle bijverdienende respondenten hierover klaarheid scheppen, maken de meeste duidelijk dat het ook bij hen gaat om zwartwerk. Enkele vaders geven aan dat zij die inkomsten van hun bijverdiensten nodig hebben gewoon om rond te komen. Maar bij de meeste gescheiden vaders dienen ze om bepaalde luxe of extra uitgaven te kunnen blijven doen, zoals reizen, naar de kermis met de kinderen of uitgaan.

"Ah, materieel ... dus dat ik op zwart zaad zit En dus ik heb een krantenjob moeten beginnen voorlopig om direct geld te kunnen hebben dus want ik zat elke maand in het negatief (Joeri, 47 jaar)"

5.1.3 Het alimentatie- en onderhoudsgeld

Een deel van de vaders in ons onderzoek heeft een co-ouderschapregeling en betaalt geen alimentatiegeld. Bij de gescheiden vaders met een andere regeling kunnen we verschillende strategieën onderscheiden, zowel voor wat betreft de betaling van het alimentatiegeld voor de kinderen als voor het onderhoudsgeld voor de echtgenote. De

keuze voor een bepaalde strategie gebeurt niet altijd rationeel, maar blijkt toch te worden beïnvloed door de wijze waarop het scheidingsproces verloopt. Een aantal vaders legt zich gewoon neer bij de financiële regeling en kan er zich over het algemeen in vinden. Dit zijn vaak mannen die samen met hun ex-partner over een gezamenlijke rekening voor de kinderen beschikken. In deze gevallen verloopt de scheiding meestal zonder grote ruzies of is de man de initiatiefnemer.

"Wij hebben een gemeenschappelijke rekening. Ik heb tegen haar gezegd: "Weet ge, we storten hier ieder een bepaald bedrag op", dat we in de akte hebben laten zetten... plus kindergeld dat daar elke maand op wordt gestort. Zij heeft daar een kaart van en zij gaat daar mee kopen, alles wat ze nodig heeft voor de kinderen en betaalt altijd met de kaart.Schoolrekeningen en zo, dat betaal ik dan. En zij krijgt die uittreksels, dus ze kan dan controleren. We verstaan mekaar daarin. (Mark, 33 jaar)"

Een andere strategie die bepaalde respondenten toepassen en die dicht aanleunt bij de vorige bestaat erin dat de gescheiden vaders hun afspraken betreffende alimentatie of onderhoudsgeld naleven, maar dat ze bij wijze van spreken in het bord van de partner kijken hoe ze dat geld besteedt. Ze vragen zich af wat hun ex met het geld doet en of ze het wel goed besteedt. Bij deze vaders sluimert om een of andere reden meestal nog een vorm van ongenoegen ten opzichte van hun ex.

Een stap verder gaan de mannen die we als 'weerspannige' zouden kunnen typeren. Zij vormen weliswaar een minderheid binnen de groep respondenten, maar ze hanteren een radicale strategie. Ze weigeren te betalen of betalen altijd bewust met vertraging. De vaders die aan dit type van (niet-) alimentatiebetaler voldoen, zijn meestal betrokken in wat Weis (in Price en McKenry, 1998) een "bloody battle" noemt. Hun scheidingsproces gaat gepaard met serieuze problemen. Er zijn hoogoplopende ruzies of discussies en financiële regelingen komen pas tot stand na tussenkomst van justitie en meestal tegen de zin van de man.

"En voor het kind vroeg ze 250 euro en heeft ze gekregen van de rechtbank van eerste aanleg, dus sinds dat die weekendregeling voor mij van toepassing is: 200 euro per maand. En ik betaal die niet. Tot wanneer der een brief komt van de gerechtsdeurwaarder, en die komt de derde dag na de derde maand dat ik niet betaal en dan betaal ik aan de gerechtsdeurwaarder en dan nadien betaal ik weer niet en wacht ik opnieuw op de brief van de gerechtsdeurwaarder. (Vincent, 35 jaar)"

Hoe een gescheiden vader omgaat met de betaling van alimentatie wordt blijkbaar beïnvloed door de mate waarin hij medezeggenschap had in de totstandkoming van de scheiding. In het theoretische kader wezen wij er al op dat de individuele tevredenheidsgraad van een gescheiden persoon wordt beïnvloed door de mate van participatie in de beslissing tot scheiding. Onze studie bevestigt die these. De gescheiden vaders uit ons onderzoek die weigeren om het vastgelegde onderhouds- of alimentatiegeld te betalen (in dit kwalitatief onderzoek overigens een minderheid) zijn door hun vrouw voor een voldongen feit geplaatst en hadden geen enkele inspraak in de beslissing tot scheiden.

5.1.4 De kostprijs van de procedure

Uit onderzoek naar genderverschillen blijkt dat vrouwen gedurende de scheidingsprocedure veel meer beroep doen op formele hulpinstanties in het algemeen en op advocaten in het bijzonder. Vermoedelijk heeft dit te maken met het feit dat vrouwen meer dan mannen vragende partij zijn, en dus vaker het initiatief nemen tot het opstarten van een procedure (Franssen, 2000).

De gescheiden vader, zo blijkt uit onze studie, heeft geen vertrouwen in een raadsman maar vooral niet in de overheid die de wetten maakt en oplegt. Vrijwel alle mannen vertellen dat ze hoe dan ook een vechtscheiding willen vermijden omdat er geen 'mannelijk' voordeel uit te halen is. De vrouw is wettelijk heel sterk beschermd en dat blijkt een sterk vooroordeel te zijn dat bij vele mannen leeft.

Maar er zijn ook uitzonderingen op deze situaties, waarin vaders melden dat het hebben van een degelijke advocaat onmisbaar is om het als man op te nemen tegen de soms exuberante eisen van de ex-vrouw.

"...mijn boekhouder die me dan een advocaat aan de hand gedaan had, maar niet echt zo'n denderende...omdat ne goeie advocaat die het een beetje kan halen tegen heure advocaat schandalig veel geld kost ...en dan ben ik bij mijne huidige advocaat terecht gekomen ... die zei, da moogt ge niet tekenen ...ik had anders al veel langer failliet geweest! (François, 31 jaar)"

5.1.5 Beleving van de financiële situatie

Naast de objectieve vaststelling dat de economische draagkracht vermindert, beleeft een groot deel van de gescheiden vaders de moeilijke financiële situatie niet als onoverkomelijk.

Nochtans komt uit de gesprekken naar voor dat de meeste mannen er financieel in min of meerdere mate op achteruitgaan. Ongeveer één derde van de respondenten zegt dat ze geen financiële problemen ondervinden omwille van de scheiding. Deze vaststelling is interessant omdat ze wijst op het belang van perceptie. Ondanks dat uit ons onderzoek duidelijk blijkt dat het merendeel van de mannen er in de eerste twee jaren na de scheiding financieel minder comfortabel voorzitten, ervaart een aantal van hen dat duidelijk niet als financiële problemen.

De reden van deze vaststellingen is gender gerelateerd en ligt verborgen in het feit dat vaders 'mannen' zijn en hun verzwakte positie niet willen tonen, laat staan uitleggen. Dykstra en Fokkema (2001) leggen dit uit als de 'stoïcijnse' wijze waarop vele mannen in hun sociale leven staan. Met stoïcijnse bedoelen deze auteurs een houding van het in eigen behoeften kunnen voorzien, het handelen op eigen kracht en het niet naar anderen gericht zijn of op anderen rekenen.

De echte reden die uit ons kwalitatief onderzoek opborrelt voor deze inconsistentie tussen werkelijkheid en perceptie is het begrip mannelijke integriteit. Ook in moeilijke omstandigheden wijken de meeste vaders niet af van hun principes, of van hun

gemaakte afspraken. Ze voeren ze loyaal uit, vooral omdat ze hun trots tegenover hun kinderen willen bewaren en geen gezichtsverlies willen leiden. Ze dragen het kruis dat er op hun schouders ligt. Ook al is dat een zwaar financieel kruis. Waarschijnlijk ligt een groot stuk van de verklaring in het feit dat hun vadergevoelens en hun verantwoordelijkheidsgevoel hier sterk mee spelen.

We noemen mensen integer als ze doen wat ze zeggen en zeggen wat ze doen. Kortom ze houden zich aan wat ze gezegd en beloofd hebben. Hoewel geen enkele vader het letterlijk zo uitdrukt, toch merken we deze gedragshouding vele malen tussen de lijnen op. Nooit zijn begrippen als plichtsvol en plichtsbewust handelen ver weg. Het plichtsgevoel van de gescheiden vaders om ofwel alimentatie te betalen, ofwel om te sparen voor een woning, of om een deel van de opvoedingskosten te dragen, is steeds latent aanwezig.

"Ieder gaat nu voor zich maar ik heb nu het gevoel dat euh dat ik meer dan strikt genomen had moeten doen heb gedaan en voor mij is dat een goed gevoel voor de rest van mijn leven ...Eigenlijk de kinderen, dat was voor mij heel belangrijk. (Lucas, 44 jaar)"

Deze houding die mogelijk haar oorsprong vindt in de cultureel-ideologische benadering, wordt in de literatuur het 'kostwinnersmodel' genoemd (Mortelmans, e.a., 2002). Uit andere theoretische bronnen blijkt dan weer dat dit model op zijn retour is en vervangen wordt door het egalitaire model (Mortelmans, e.a., 2003) waarvan we ook talrijke voorbeelden terugvinden in ons onderzoek.

Nochtans blijkt uit de interviews dat een karaktereigenschap als integriteit een hoop subjectieve geladenheid in zich draagt. Wat de ene als trouw en plichtsvol beschouwt, is dat duidelijk niet voor de andere, ook niet voor de ex-vrouw. Zo zijn er enkele mannen die ons vertellen dat ze naar behoren hun plicht willen doen en ook die tot dan ook hebben uitgevoerd, maar die toch net omwille van financiële twisten niet tot overeenstemming komen en in een vechtrelatie tegenover elkaar komen te staan. Sommigen nemen dan woorden in de mond alsof de ex-vrouw al het besef qua normen en waarden heeft verloren, waardoor het lijkt dat er aan haar kant eerder sprake is van persoonlijke verrijking en geldgewin dan bezorgdheid om de kinderen.

Tot slot stellen we rond dat begrip integriteit in verband met de financiële beleving van onze mannen nog iets vast: integriteit is sterk verweven met zelfrespect, met moed, trouw, eer en vooral met trots. Sommige vaders beseffen dit en geven na een bezinningsperiode indirect toe dat hun ex-vrouw, vooral in de financiële onderhandelingsgesprekken, een veel realistischer kijk had op de hele context. Meestal kwam dit besef bij nogal wat mannen te laat, waren de verdelingen van de financiële lasten gebeurd en bleef er een wrang smakende kater achter.

"...anders zou ik op het einde van de maand een beetje last gehad hebben.wij hadden twee auto's, ene die afbetaald was en ene die we aan het afbetalen waren, en zij heeft die auto genomen die afbetaald was. En ik mocht de grote auto nemen ...allé ook daar heeft ze het goed gezien. Maar als mijn moeder mij niet had geholpen... (Hugo, 33 jaar)"

Er zijn ook mannen die niet tot dit realiteitsbesef komen, ook niet na die bezinningsperiode waarvan sprake. In die gevallen is hun ex-vrouw, volgens hen, schijnbaar ineens een geldwolf die ze van te voren nooit is geweest, of waarvan ze het bestaan niet hadden vermoed. Ze zijn verbitterd en op wraak belust en hopen op verzachting van hun financiële lasten. Maar onderhuids rekenen ze wel op eerherstel via een gerechtelijke vechtslag. De scheiding door schuld, wat die schuld dan ook mogen wezen, lag in ieder geval niet bij hen. Heel af en toe zegt zo'n vader dat de ex-vrouw een buitenechtelijke relatie had. In die gevallen blijkt het psychologische verwerkingsproces moeilijk omdat ze géén gezichtsverlies willen leiden. Ook in dergelijke gevallen draait bij de respondenten het scheidingsproces uit op een vechtscheiding.

"...ik zit nu al twee jaar bijna alleen, tussen die vier godverdomme stomme muren! Dat zij na een jaar al direct ne nieuwe vriend had ...[lange stilte]...dat heeft mij het meeste geraakt. Ben ik zo ne lelijke ...ik denk niet dat ge naar het schone moet zien! Dat hier se [wijst naar zijn hart en zijn verstand]...Ik zal ze wel vinden zenne, ...als ik dat spel hier verkoop... (Koen, 48 jaar)"

5.2 Werk

Voor de overgrote meerderheid van de actieve bevolking neemt werken een heel belangrijke plaats in het dagelijkse leven in. Dat komt omdat er vanuit arbeidssociologisch oogpunt drie belangrijke opbrengsten verbonden zijn aan werken. Het eerste nut waar wij allemaal onmiddellijk aan denken, zijn de *materiële opbrengsten*. In ruil voor onze betaalde arbeid ontvangen wij namelijk een loon. Een tweede waarde ligt hem in het feit dat arbeid ons zowel geestelijke als emotionele voldoening schenkt. Deze nuttigheidswaarde wordt omschreven als de *psychische opbrengst* van arbeid. Tot slot is er ook nog een *sociale opbrengst* verbonden aan het verrichten van arbeid. We hebben het dan over de contacten, de netwerken en de sociale status die we overhouden aan ons dagelijks werk (Mok, 2004).

"Momenteel is mijn werk ...pfff een manier om geld te verdienen, om mijn huis af te betalen, dat ik wil hebben om mij goed te voelen. (Thomas, 34 jaar)"

In dit onderdeel wordt ingegaan op de werksituatie van de gescheiden vaders en de invloed van de scheiding op hun werksituatie. We doen dat kort vanuit economisch perspectief omdat dit ook al aan bod kwam in de paragraaf economische gevolgen. Daarnaast hebben wij via de vele gesprekken met onze respondenten ook een beeld gekregen op de wijze waarop arbeid hun psychosociale gedrag gevormd heeft. Dit zowel voor als na het scheidingsproces. We zullen dan ook in deze bijdrage dieper ingaan op de psychosociale arbeidsdimensies waarvoor vaders zich, zowel voor als na hun scheidingsproces, geplaatst voelden.

5.2.1 Werken als materiële opbrengst

Vanuit financieel oogpunt hebben enkele mannen een tweede job aangenomen, al dan niet zwartwerk (een krantenronde of taxichauffeur). Deze extra inkomsten zijn voor sommige mannen noodzakelijk om rond te komen en/of voor het betalen van de

alimentatie. Andere mannen hebben een extra baantje om dezelfde levensstijl te behouden dan voor de scheiding. Nog anderen gebruiken dat extra inkomen om dit geld te kunnen spenderen aan de schaarse vrije momenten die hen nog rest in het bijzijn van de kinderen.

5.2.2 Werken als psychosociale opbrengst

Het intensifiëren van de professionele activiteiten

Het eerste wat ons opvalt, is dat een groot deel van de mannen hun arbeidsvolume niet opdrijven omwille van financiële overwegingen. Ze storten zich eerder op hun werk in de hoop daarmee de dagelijkse realiteit te kunnen ontvluchten. Dit vluchten is natuurlijk een optie geworden vanuit het idee dat men geen rekening meer moet houden met de kinderen en de ex-partner. Deze vaststellingen leunen aan bij de intensifiëringsstrategie zoals die door Bastard en Cardia-Voneche werd beschreven in de literatuur (Jacobs, 1999).

Doordat het gezinsleven wegvalt, ontstaat de mogelijkheid overuren te presteren. Daarnaast zorgt het werk ervoor dat de vader niet geconfronteerd wordt met het 'lege huis' waarin ze anders mogelijk zouden terechtkomen.

"Voor de scheiding eigenlijk, den moet ge rekening houden ook, met uw sociaal leven... Nou ka' k zegen, van ja, nou moet ik me eigenlijk niet veel aantrekken in de week, kan ik zeggen, ja nu werk ik langer of zo maar he. Voor de scheiding, ja, moest ge rekening houden met u kinderen hé, da ge ze nog eens ziet... als ge echt grote projecten had dan deed ge da met 2 man ofzo. Nu, nu, zeg ik al, pfft k zal 't wel alleen doen want 'k heb toch tijd genoeg. Zo vul ik dan ook mijn dagen op in de week. (Guy, 29 jaar)"

Aanpassing van het arbeidsstatuut

Naast de hierboven beschreven copingstrategie, namelijk de intensifiëring van de arbeid, hanteren nogal wat mannen een tegenovergesteld arbeidsgedrag. Een groot deel van onze vaders past zijn werksituatie aan door juist minder te gaan werken om zodoende te kunnen participeren aan de opvang en de zorg voor de kinderen. Natuurlijk speelt de uitgewerkte omgangsregeling en de flexibiliteit die de werkgevers al dan niet aanbieden hierin een belangrijke factor.

Een groot aandeel vaders gaat zijn werkuren aanpassen aan de dagindeling van de kinderen (eerst de kinderen naar school doen en dan pas naar het werk vertrekken, stoppen met werken als de kinderen van school gehaald moeten worden). De 'verloren uren' van de week waarin hij de kinderen bij zich heeft, worden gecompenseerd door langere werkuren te maken in die week dat de kinderen bij de moeder zijn.

"Voor de scheiding kwam ik elke dag om 8 uur 's avonds thuis, in het minder goede geval half negen, hun bed... Nu sta ik kwart na drie elke dag aan 't school, maar ik heb de kinderen ook maar halftime, maar ik sta om kwart na drie aan 't school. De belangrijkste vergadering wordt niet georganiseerd om kwart na drie in de namiddag en als het toch moest zijn, dan verzet ik ze, want ze gaan gewoon voor...(Kris, 42 jaar)"

Tot slot valt het ons op dat sommige mannen vrij verregaande maatregelen nemen met betrekking tot hun beroepsloopbaan. Sommigen vroegen om een interne functiewissel met zelfs functiedegradatie tot gevolg. Anderen veranderden van werkplaats of zochten naar flexibelere werkomstandigheden ook al moesten ze daarvoor hun vorige werkgever en collega's achterlaten. Voor deze offers kenden ze slechts één grote motivatie, namelijk kunnen ingaan op een omgangsregeling zodat ze hun volwaardige vaderrol voor de kinderen konden vervullen.

5.2.3 Tewerkstelling als beschermende en ondersteunende factor

Een ander belangrijk aspect is dat mensen in hun dagelijks werk de eigen zorgen even kunnen vergeten. Vanuit dat oogpunt bekeken kan werk een 'rustpunt', of een zekerheid zijn die helpt om de stressvolle periode van het scheidingsproces te overbruggen. Deze bijkomende functie van werken past in het 'scheiding-stress-aanpassingsperspectief' van Amato. Hierin wordt tewerkstelling beschreven als een beschermende factor. Verder fungeert het als een element dat je leven helpt te structureren tijdens moeilijke momenten zoals scheiden van je partner en kinderen (Amato, 2000).

Een groot deel van onze respondenten geeft aan niet of nauwelijks thuis gebleven te zijn wegens ziekte of stress tijdens het scheidingsproces. Nochtans beïnvloeden op korte termijn deze stressvolle momenten sterk de motivatie en de arbeidsattitude van de scheidende man. Hij is zich daar meestal van bewust en kan in veel gevallen rekenen op het begrip en de steun van zijn directe werkomgeving. In sommige gevallen gaat dit zelfs zo ver, dat er sprake is van aanpassing van de werklust (minder werkdruk gedurende een periode, flexibiliteit naar uren toe,...).

"Awel ja, zelfs in positieve zin, dat was tenminste iets dat wat constant bleef, en waar dat ik terecht kon maar waar dat ik efkes gewoon mijn zinnen kon verzetten door gewoon te werken eigenlijk. (Jurgen, 36 jaar)"

We merken uit onze interviews dat in vele gevallen zowel de werkcollega's als de leidinggevende(n) steun, begrip en een luisterend oor aanbieden aan hun werkgenoot, die op dat moment een moeilijke periode doormaakt in zijn leven.

"Dus na de klap, na de psychologische klap ben ik twee dagen thuis geweest. Ik ben blijven werken. Er zijn dagen geweest dat het een succes was dat ik er was, maar daar was ook plaats voor op het werk. Dat werd ook aanvaard, dat werd ook zeer goed opgevangen, vooral door de collega's dicht bij... En ook door de baas, de bazen. Heel goed opgevangen geweest, ik heb nen hele tijd geen nieuwe dossiers gehad, ik heb nen hele tijd, ik bedoel men heeft daar rekening mee gehouden ...Als ik nu terug kijk, mijn werk heeft mij erboven op geholpen, nee, maar mij recht gehouden voor een stuk. (Ludo, 35 jaar)"

We kunnen echter ook uit ons onderzoek afleiden dat de betoonde steun en het begrip tegenover die werknemer in nood gradueel sterk van situatie tot situatie kan verschillen. Zo onderscheiden we de volgende houdingen vanuit de werkomgeving als reactie op het scheidingsproces van een werknemer.

Ten eerste zijn er respondenten welke, zoals blijkt uit bovenstaande getuigenis, kunnen rekenen op de volle steun en empathie van hun collega's. Op die manier functioneert de werkomgeving op twee fronten als een beschermend schild. Het is een plaats, een 'zekere' omgeving, waar de zorgen en de zinnen tot rust kunnen komen door zich te concentreren op de uitoefening van zijn dagtaak. Verder is het een omgeving waar er meevoelende vrienden aanwezig zijn die begrip en opvang aanbieden aan iemand met problemen. Ze vormen als het ware een sociaal vangnet.

Een tweede groep mannen ervaart deze empathie slechts tijdelijk. Na een min of meer korte tijd valt die openheid, het begrip en de bereidheid om over de scheidingsproblemen te praten met de werkcollega's weg. Evenmin kan de werkorganisatie die tijdelijke flexibele werkvoorwaarden niet langer blijven dragen, zodat ook dit gunstregime slechts een kort leven beschoren is.

Ten derde is er de groep mannen in scheiding die geen steun en begrip ervaren en die zelfs met een negatieve of afwijzende houding van de werkomgeving geconfronteerd worden. Zij kunnen niet terecht bij de collega's. Evengoed kunnen ze niet rekenen op aangepaste werkschema's of enige vorm van werkontlasting.

Tot slot merken we dat een deel van onze respondenten de scheidingssituatie helemaal verzwijgt voor de werkvloer. Ze doen dat vaak vanuit de achterliggende gedachte dat ze privé en werk strikt van elkaar gescheiden wensen te houden.

Slechts in een beperkt aantal gevallen zorgde de scheiding er voor dat de man(nen) in kwestie hun dagelijkse beroepsbezigheden niet meer naar behoren konden uitoefenen. Dit verstoorde de werkrelatie in die mate negatief dat het scheidingsproces duidelijk mee aan de basis lag van het ontslag van die man(nen).

5.2.4 Balanceren tussen werk en privéleven: voor de scheiding

Een gezond evenwicht tussen werk en gezinsleven handhaven is vaak balanceren op een slappe koord. In vele van onze interviews komt naar boven dat de werkdruk alsmaar toeneemt en dat er weinig tijd overblijft voor het gezin of gezamenlijke activiteiten na het werk. Het is dan ook niet evident om werk en privésfeer van elkaar gescheiden te houden. Wanneer je op het werk voortdurend intellectueel bezig bent en naar oplossingen moet zoeken, is het logisch dat je een aantal zaken meeneemt naar het thuisfront. Dat is waarschijnlijk een prijs die we betalen voor de kennismaatschappij waarin wij vandaag leven en werken.

"Mijn werk is een stuk van wat ik doe, ge spendeert uiteindelijk vrij veel tijd in uw leven op uw werk. Eh ik ben een persoon die graag bijleert in hetgeen ik doe, wat ik doe, ik ben geen van 8-tot-5 persoon, dus dat brengt de nodige impact mee. (Alex, 38 jaar)"

De kenmerken van werken in een kennismaatschappij komen naar boven in onder andere de hoge opleidingsgraad en de vele arbeidsplaatsen in service gerichte sectoren en het onderwijs. Onze respondenten en hun ex-vrouwen blijken inderdaad gemiddeld

genomen zeer hoog opgeleid te zijn. Ook is het duidelijk dat vrouwen zeker niet lagergeschoold zijn dan hun mannelijke partners, toch niet in onze onderzoeksgroep.

Dat gezegd zijnde keren we terug naar de verhouding tussen werk en gezinsleven. Twee copingstrategieën tekenen zich af op de dimensie werk en privéleven. De keuzes die onze respondenten maakten om het evenwicht tussen hun arbeidsleven en privéleven te vinden en te behouden resulteerden meestal, bedoeld of onbedoeld, in een traditionele gezinsformatie.

"Want dat is zoiets. Vroeger in mijn relatie, in mijn huwelijksrelatie, was het zo dat hoe dan ook de opvoeding in belangrijke mate lag bij Kim. Gewoon omwille van de tijd, de tijdsindeling. Dan lag dat het grootste gewicht. En dat betekent dat ge daar minder op betrokken zijt, sowieso. (Niko, 44 jaar)"

Dit heeft voor gevolg dat de vrouw ondanks haar voltijdse loopbaan meer uren spendeert aan huishoudelijke taken. Of deze fundamentele gemaakte keuzes berusten op weloverwogen gesprekken tussen de partners valt niet meteen uit de interviews op te maken. Daarom is het ook niet duidelijk voor wie, man of vrouw, deze gezinsstrategische beslissing samenvalt met zijn of haar preferentie. Wat echter wel opvalt is dat deze fundamentele beslissing om het huishouden als een economische eenheid vorm te geven, in de loop van de relatie in vraag wordt gesteld. Uit de gesprekken met onze vaders hebben wij de indruk dat meer vrouwen dan mannen na verloop van tijd dat klassieke rolpatroon op de weegschaal wikken en wegen.

Die in vraagstelling heeft vele oorzaken, maar de meeste ontstaan vanuit een affectieve vervlakking. Er nestelt zich een soort van routinematige taakverdeling die het samenleven eentonig en weinig uitdagend maakt. Plots blijkt dan dat de eens verliefde partners volkomen uit elkaar zijn gegroeid!

"In al die jaren, ...wij namen zelf geen initiatief om op reis te gaan...Ik had daar moeite mee ...waarom doen wij zelf niets meer in onze relatie ...inderdaad er zat geen fut meer in onze relatie. (Thomas, 34 jaar)"

Vanuit onze kwalitatieve onderzoeksmethodologie vormt dit natuurlijk een interessante insteek. Want waarom komen mensen zo snel in die situatie terecht? Meer nog, welke copingstrategieën hanteren onze ondervraagden in hun poging om werk en gezinsleven met elkaar in overeenstemming te brengen?

Uit de antwoorden van onze vaders merken we dat die keuzestrategieën in de meeste gevallen rationeel van aard zijn. Deze koppels wilden werk en privéleven volledig van elkaar scheiden, maar ze maakten de fout niet in te zien, of te laat in te zien, dat de beslommeringen van het werk niet onmiddellijk tot stilstand kwamen na het thuiskomen. Zij spaarden hun partner omdat die zelf al een zware job had en daarom mogelijk niet geïnteresseerd zou zijn of er toch niets van zou begrijpen. Gevolg, ze sluiten zich af van de sociale gezinssteun en vereenzamen tussen hun eigen gezinsleden.

"Jaja, teveel aan werk hé. Dus, dus door da te vermoeid zijn, da ge niet meer normaal me mekaar kunt praten. Dus 't is maandelijks hè, dingen die ge me mekaar moet

bespreken en die lukken dan nie omda het ofwel te laat is, a ge ze vergeet. Ofwel euhm, dat ik te gespannen thuis kom en dan gaat het gewoon nie hé. (Arnoud, 42 jaar)"

Het ander uiterste op deze dimensie werk-privé wordt gevormd door die mensen die eerder emotioneel dan rationeel hun gedrag bijsturen. Meestal beseffen zij dat hun werk veel van henzelf opslokt en er daardoor een zware druk op hun gezinsleven ontstaat. Echter in hun zoektocht naar een oplossing dansen zij om het probleem heen. Zij willen zich constant beschikbaar houden voor iedereen, zowel voor hun baas als hun partner als voor hun kind(eren). Deze strategie lijkt eerder een uitputtingslag die uitmondt in zelfbedrog en lichamelijke klachten.

" Na een tijd, ik had ook veel stress, ik kon daar niet goed tegen, tegen die wisselende uren. Als je de ene dag om 6 uur 's morgens gedaan hebt, je slaapt, en dan moet je om 6 uur 's morgens beginnen, ja, dan ben je ..., na een tijd was ik een wrak. (David, 33 jaar)"

Metaforisch samengevat mag het duidelijk zijn dat werk combineren met een gezin even moeilijk is als koorddans in een acrobatische circusact. Ons komt voor dat onze hedendaagse moderne koppels qua opleiding voldoende zijn aangepast aan het Westerse tweeverdienersmodel, maar dat ze zonder overleg of onderlinge afstemming teruggrijpen naar de traditionele rolpatronen in hun relatie. Rationele mannen, zich van geen kwaad bewust, sparen hun partner van hun werkzorgen en vereenzamen in hun vermeende en noodzakelijk geachte kostwinnersrol. Anderen denken alles aan te kunnen, bedriegen daardoor zichzelf en trachten het onmogelijke mogelijk maken. En in den beginne lukt dat nog allemaal ook. Alles is nog vers, nieuw en uitdagend, maar naarmate gewoonte overgaat in sleur begint ook de aandacht van de beste koorddanser te verslappen.

De geëmancipeerde en economisch onafhankelijk geworden vrouw begint zich vragen te stellen over de invulling en bevrediging van haar eigen relatie. Ze begint nu wel na te denken over de preferenties die in dit leven voor haar belangrijk zijn. Haar behoefte aan liefde en affectie wordt immers niet langer op een bevredigende wijze ingevuld door haar fulltime hardwerkende mannelijke partner⁶. Ofwel verkeert die in de waan dat werk en privéleven strikt gescheiden kan blijven, ofwel leeft hij in een emotionele wolk van 'ik heb alles onder controle'. Feit is dat zeker de mannen uit ons onderzoek in het huwelijksbootje stapten met de gedachte dat hun huwelijk pas zou worden beëindigd door het overlijden van één van de partners.

De praktijk wijst echter iets anders uit. Al te vaak is het niet de dood maar de rechter die een einde maakt aan het huwelijk. Vaak is niet het werken op zich de rechtstreekse en bewuste spelbreker, maar wel het gebrek aan duidelijke gezinsafspraken wat de taakverdeling in het gezin betreft. Te vaak worden de traditionele gezinspatronen als vanzelfsprekend geacht in een samenleving die zowel economisch als cultureel sterk gewijzigd is. Ons komt in dit onderzoek voor dat de beide partners zich aan deze fout schuldig maken. Zowel de vrouw als de man, zijn zich daar aan het begin van hun

⁶ In mindere mate doet zich ook het omgekeerde voor, zo blijkt uit onze interviews. Namelijk mannen die zich niet langer kunnen vinden in de klassieke saaie en traditionele levensgewoonten die hun vrouwelijke partners nastreven.

samenwonen relatie onvoldoende van bewust. We merken echter één groot verschil op! De vrouw wordt zich daar veel sneller van bewust doordat zij zich vanuit haar dubbelrol tussen werk en privéleven verplicht ziet om de juiste balans te vinden tussen werken, kinderen opvoeden en liefde vinden en krijgen.

"Eva deed al het huiswerk samen met haar voltijdse job. Ook stond zij er altijd alleen voor om de kinderen op te voeden, beslissingen te nemen over hun slechte rapporten enz... Eigenlijk ging dat allemaal aan mij voorbij en ik vond dat normaal. An niet!!!! Tot op een avond Eva me vertelde dat ze iemand anders had leren kennen... Toen viel mijn wereld in. Toen pas besepte ik wat ik haar en de kinderen had aangedaan, na al die jaren. (Carl, 41 jaar)"

5.2.5 Balanceren tussen werk en privéleven: na de scheiding

De wankelende koord waarop de partners leven verliest volledig zijn spanning wanneer één van de partners een nieuwe relatie aangaat met iemand op het werk. Een val is dan onafwendbaar geworden. In die andere relatie vindt men dan wel de affectieve steun en de uitlaatklep om de werksituatie te bespreken. Trouwens, in dit onderzoek zijn er meer vrouwen dan mannen die een relatie hadden op de werkvloer en dit feit meteen als grootste reden zagen om de scheiding in te zetten.

Nu de scheiding een feit is wordt de vader genoodzaakt een nieuw evenwicht te zoeken tussen werk, het huishouden en de kinderen. Voor de scheiding was de vrouw de spil van het gezin en dacht de man nauwelijks na over de combinatie werk en huishouden. Vaders die nu inwonen bij hun ouders, worden niet onmiddellijk verplicht een nieuw evenwicht uit te dokteren, al geven ze wel aan dat ze, in de toekomst, hun leven weer in handen willen nemen.

Andere vaders gaan op allerlei manieren trachten een nieuw evenwicht te creëren tussen werk en privéleven. De kinderen spelen nu voornamelijk een hoofdrol in het nieuwe leven van onze vaders. Toch blijkt dat sommige mannen nog steeds op een slap koord balanceren als ze de kinderen niet moeten opvangen, wat nog maar eens het belang van werk aangeeft in hun leven.

Tot slot zijn er die mannen die zich heel erg bewust zijn van het feit dat ze, in hun stukgelopen relatie, geen evenwicht konden bereiken tussen werk en privé situatie. Ze erkennen dat ze leuke familie-uitstapjes of het voorleesuurkje met de kinderen of een etentje met hun vrouw aan hun neus zagen voorbijgaan. Dit late besef is er mede door de scheiding gekomen en heeft bij hen een serieuze omschakeling in hun denken rond arbeid en gezin meegebracht. Minder uren werken, de 'nine to five' mentaliteit, een nieuwe job in de buurt van de woonplaats van de kinderen, enzovoort... Het zijn allen voorbeelden van dit bewustwordingsproces. De probleemgerichte coping uit de literatuur (Lazarus en Folkman, 1984) is zeer duidelijk waar te nemen in de interviews van deze mannen. De problemen, ontstaan uit de moeilijke 'work-life balance' die hun vorige relatie aan het wankelen bracht, willen ze te allen tijde vermijden.

5.3 Wonen

Hoewel in het theoretische gedeelte niet echt dieper wordt ingegaan op de woonsituatie van de gescheiden man, bleek uit de interviews dat er toch een aantal interessante zaken in verband met wonen naar voren kwamen.

5.3.1 Het belang van de woning

De gesprekken met gescheiden vaders tonen aan dat deze ingrijpende transitie in hun leven geen impact heeft op hun streven naar een eigen woning of naar het behoud van hun eigendom, integendeel. Of ze nu in de regeling met hun ex uitgekocht worden of deze laatste zelf uitkopen, steeds lijkt het erop dat er maar één optie bestaat en dat is (terug) eigenaar worden.

Het is inderdaad opvallend dat er in quasi alle gesprekken hoogstens sprake is van een overgangperiode die de meeste vaders zo kort mogelijk willen houden. Huur betalen wordt beoordeeld als verloren geld. Drie redenen worden overduidelijk naar voren geschoven om deze drang naar eigenaarschap te rechtvaardigen. Enerzijds staat de woning garant voor een stabiele opbrengstinvestering, hun eigen appeltje voor de dorst. Anderzijds is het een investering in de toekomst van hun kinderen. De meeste beseffen dat geld opzij zetten, vanuit hun meestal negatief gewijzigde financiële positie, niet meer tot één van de mogelijke opties zal behoren, althans niet in de nabije toekomst.

De derde reden ligt op de grens tussen vaderrol en financiële copingstrategie. Het lijkt of er een financiële vis in het water geworpen wordt om er een volwaardige vaderschap uit te halen. Door te investeren in vastgoed versterkt het de relatie met hun ex, het vertrouwen groeit en de moeder zal meer geneigd zijn om het hoederecht over de kinderen te delen met haar ex-man (Kruk, 1992). Zelfs algemener stellen sommige auteurs dat door de geleverde financiële bijdrage van de vader (zie ook alimentatie en onderhoudsgeld), de moeder de kwaliteiten van de vader als positiever percipieert (DeLuccie in Fagan en Barnett, 2003).

De vaststellingen van dit leeronderzoek bevestigen dit. Nogal wat vaders starten kort na de scheiding in een klassieke weekendregeling wat de kinderen betreft. Ze hopen zo snel mogelijk een woning aan te schaffen met als bijkomende bedoeling te evolueren naar co-ouderschap. Ze zoeken dan een huis dat niet enkel in de nabijheid ligt van de woonst van hun ex (om praktische redenen zoals school en wisselverplaatsingen), maar die ook voldoende ruimte en mogelijkheden biedt om hun kinderen in op te voeden. Deze vaststellingen komen verderop in dit hoofdstuk uitgebreider aan bod. Dat ze daarvoor financieel een zware inspanning moeten leveren nemen ze er graag bij. Velen weten dit trouwens op een rationele wijze te relativiseren. Na enkele jaren, zo redeneren ze, is de inspanning niet meer zo zwaar en zal er terug ruimte komen voor wat andere levensgenugten.

"Ondertussen met dat huis te kopen is het allemaal een heel stuk krappier ...ik moet een keuze maken want hier is het te klein om er deftig met de kinderen te verblijven...ook financieel is dat nu moeilijk maar dat gaat beter binnen een paar jaar. ...ik woon dan op 200m van mijn kinderen ... want dat evolueert richting co-ouderschap ... En ze weten

wat ze aan mij hebben ... er is vertrouwen ...het is niet dat ze bij mij gegooid worden en dan niets kunnen en zo ...even goed als bij hun mama. (Thomas, 34 jaar)"

5.3.2 De gezinswoning en de eerste tijdelijke situatie

Na de scheiding zijn er verschillende scenario's mogelijk met betrekking tot de gezinswoning: de man blijft er wonen, de vrouw blijft in de gezinswoning, de woning wordt verkocht of er wordt een zogenaamde nestzorgformule uitgewerkt. Op deze nestzorg komen we later nog terug. Vaak is het zo dat wanneer de man in de gezinswoning blijft deze ofwel de zorg voor de kinderen draagt of dat er sprake is van co-ouderschap.

Wanneer de man niet in de gezinswoning blijft is er vaak eerst sprake van één of een aantal tijdelijke woonsituaties. Vaak spelen familie en vrienden een belangrijke rol bij het verschaffen van een eerste tijdelijke opvang en ook bij de zoektocht naar een meer permanente woning blijven zij soms nog een rol spelen. Zo kunnen sommige gescheiden mannen rekenen op de financiële steun van de ouders bij de aankoop van een nieuwe woning.

Bij de zoektocht naar een nieuwe woonst speelt de locatie een belangrijke rol. De ligging van de woning wordt erg vaak gekozen in functie van de kinderen. Gescheiden vaders zoeken hun nieuwe verblijfplaats namelijk vaak in nabijheid van de woonst van de ex-partner (en meer bepaald de kinderen) wordt gezocht. Ook met de locatie van de school van de kinderen, zeker bij jongere kinderen, wordt in sterke mate rekening gehouden.

Niet alleen de fysieke nabijheid van de kinderen speelt een rol in de woningkeuze. Andere factoren die als belangrijk worden gezien bij de keuze van een nieuwe woning zijn: het aantal slaapkamers (in functie van het aantal kinderen), de aanwezigheid van speelpleinen, parken en openbaar vervoer.

Een ander aspect dat soms aan bod komt is de nabijheid van familie en vrienden. Sommige mannen die mede door hun huwelijk uit hun oorspronkelijke regio waren weggetrokken, keren na de scheiding terug naar deze regio. Vooral de nabijheid van familie en vrienden wordt dan als belangrijk geacht, deze kunnen de nodige steun bieden.

"Ja, want ik was niet van Dendermonde, ik kende daar niemand, en da was toch een zware periode, je gaat niet zomaar voor de lol uit elkaar. En ik ben dan naar hier gekomen, ik heb hier ook echt 'n verdiepke, en mijn vader woont hier 500 meter verder, mijn broer woont hier 500 meter verder, al mijn vrienden, mijn familie, mijn zus. Ja, het was logisch dat ik terug hier kwam wonen, om terug op mijn positieve te komen. (Jan, 36 jaar)"

5.3.3 Stabiliteit voor de kinderen

Wat betreft de gezinswoning en wat er met deze woning gebeurt, blijken zoals reeds gezegd de kinderen een belangrijke rol te spelen. In sommige gevallen wordt de woning verkocht, maar een vaak terugkerende opmerking van de mannen was dat ze het belangrijk vonden voor de kinderen dat de woning in handen van één van beide

partners bleef om toch enige stabiliteit te kunnen geven aan de kinderen. Deze mannen vonden het belangrijk dat de kinderen in hun vertrouwde omgeving en huis konden blijven. Dit argument werd zowel gegeven in gevallen waar de man in de gezinswoning bleef als in situaties waarin de vrouw in de gezinswoning bleef wonen. Sommige mannen hadden dus liever dat hun ex-partner in de woning bleef, zodat de kinderen daar konden blijven. Dit ondanks het feit dat ze soms emotioneel veel waarde hechten aan de woning (bijvoorbeeld door de verbouwingen die ze in de woning hadden uitgevoerd). Andere mannen wilden graag zelf in de woning blijven, wederom met de kinderen in het achterhoofd.

"Het is ook het huis waar mijn kinderen zich thuis voelen. Ik vond het belangrijk voor mijn kinderen van eum dat die niet ineens terecht komen in een situatie: mama ergens anders wonen en dan papa ook ergens anders. Om aan mijn kinderen een houvast te kunnen geven, om euh om daar te kunnen blijven. (Ludo, 35 jaar)"

Een verder doorgedreven vorm van deze gedachte is de 'nestzorgformule'. Ook deze werd door twee respondenten toegepast. In deze gevallen blijven de kinderen steeds in de gezinswoning en veranderen de ouders van woning. Zo bleef bij één van de twee respondenten elke ouder één week in de gezinswoning en de andere week in een andere woning. Deze respondent gaf aan deze regeling te willen blijven aanhouden tot al de kinderen afgestudeerd zijn en het huis afbetaald is.

5.3.4 De beleving: emotionele waarde van de woning: positief en negatief

Wat betreft de beleving van de woonsituatie zijn er verschillende aspecten die naar voren komen. Ten eerste zijn er een aantal mannen die zelf veel verbouwingen hebben gedaan in de gezinswoning en die het daardoor moeilijk hebben met het feit dat zij dit huis niet meer kunnen bewonen. Of die dat een reden vinden om in de gezinswoning te blijven wonen. Niet alleen de emotionele waarde van het gedane werk en het opgeleverde resultaat is belangrijk, maar ook de financiële waarde van het geleverde werk wordt soms als belangrijk opgegeven.

"En ik heb die boerderij eigenlijk er groeide daar bomen in toen ik dat kocht, dat was compleet om zeep. En ik heb die volledig terug opgebouwd, ik heb daar vier jaar aan gewerkt. Dus naast dat studeren ook. En die is verdrievoudigd in waarde en ik wou die wel inkopen, maar niet tegen diene prijs. Allé ik ga toch mijn eigen arbeid niet betalen en dan door het feit dat zij lijkt een stijf hield is dat ook maar. (Dirk, 43 jaar)"

Aangaande het wonen in een woning die eerst samen werd bewoond met de ex-partner komen verschillende meningen naar voren. Enerzijds zijn er respondenten die dit liever niet willen of toch minstens de inrichting aanpassen om niet te veel herinnerd te worden aan de ex-partner. Sommige respondenten geven ook aan in het begin enkel te kunnen zien wat er weg was, maar eens de inrichting aangepast is, lukt het hen beter om daarmee om te gaan. Het aanpassen van de inrichting is een manier van de respondenten om te kunnen omgaan met de situatie van in dezelfde woning te blijven, maar nu zonder partner. Het lijkt alsof een hoofdstuk wordt afgesloten door de inrichting aan te passen.

"Op een gegeven moment is ze vertrokken ... en ja, natuurlijk, als je dan binnenkomt, dan is dat wel even vies hé, want een aantal dingen die verdwenen zijn, dat is hier heel leeg, dat doet u wel iets, dat pakt u wel. Dan ben ik eigenlijk beginnen schilderen en alles een beetje veranderen, en andere meubels gaan halen en kopen om toch een beetje terug bewoonbaar te maken voor mij ook een andere inrichting te kiezen. (Bert, 38 jaar)"

Ook bij de beleving wordt soms aangegeven dat de respondent het als positief ervaart om terug naar de oorspronkelijke omgeving te kunnen gaan en daar de steun van familie en vrienden te kunnen genieten. Wat betreft de steun van anderen wordt door sommige respondenten die in de gezinswoning bleven ook het belang van burens aangegeven.

5.4 Huishouden

Het huishouden speelt een meer voorname rol na de scheiding voor onze respondenten. Er zijn uiterst weinig vaders die na de scheiding totaal niet met huishouden bezig zijn. De vaders die er zich helemaal niet mee inlaten, zijn diegenen die opnieuw ingetrokken zijn bij hun ouders. Zij vervallen terug in de oude gewoonten van voor hun huwelijk, toen ze nog in het ouderlijk huis woonden en vader en moeder alle huishoudelijke zorg voor hun rekening namen. Zij zien dit echter allemaal als een tijdelijke situatie.

"Allé, pas op, ze vindt dat heel leuk dat er iemand in huis is zenne, ik zeg het, ik maak het mezelf soms iets te gemakkelijk, in die zin, 't is zoals vroeger, ge zit terug in da ouderlijk huis, en moest ik alleen wonen, zou ik terug iets meer initiatief nemen in het huishouden zo, in die zin. (Jan, 36 jaar)"

Er is slechts één vader die niks doet in het huishouden en toch alleen woont. Deze persoon kan door zijn welstellende financiële situatie een fulltime huishoudhulp in dienst nemen.

Toch verricht, zoals eerder gesteld, het overgrote deel van de respondenten meer werk in het huishouden na de breuk met de partner dan ervoor. Dit komt voornamelijk omdat de gescheiden vaders zich verantwoordelijk voelen voor het welzijn van hun kinderen. Zelfs indien ze een nieuwe partner hebben, blijven ze vaak meer helpen in het huishouden dan voordien bij hun ex-partner.

5.4.1 Huishouden en hulp

Hulp van niet-inwonenden

Vaders die alleen wonen en nog geen nieuwe partner hebben die hen bijstaat in het huishoudelijke werk, moeten helemaal zelf de huishoudelijke taken organiseren en plannen. De tijd dat de kinderen niet bij hen verblijven, doen ze beduidend minder in het huishouden dan wanneer de kinderen er wel zijn. Soms halen ze in die periode wel

nog wat huishoudelijke achterstand in omdat ze met de kinderen bij hen niet alle taken konden afwerken.

"Euh, als de kinderen bij mij zijn, kwestie van eten, proper kleren, dat is allemaal in orde. Er wordt gekookt als de kinderen bij mij zijn en de was en strijk wordt gedaan, maar de andere dingen blijven liggen. Euh, kuisen bijvoorbeeld, dat is maar om de veertien dagen of de drie weken en dan nog heel snel. En die dingen gebeuren dan ook als de kinderen niet bij mij zijn. Dus de week als ze niet bij mij zijn, dan heb ik tijd, dan plan ik het zelf en dan moet ik ook geen rekening houden met de kinderen. (Ruben, 46 jaar)"

De taken die alleenwonende vaders het meeste zelf uitvoeren, zijn koken, opruimen, wassen en de administratie. Strijken en kuisen zijn de taken die het snelst uit handen gegeven worden, met andere woorden die de respondenten door iemand anders laten uitvoeren. Voor het kuisen zoeken de vaders soms een poetsvrouw, al gebeurt het ook dat ze hierbij hulp krijgen van familie en/of vrienden. Het strijken gebeurt eveneens door familie en/of vrienden, of ook door een strijkster of de poetsvrouw die ook het strijken voor haar rekening neemt.

Als de familie van de respondenten, meestal zijn het de ouders, een handje toesteekt, gaat dat voornamelijk om strijken en de was doen, slechts enkelen doen beroep op familie voor het koken of poetsen. Een aantal respondenten beweert dat ze die hulp aanvaarden doen omdat ze voelen dat hun familieleden willen helpen om hun geweten te sussen en niet omdat ze hun huishouden niet aankunnen.

"Strijken! Dat doe ik zelf. Alleen sommige dingen die delicaat zijn, dan zeg ik tegen mijn moeder ... Ik zou er wel zelf aan kunnen beginnen, maar dan vraag ik soms ne keer: "Doe dat ne keer ...". Maar dat is meer om ons moeder te sussen want die willen ook helpen, snapt ge? Die willen me helpen: "Moet ik dat niet ne keer doen of dat ...", en dan zeg ik: "Neemt dat maar mee", en dan zijn zij weer content. Dat is gewoon zo. Dat is niet omdat ik dat niet kan, dat is gewoon omdat ze voor jou willen zorgen. (Mark, 33 jaar)"

Het al of niet in dienst nemen van een poetsvrouw of hulp inroepen van familie of vrienden heeft verschillende redenen. Als eerste speelt het financiële aspect, zoals hiervoor vermeld, daalt het inkomen vaak aanzienlijk na een echtelijke breuk door het verlies van financiële schaalvoordelen en door de verplichting onderhouds- en/of alimentatiegeld te moeten betalen. Een andere reden hangt samen met het feit of de respondenten reeds hulp krijgen van anderen waardoor ze dan geen poetsvrouw nodig hebben.

De periode dat de kinderen niet bij hen wonen, besteden de vaders minder aandacht en tijd aan koken wat resulteert in meer ongezonde voedingsgewoonten. Als de kinderen wel bij hen verblijven, leveren ze beduidend meer inspanning om hun kinderen een gezonde en evenwichtige voeding te geven en dit zet de vaders op dat moment zelf ook aan tot gezonder eten.

Hulp van kinderen

De kinderen die oud genoeg zijn om mee te helpen in het huishouden, spelen heel vaak ook daadwerkelijk een helpende rol in het huishouden.

De overgrote meerderheid van de kinderen helpt bij hun vader meer in het huishouden dan toen hun ouders nog getrouwd waren en/of samenwoonden. Ze helpen vooral in de keuken, bij het eten klaarmaken, tafel dekken, tafel afruimen, afwassen en afdrogen. Geen enkele respondent zei dat de kinderen helpen bij het strijken en kuisen. Per uitzondering zijn er kinderen die oud genoeg zijn maar toch geen helpende hand bieden aan hun vader. Deze vaders benadrukken dat ze dit gebrek aan hulp betreuren.

5.4.2 Huishouden en coping

Zoals reeds eerder gesteld, vinden veel gescheiden vaders het niet gemakkelijk om het huishouden te runnen. Bijna elke vader heeft meer taken te doen in het huishouden dan voor de scheiding. Na de scheiding ontstaat daardoor een onevenwicht tussen huishouden en markt georiënteerde activiteiten waardoor er een verschuiving plaats vindt in de richting van huishoudelijke activiteiten (Becker, 1991). In het begin van de relatiebreuk hebben ze vaak de angst dat ze deze nieuwe huishoudelijke situatie misschien niet de baas zullen kunnen. Maar gaandeweg krijgen ze de situatie onder controle en zien we een herstelproces. Het is ook op dat moment dat ze zelfs enig plezier en ontspanning vinden in het huishoudelijk werk.

"Ja, voor mij is dat nog een beetje therapie, allez, therapie in die zin van... da's zo'n beetje, da's eigenlijk ontspanning. Alzo, ge kunt rushen en ge kunt thuiskomen en ge kunt een wasmand hebben staan met vuil kleren of een wasmand hebben staan met proper kleren. Dat is een beetje tot uzelve komen zo van, ge hebt die wasmand met propere kleren en ge legt uw bed schoon open en ge begint die dingskes op te vouwen... en dan ondertussen kunt ge bezig zijn. Dat hoort bij de routine gewoon zo, van de weken. Dat is ontspannend. (Jacques, 30 jaar)"

5.5 Besluit

Financieel

Wanneer we afronden en terugkijken op de resultaten van onze analyses op het vlak van de sociaaleconomische impact van de scheiding, kunnen we m.b.t. de financiële gevolgen een typologie onderscheiden. Deze typologie vat mooi samen hoe mannen zich tegenover de door de scheiding gewijzigde financiële situatie opstellen en hoe ze er emotioneel mee omgaan. Ze verwijst dus naar de perceptie ten opzichte van de financiële gevolgen van het scheidingsproces en niet naar een manier van coping. De verschillende types kunnen meerdere copingstrategieën hanteren. Een bepaalde methode van coping kan m.a.w. door verschillende types gehanteerd worden.

Wij onderscheiden het slachtoffer, de strijder, de realist en de bevrijde.

Het slachtoffer:

Dit type van gescheiden vader steekt zichzelf in een slachtofferrol. Alles lijkt voor hem tegen te zitten. Hij is vaak nog verliefd op zijn ex en ging er door de scheiding financieel

sterk op achteruit ofwel door het verlies van schaalvoordelen of vermogen of door een combinatie van beide. De vaders die aan dit type beantwoorden hebben – in onze steekproef – geen hoge opleiding genoten.

Ze zien heden en toekomst erg pessimistisch en missen de mentale kracht om hun leven terug in handen te nemen. Ze berusten eerder in hun situatie en merken de opportuniteiten, die er vaak wel zijn, niet op. Bij deze mannen was het de vrouw die het initiatief nam voor de scheiding.

De strijder:

Ook dit type gescheiden vader was geen initiatiefnemer voor de scheiding, de aanzet daartoe ging uit van zijn vrouw. Hij verwijt zijn ex-partner dat zij de beslissing nam om te scheiden of heeft problemen met de wijze waarop dat gebeurde en wil zich daarom revancheren op zijn ex. Zijn boosheid vertaalt zich in negatief gedrag. In zijn ogen mag zijn ex-partner geen voordeel halen uit de scheiding. Ze moet bij wijze van spreken 'lijden' of mag zeker niet 'winnen'. Daardoor voelt hij zich niet verplicht om enig compromis te sluiten, ook niet op financieel vlak. Op dat laatste gebied houdt hij er een zwart-wit redenering op na. Hij stelt zich zo op omdat hij zich financieel, procedureel of relationeel bedrogen voelt.

De realist:

Gescheiden vaders van dit type hanteren een rationeel denkpatroon. Ze leggen zich neer bij de situatie in die zin dat ze inzien dat een scheiding nu eenmaal meestal een aantal negatieve gevolgen heeft. Ze streven ernaar een consensus te bereiken met hun partner zodat beide partners en de kinderen de scheiding zo goed mogelijk doorkomen. Ze zijn dus constructiever ingesteld dan de 'strijder'. Dit betekent niet dat deze mannen positief staan tegenover de scheiding. Integendeel de scheiding gaat meestal ook bij hen gepaard met negatieve emotionele gevoelens. Zelden ervaren ze de scheiding als positief, soms staan ze er neutraal tegenover. Gemeen hebben ze eveneens dat ze vinden dat het geen zin heeft om teveel stil te staan bij de negatieve zijde van een scheiding en dat het beter is om vooruit te kijken.

De bevrijde:

Dit type van man voelt zich beter door de scheiding. Meestal nam hij er het initiatief toe. Hij neemt zijn verantwoordelijkheid en komt de afgesproken financiële regelingen na, ook al vallen die hem zwaar. Hij beschouwt die verplichtingen als de prijs die hij voor zijn vrijheid moet betalen. Deze vaders voelen zich goed en blijven niet bij de pakken zitten. Meestal gaan ze actief op zoek naar oplossingen voor de problemen die zich stellen. Het zijn 'doeners', actieve mensen zowel op hun werk, in hun vrije tijd als in hun privé-situatie.

Werk

Uit onze analyse blijkt duidelijk dat de combinatie werk en gezinsleven in onze huidige kennismaatschappij net zo moeilijk is als balanceren op een slappe koord. Ondanks het feit dat beide partners voltijds werken, roesten ze vast in de traditionele rollen van weleer. Deze verouderde maatschappelijke gewoonten vormen nooit, zeker niet aan het begin van hun relatie, een strijdpunt. Beide partners nemen conflictloos de taken hieraan verbonden op, en beseffen niet dat ze mede hierdoor op langere termijn het doodvonnis van hun relatie ondertekenen. In ons onderzoek doen we geen uitspraak

over het feit of vaders na de scheiding meer of minder werken, want beide copingstrategieën komen voor. Wel is het frappant dat ze veel bewuster hun prioriteiten tussen werk en gezinsleven plannen, vooral in functie en in het belang van hun kinderen.

Woning

Hoewel de woning een deel van het financiële aspect van een scheiding uitmaakt, stonden we er afzonderlijk bij stil. We stelden vast dat een woning voor de gescheiden vaders een heel belangrijke rol blijkt te spelen in het scheidingsproces en dat niet alleen omwille van de financiële waarde op zich, maar ook met betrekking tot de kinderen. Bij de beslissing over de bestemming van de gezinswoning wordt namelijk sterk rekening gehouden met de impact ervan op de kinderen. Bovendien gaan ze ervan uit dat hun opstelling in de beslissing over de gezinswoning hun onderhandelingspositie in de gesprekken over het hoedrecht over de kinderen kan beïnvloeden.

Ook bij de zoektocht naar een nieuwe woning blijken vooral de kinderen centraal te staan. Zowel voor wat betreft de indeling als de locatie van de woning.

Huishouden

Haast zonder uitzondering gaan gescheiden vaders na de scheiding meer tijd besteden aan huishoudelijke taken. Ze passen daarvoor vaak hun werktijden aan zodat, alvast in de periodes waarin ze de kinderen bij zich hebben, een verschuiving plaats vindt van markt georiënteerde naar huishoudelijke activiteiten. Ook hier spelen de kinderen een bepaalde rol want wanneer hij de kinderen niet bij zich heeft, besteedt de alleenstaande vader minder tijd aan huishoudelijke taken. Bovendien doen de meeste gescheiden vaders in meer of mindere mate beroep op familieleden of een poetsvrouw om hun in hun huishouden te helpen.

6 De sociaalculturele gevolgen van een scheiding

6.1 Fysieke en mentale beleving

6.1.1 Beleving

In dit deel wordt de invloed van een scheiding op de fysieke en mentale gezondheid besproken. Hoe beleven mannen deze scheiding en welke strategieën hanteren zij bewust of onbewust om op gezondheidsvlak met deze stressfactor om te gaan? We kunnen hier twee duidelijk tegenstelbare groepen onderscheiden: de initiatiefnemers en de niet-initiatiefnemers. Dit onderscheid komt zowel op mentaal als op lichamelijk vlak naar voor.

In de groep van de initiatiefnemers is nog een tweede onderscheid mogelijk: aan de ene kant heeft men de 'gewone' initiatiefnemers en aan de andere kant de 'bewuste' initiatiefnemers. Deze laatste groep heeft de beslissing tot echtscheiding heel bewust genomen en voelt geen veranderingen op het gebied van hun gezondheid. In de interviews komt hierover dan ook weinig tot niets naar boven. Men zou kunnen stellen dat de verwerking grotendeels gebeurd is voorafgaande aan de mededeling aan de ex-partner, waardoor de vervreemding van de partner vaak begon alvorens de scheiding

effectief werd ingezet. Op deze manier heeft de initiatiefnemer één stap of verschillende stappen voor op de ex-partner voor wie het 'rouwproces' soms nog moet beginnen (Amato, 2000).

Bewuste initiatiefnemers vinden rust en tevredenheid in hun huidige situatie en hebben meestal ook een nieuwe relatie waar zij zich heel goed bij voelen. Mogelijke moeilijke momenten zijn enkel het ervaren van vijandigheid van de ex-partner, die uiteraard nog in een vroeger stadium van verwerken zit en het opmerkelijk moeilijk heeft met een situatie waar zij niet voor gekozen heeft.

"Maar 'k heb, ik heb niet echt moeilijke momenten gehad behalve dan als ge naar een notaris moet, als ge naar de, naar de rechtbank gaat. Dat zijn geen plezante momenten, maar dat is vooral moeilijk omdat ik, ja die vijandigheid van Greet euhm, ja dat is heel moeilijk. (Mathias, 45 jaar)"

De 'gewone' initiatiefnemers hebben over het algemeen een nieuwe relatie die meteen ook de aanleiding was voor de breuk met de ex-partner. Dit is echter niet altijd de (enige) aanleiding. Sommigen voelden zich in het huwelijk reeds niet zo denderend of ervoeren te veel routine. Anderen voelden zich door de omstandigheden gedwongen tot deze beslissing; zoals het ervaren van fysiek geweld van vrouw en kinderen of het niet kunnen omgaan met baby's.

"Ik moet eerlijk zeggen, in 't begin met een baby, ... Ja, ik vond die dan enorm moeilijk en ik had daar echt veel problemen mee en ik had daar echt geen feeling mee en euhm ... En 't is ook toen dat we uiteen zijn gegaan, de eerste keer. Ja, ik vond dat moeilijk, zo'n klein kind, ... En ik vond ook dat de betrokkenheid, mijn partner was ook heel hard veranderd sinds dat dat kind er was gekomen, ... en lag de basis van de relatie vooral op dat kind. ... Terwijl dat ik dat wel belangrijk vond om samen iets te doen ... (David 33 jaar)"

De ervaring van de 'gewone' initiatiefnemers vinden we ook terug in het onderzoek van Weston en Funder (1993) waaruit bleek dat mannen en vrouwen die beslisten om te scheiden duidelijk ongelukkiger waren voor de scheiding en minder ongelukkig erna, dan zij die geen aandeel in de beslissing hadden.

De meeste gezondheidsproblemen worden ervaren door de niet-initiatiefnemers. Hun leven is echt veranderd door een gebeurtenis buiten hen om en zij moeten nu trachten daar mee om te gaan.

"Het moment dat zij opstapte, ja dat was gewoon... De wereld stortte in. (Olivier, 45 jaar)"

Een redelijk aantal onder hen is depressief geweest of heeft zich emotioneel behoorlijk in de put gevoeld.

"Je staat emotioneel zwak, je kunt weinig aan ... je zit dan al in een heel zware periode en je moet alles en nog wat organiseren en daar staat niets vast. Je moet die verhuis

doen ... Ik kan u niet vertellen in welke omstandigheden dat allemaal geweest is. (Daan, 51 jaar)"

Sommigen onder hen hebben zelfs met zelfmoordgedachten gespeeld. Twijfel aan zichzelf of een laag zelfbeeld hebben komt maar bij enkelen voor.

De groep niet-initiatiefnemers zonder nieuwe relatie ervaren redelijk veel eenzaamheid, voelen zich alleen; dit voornamelijk als de kinderen weg zijn, maar ook in het algemeen. Zij missen tevens de gezinssituatie, met andere woorden de gekende stabiliteit. De moeilijkste momenten zijn dan ook het ogenblik dat de kinderen terug vertrekken of het besef dat zij ze maar de helft van de tijd zien opgroeien. Op mentaal vlak geven diegenen die een nieuwe relatie hebben een stabiele indruk, hoewel zij ook moeilijke momenten tot depressiviteit gekend hebben. Zij worden echter wel geplaagd door schuldgevoelens ten opzichte van de kinderen; het gevoel te hebben er niet te zijn als de kinderen hen nodig hebben.

6.1.2 Probleem- en emotiegerichte copingstrategieën

Hierboven zijn we ingegaan op de emotionele beleving. Aansluitend geven we nu weer welke copingstrategieën gescheiden vaders op gebied van gezondheid hanteren. Eenzelfde onderverdeling in initiatiefnemers en niet-initiatiefnemers blijft duidelijk aanwezig in de manier waarop met de scheiding wordt omgegaan.

Initiatiefnemers

De initiatiefnemers hebben zelf de beslissing genomen om de echtscheiding in te zetten. Dit wil zeggen dat zij actief een verandering hebben aangebracht in de door hun beleefde probleemsituatie. Toch gaan ook zij door een soort rouwproces waarin ze de scheiding mentaal verwerken. Zij vinden hierbij veel steun bij hun nieuwe partner. Een nieuwe relatie heeft duidelijk een positieve invloed op het verwerken van de scheiding (Weston en Funder, 1993). Kenmerkend is dat initiatiefnemers zich mentaal sterk achten en dus geen behoefte voelen een psycholoog of andere professionele hulp te raadplegen.

"Nee, ik hoop, ik denk dat ik sterk genoeg ben. Hoewel dat ik eventjes gedacht heb dat mijn zekeringen gingen doorslaan, juni vorig jaar. Toen heb ik het even zeer moeilijk gehad. (Michel, 49 jaar)"

Als we bovenstaande plaatsen in het copingmodel van Lazarus en Folkman (1984) dan passen de initiatiefnemers in de probleemgerichte coping omdat zij een 'inspanning' hebben ondernomen om een probleemsituatie te wijzigen en/of het probleem op te lossen. Zij hebben namelijk de beslissing genomen de scheiding door te zetten en zich op deze manier terug gelukkig te voelen.

De initiatiefnemers die momenteel geen nieuwe relatie (meer) hebben zoeken morele steun bij enkele naaste vrienden of familieleden. Andere mogelijke copingstrategieën die ontplooit worden door de initiatiefnemers zijn het meer gaan werken, meer sporten en de zorg voor de kinderen ten volle opnemen.

"Ik ben blij als ze er zijn, want als ze er niet zijn dan kuis ik het huis niet op, ik was niet af, ik allé ik was wel kleren natuurlijk, ik doe niks als die er niet zijn. ... Ja 't is raar want ik heb precies mensen nodig om iets voor te kunnen doen. Voor mijn eigen koken, ik doe dat af en toe, als ik eens heel goed gezind ben ja, Maar, het gebeurt niet veel. Ik ben echt blij dat mijn kinderen bij mij zijn, ja dat ik er kan mee bezig zijn, allé ik moet precies voor iemand iets kunnen doen... (Thomas, 34 jaar)"

Bij één initiatiefnemer heeft de beslissing wel degelijk lichamelijke gevolgen gehad: hij beseft dat hij overmatig drinkt in het weekend en ook overmatig rookt in moeilijke periodes. Hij stelt dat dit een soort vlucht is.

Niet-initiatiefnemers

Bij de niet-initiatiefnemers komen meer klachten naar boven. Zij ervaren veranderingen op gebied van eet- en slaapgewoonten. Een aantal vaders zijn na de scheiding afgevallen omdat zij geen hap door de keel kregen.

"Ja, toen op dat moment heb ik een hele periode heel weinig gegeten. Gewoon euhm, dat ik het allez, dat ging gewoon niet. Slaagt op uw maag denk ik, zenuwen zenuwen en ik euh kon praktisch niks eten. Maar ja, na een tijd kunt ge dat terug wel, en dan... ja. Dat is uit pure stress. (Niels, 35 jaar)"

Het feit dat de meeste mannen nu zelf dienen te koken terwijl zij dit vroeger niet deden, wordt op tweeledige wijze opgevangen. In de week dat de kinderen bij hen zijn, doen zij echt moeite om goed te koken. In de week of op de momenten dat de kinderen niet bij hen verblijven vinden zij oplossingen zoals bij familie en vrienden gaan eten of 's middags warm op het werk te eten. Voor zichzelf koken zij ook wel eens, maar dat gebeurt dan niet zo vaak. Het is eerder een snelle hap of een kant-en-klare maaltijd.

"Als ik alleen ben dan eet ik eigenlijk in de zetel. Ge maakt vlug iets klaar, maar dat is nooit niet deftig warm, geen warme maaltijd. Als de kindjes hier zijn, dan doe ik moeite, ... Ik probeer hen gezond eten te geven, ik ga bijvoorbeeld nooit naar de frituur of zo...(Hugo, 33 jaar)"

Vermits velen zich depressief voelden, hadden een aantal gescheiden vaders slaapproblemen. Zij waren futloos door die depressiviteit en gingen automatisch meer slapen.

"Dat ik eens een dipje heb, of een downtje, slaap ik zo, en dat kan de hele nacht en de dag zijn, bij manier van spreken, voor alles te vergeten en zo, ja. (Arne, 51 jaar)"

Anderen gingen net minder slapen omdat zij te veel piekerden. Sommigen gebruiken kleine hulpmiddeltjes zoals een borreltje of een boek.

Ook op de lichaamsbeweging heeft de scheiding in veel gevallen invloed. Dit wordt op twee manieren verwerkt. Aan de ene kant zijn er mannen die minder gaan sporten omdat zij door de scheiding minder zin hebben om te sporten. Een ander deel is net meer gaan sporten, als opvulling voor meer vrije tijd die zij nu ervaren of als

mogelijkheid om nu iets anders te kunnen doen. Bij één respondent is sport zelfs écht een uitlaatklep om zijn frustraties weg te werken, maar tevens een sociale vorm van coping omdat hij op de fitnessclub 'actief' contacten zoekt.

"Over het algemeen blijf ik dan niet lang thuis. Met de simpele reden als ik dan te lang thuis blijf ik geen goesting meer heb om mijn gat op te heffen. Dus wat doe ik, mijn zak staat altijd al klaar van den dag ervoor. Mijn sportzak bedoel ik. Ga ik onmiddellijk naar de fitness, dan begin ik aan den opwarming. Een babbeltje met de mensen eerst. Ik ben een redelijk sociaal persoon. Ik spreek gemakkelijk met mensen en gemakkelijk contact zelfs met vreemde mensen. En dan begin ik te trainen. ... Ik steek daar dus dagelijks niet wekelijks maar dagelijks twee uren in, minimum twee uren. Het gebeurt dat ik thuis kom dat ik met mijn boksbal nog eens een uur doorga of zoiets, volgens dat ik mij voel. Dat is, laat ons zeggen toch wel vijf dagen op een week. En als ik die twee dagen er dan niet mee bezig ben, ben ik in het algemeen bezig met mijn boksen. (Bram, 39 jaar)"

Bij een kleine minderheid was er sprake van drankproblemen of overdreven roken. Het drinken is hierbij duidelijk een probleem gerelateerd aan de scheiding: de gescheiden vaders benoemen het als 'verdoven', een vlucht.

"Ja, ik was wel gewoon, als we gingen spelen en zo, van achteraf eens iets te drinken, maar dat was zeker niet in die mate van toen na m'n scheiding, want dat was echt...u eigen verdoven hé. (Tom, 36 jaar)"

Als we teruggrijpen naar het model van Lazarus en Folkman (1984) dan kunnen we de niet-initiatiefnemers plaatsen in de emotiegerichte coping. Een emotiegerichte copingstrategie wijst eerder op de emotionele respons ten aanzien van het probleem. Deze strategie wordt gekozen wanneer het individu weinig kan doen om de situatie effectief te wijzigen. De niet-initiatiefnemers verkeren duidelijk in deze situatie. De beslissing tot echtscheiding wordt door hun ex-partner genomen en zij worden geconfronteerd met een veranderde leefsituatie en de daaraan gekoppelde stresservaringen die in veel gevallen tot depressie leiden.

In deze emotiegerichte strategie zien we in de eerste plaats de vermijdingsgerichte coping opduiken. De gescheiden vaders trachten de stressfactor uit de weg te gaan door afleiding te zoeken. Zij wijden zich volledig aan hun kinderen wanneer deze bij hen zijn en zoeken intenser contact met familie en vrienden. Sommigen zoeken hun toevlucht in alcohol. Een aantal mannen gaan meer sporten om hun vrije tijd op te vullen.

"Dan ben ik gaan bijsturen en doe ik hoofdzakelijk nog wel de sporten van vroeger: lopen, fietsen, wandelen. Doe ik nog allemaal, 50 km per week gaan lopen. ... Dus de dodentocht 100 km dat ik nog in augustus gedaan heb. Dus zeilen, bijna elk weekend ben ik weg vanaf maart, april tot en met oktober. Om de veertien dagen als ik de kinderen niet heb. ... Ja ik vul dat aan met, nu sinds de scheiding, duik ik ook. (Dirk, 43 jaar)"

Anderzijds zien we ook de factor aanvaarding opduiken waarbij de gescheiden vader tracht de situatie te aanvaarden zoals ze is.

"Ik heb mij ook laten begeleiden door een psycholoog en dat was uiteindelijk een heel goede beslissing, want dat helpt u om dat correct te verwerken. Het andere alternatief was om dat gewoon proberen te negeren ... maar dat helpt niet, ik heb dat ook niet geprobeerd, ik heb van in het begin gezegd van: ik moet hierdoor dus ga ik er inderdaad ook door. En dat is een heel goede beslissing geweest om dat te doen. Dat heeft mij ook geholpen om er bovenop te geraken en het te aanvaarden. Wij zijn 15 jaar samen geweest en dat gooit ge zomaar niet weg, en als dan één van de twee beslist om daar een punt achter te zetten, is dat voor de andere altijd wel een stuk moeilijker. (Alex, 38 jaar)"

Zoals eerder aangehaald zijn een redelijk aantal niet-initiatiefnemers depressief (geweest) of voelen zij zich emotioneel behoorlijk in de put. Zij trachten de scheiding en de daaruit voortkomende depressie te verwerken door morele steun te zoeken. Uit de interviews blijkt dat het praten over de situatie en het meer in contact komen met andere mensen bij deze gescheiden vaders de meest gebruikte vorm van mentale coping is.

In de eerste plaats wordt er steun gezocht bij de familie, waarmee de banden ook meer worden aangehaald. De gescheiden vaders ervaren dat zij een betere relatie hebben met ouders, broer(s) en/of zus(sen), na de scheiding. Zij zien hun familieleden nu meer, kunnen hier beter mee praten en kunnen hier ook met problemen terecht.

"Vrienden en familie, dat is het eigenlijk: ik heb het geluk van een vrij grote familie te hebben. Er zijn verschillende van mijn zussen enz... waar ik eens een avond naartoe ga, waar ik mee ga eten, waar ge dan langer blijft hangen dan dat ge vroeger deed. Dus op dat punt heb ik wel een intenser contact met mijn eigen familie dan dat ik vroeger had. (Alex, 38 jaar)"

Op de tweede plaats wordt een beroep gedaan op vrienden, waarnaast een redelijk aantal gescheiden vaders ook een soort van vaste vertrouwenspersoon of vertrouwenskoppel heeft. Over het algemeen zijn het toch een aantal vaste vrienden waar ze mee optrekken en bij terecht kunnen. In mindere mate worden hierin collega's betrokken, hoewel de meesten op het werk wel voldoende morele steun ervaren van directe collega's. Sommigen richten zich tot lotgenoten. Ook de steun van een psycholoog of huisarts wordt regelmatig ingeroepen. Degenen die er gebruik van maakten, voelen zich daar positief bij.

Op de coping door middel van formele en informele hulpverlening wordt hierna dieper ingegaan.

6.2 Formele hulpverlening

Hoe vertellen onze respondenten over formele hulpverlening? Eerst gaan we dieper in op de formele hulpverlening bij scheiding, op welke vormen en op welke ogenblikken in het scheidingsproces doen vaders een beroep op deze hulpverlening? Nadien bespreken we hoe vaders met formele hulpverlening omgaan, en hoe ze deze beleven.

6.2.1 Formele hulpverlening bij gescheiden vaders

In vorige hoofdstukken heeft u kunnen lezen dat gescheiden vaders heel wat te verwerken krijgen. Om deze verwerking mogelijk te maken, is er nood aan steun. Mensen kunnen worden geholpen door informele of formele steun. De literatuur leert ons dat sommige mensen moeite hebben om steun te vinden in hun directe omgeving en dus vooral afhankelijk zijn van professionele hulpverlening. Formele hulpverlening steunt op het werk van professionelen en gebeurt op inhoudelijk en methodisch vlak met kennis van zaken. Hulpverleners hebben een goed zicht op de mogelijkheden en beperktheden van de hulpvragers en ze weten de weg in het brede aanbod van sociale dienstverlening (Rutgeerts, 2005).

In de literatuur vinden we heel wat vormen van formele hulpverlening. Ook in onze interviews vinden we de meeste vormen terug. Zo blijkt dat de respondenten een onderscheid maken tussen de formele hulpverlening die ze krijgen bij de praktische kant van de scheiding en de formele hulpverlening die ze krijgen bij de emotionele kant van de scheiding. Met de praktische kant bedoelen we de procedure van de scheiding zelf. De emotionele kant heeft te maken met de verwerking van de gevolgen van de scheiding. In wat volgt overlopen we deze vormen van formele hulpverlening.

Wat betreft de praktische kant van de scheiding vinden we bij onze respondenten een hele waaier aan formele hulpverlening terug. Een groot deel van de geïnterviewden hebben contact gehad met de notaris. De notaris wordt meestal geraadpleegd om een regeling op papier te zetten. Een andere belangrijke vorm van hulpverlening waarop de vaders zich beroepen is de echtscheidingsbemiddeling. Zowel een notaris als een advocaat kunnen optreden als bemiddelaar. Slechts enkelen spreken in dit verband over schuldbemiddeling.

De formele hulpverlening die het meest voorkomt is het contact met een advocaat. Naast de bemiddelingsprocedure doet men ook beroep op een advocaat om advies in te winnen of om zich bij een gerechtelijke procedure te laten bijstaan. Andere vormen waarop een beroep wordt gedaan zijn politie en sociale assistenten.

Naast de 'praktische' formele hulpverlening, vertellen de respondenten ook over de 'emotionele' formele hulpverlening. De meest voorkomende vorm is het contact met een psycholoog of een psychiater. Velen deden een beroep op deze professionele hulpverleners in het kader van relatietherapie tijdens het huwelijk. Ook de huisarts is een veel geraadpleegde bron in de zoektocht naar hulp. Daarnaast doen respondenten in mindere mate beroep op andere vormen van formele hulpverlening: de sociaal assistent en de zelfhulpgroepen.

Maar niet alle respondenten doen in hun emotioneel verwerkingsproces een beroep op formele hulpverlening. Het waarom daarvan is niet altijd even duidelijk. Soms wil men er op eigen kracht uitgeraken, men denkt zelf sterk genoeg te zijn of men heeft er simpelweg niet aan gedacht.

"Heb je ooit nood gehad om hulp te zoeken, met uitzondering van het eens te vertellen? ... Nee, nooit echt bij stilgestaan. Altijd het gevoel gehad van ja, hier moet ik alleen uitgeraken. (Wouter, 37 jaar)"

We stellen dus vast dat de formele hulp niet altijd gekend is of dat men niet weet hoe deze te bereiken. Dit is onder andere het geval bij de zelfhulpgroepen. Respondenten vertellen dat ze wel op de hoogte zijn van het bestaan van zelfhulpgroepen, maar dat zij niet weten waar ze dergelijke zelfhulpgroepen moeten zoeken.

"... Maar wat is er voor een man. Dat weet ik dus niet hé. Daar is ook niet veel voor, denk ik, voor een man. Zelfhulpgroepen of zo. Er zijn zelfhulpgroepen, ja ... maar waar vind je die? Waar vind je de adressen? (Jeroen, 38 jaar)"

Uit de interviews blijkt dat, hoewel er afwijkingen zijn, de respondenten op diverse momenten in het scheidingsproces gebruik maken van verschillende vormen van formele hulpverlening.

Al tijdens het huwelijk hebben sommige vaders nood aan formele hulpverlening, zij doen hiervoor meestal beroep op de relatietherapeut. Formele hulpverlening is echter het 'populairst' tijdens het scheidingsproces zelf. Hoewel procedures zeer verschillend kunnen zijn, zal een koppel dat uit elkaar gaat steeds te maken krijgen met de praktische kant die moet geregeld worden. Bijna alle koppels maken gebruik van formele hulpverlening. Bij getrouwde koppels zijn de meeste vormen van hulpverlening bij de echtscheidingsprocedure wettelijk bepaald. Ook samenwonenden met kinderen zullen in de meeste gevallen gebruik maken van hulpverleners.

Ook na de scheiding hebben vele mensen nood aan hulp. In die fase heeft de formele hulpverlening meestal betrekking op de emotionele kant van de scheiding.

6.2.2 Hoe gaan gescheiden vaders om met formele hulpverlening

Hoe gaan gescheiden vaders om met formele hulpverlening? En waarom doen ze een beroep op deze hulpverlening? Dit is zeer verschillend van respondent tot respondent. Het is niet zo dat elke door het individu ervaren nood, elk probleem of onbehagen automatisch aanleiding geeft tot een geformuleerde vraag naar hulp. Ook de subjectieve beleving van de probleemsituatie speelt hierbij een belangrijke rol (Baert, e.a., 1995).

Wanneer we de 'praktische' formele hulpverlening bekijken zien we dat de vaders vaak genooddaakt zijn een beroep op deze hulpverleners te doen. We maken hierbij een onderscheid tussen twee groepen. De ene groep kiest voor een, in de mate van het mogelijke, vlotte, 'eenvoudige' en 'goedkope' scheiding. Bij de andere groep gaat het scheidingsproces veel moeizamer.

De koppels waarbij de scheiding vlot verloopt, doen hoofdzakelijk beroep op de notaris of een bemiddelaar. Bij deze personen vindt men dan hulp om een regeling op papier te zetten. Met deze regeling kan men de scheiding in onderlinge toestemming aanvragen. De gerechtelijke procedure is vervolgens vaak maar een formaliteit. Maar ook ongetrouwde koppels nemen contact op met de notaris om een regeling op papier te

zetten, meestal gaat het dan om de regeling voor de kinderen of de financiële verdeling. Men kan ook langsgaan om advies in te winnen. In de antwoorden van de respondenten zien we dat de bemiddelaar mensen helpt met onderhandelen.

"Dus wij hebben langs de 2 kanten gezegd van, goed mijn vrouw wou met mij niet onderhandelen over de verdeling, puur omdat ik professioneel gewoon te veel grote zware onderhandelingen doe ... Wij hebben dan een onafhankelijke bemiddelaar aangesteld, eigenlijk een advocaat die bemiddelt tussen de twee om te zien dat zij tot een overeenkomst komen. (Alex, 38 jaar)"

Bij andere respondenten verloopt het scheidingsproces veel moeilijker. Focussen we op deze vaders dan blijkt duidelijk dat zij veel meer contact hadden met advocaten en rechtbanken. In sommige gevallen kiezen de respondenten zelf om een beroep te doen op een advocaat. In andere gevallen worden ze eigenlijk gedwongen een advocaat te nemen doordat ook hun ex-partner een advocaat heeft. Sommige respondenten verkozen eerst om onderling een regeling op papier te zetten, maar worden door het niet bereiken hiervan toch nog gedwongen een advocaat onder de arm te nemen en een moeizamere gerechtelijke procedure te starten. Een vaak gehoord twistpunt is de regeling van de kinderen en/of de financiële verdeling. Hoewel het scheidingsproces praktisch gezien bij samenwonende koppels meestal vlotter verloopt, komen soms ook zij bij een advocaat of de rechtbank terecht.

In tegenstelling tot de hierboven vermelde groep van hulpverlening, is de 'emotionele' formele hulpverlening een minder voorkomende vorm van hulp. Toch vertellen heel wat van onze respondenten hierover. Het zoeken naar hulp heeft dan te maken met problemen zoals beschreven in het vorige deel van dit hoofdstuk; stress, depressie, drankprobleem.... Om aan deze problematiek een antwoord te bieden, wordt er vaak een beroep gedaan op een psycholoog of psychiater.

Enkele respondenten vertellen dat ze hulp bij de huisarts zoeken om met de emotionele gevolgen van de scheiding om te gaan. Fysische problemen kunnen de aanleiding zijn voor het bezoek aan de huisarts maar tegelijkertijd wordt er naar emotionele steun gezocht, of krijgt men onverwacht emotionele steun van deze huisarts. In andere gevallen zijn er echter geen echte fysische redenen om de huisarts te bezoeken (ze worden alleszins niet vermeld).

In sommige gevallen wordt er ook contact opgenomen met een sociaal assistent of een zelfhulpgroep. Een van de respondenten vertelt dat zijn breuk voor hem een ingrijpende gebeurtenis was en dat hij daarom contact heeft opgenomen met deze sociaal assistent.

"En hebt u professionele steun gezocht? Nee. Nee. Ik ben wel eens gaan babbelen met zo een maatschappelijke werkster ... wat er allemaal de mogelijkheden zijn. ... Gewoon je hebt samen een huis, je hebt drie kinderen, je gaat uit elkaar ... Ja, wat nu? Hoe zit dat allemaal ineen? Eens wat horen waar je allemaal op moet letten? (Kurt, 48 jaar)"

De relatietherapeut is in dit onderzoek een afzonderlijk geval, omdat deze gecontacteerd wordt tijdens het huwelijk, en niet na de scheiding. Koppels contacteren meestal een

relatietherapeut wanneer zij de crisis in hun huwelijk niet meer zelf opgelost krijgen, maar toch hun huwelijk willen redden.

In het hoofdstuk 'Fysieke en mentale beleving', hebben we, bij het analyseren van de gegevens, het verschil gemeten tussen initiatiefnemers en niet-initiatiefnemers. Ook hier gaan we na of het al dan niet nemen van initiatief een invloed heeft op het gebruik van formele hulpverlening? Wanneer we dit bekijken voor de 'praktische' formele hulpverlening, zien we weinig verschil tussen initiatiefnemers en niet-initiatiefnemers. Beide groepen doen een beroep op de 'praktische' formele hulpverlening. Eigen aan de aard van deze vorm van hulpverlening is dat veel mensen een beroep *moeten* doen op deze hulpverleners.

Wat betreft de 'emotionele' formele hulpverlening zien we echter wel een duidelijk verschil tussen initiatiefnemers en niet-initiatiefnemers. Het zijn overwegend de niet-initiatiefnemers die ervan gebruik maken. Initiatiefnemers daarentegen hebben zo goed als geen contact met dergelijke hulpverleners, vooral niet na de scheiding. Dit verschijnsel komt overeen met de procestheorie van Amato. Deze stelt dat de vervreemding reeds begint alvorens de scheiding effectief wordt ingezet. Op deze manier heeft de initiatiefnemer een stap of verschillende stappen voor op de ex-partner voor wie het 'rouwproces' soms nog moet beginnen. In deze zin is het dan ook logisch dat de initiatiefnemers veel minder contact hebben met deze vormen van formele hulpverlening (Amato, 2000).

6.2.3 Hoe beleven gescheiden vaders formele hulpverlening

Hoe beleven vaders de formele hulpverlening bij scheiding? In de literatuur lezen we dat hulpverlening sinds jaar en dag is toegesneden op vrouwen en moeders. Mannen worden in dit kader soms bekeken als daders en niet als slachtoffers. Dat heeft ook te maken met de mentaliteit van mannen om het probleem zelf op te lossen. Mannen zouden hun gevoelens te weinig tonen maar worden toch beoordeeld op basis van 'vrouwelijke normen'. Anderzijds moeten mannen zelf meer ruimte maken voor hulpverlening (Zander en van Altena, 1999). Hoe hebben onze respondenten dit ervaren? Bij de analyse maken we ook hier weer een onderscheid tussen de praktische en emotionele formele hulpverlening.

Bij formele hulpverlening bij de praktische kant van de scheiding horen we zowel positieve als negatieve verhalen. Wanneer men een scheiding in onderlinge toestemming kan bereiken via een notaris of een bemiddelaar spreekt men meestal positief over de hulp die ze krijgen. Men vindt dit een vlotte, eenvoudige en goedkope manier om te scheiden.

"In mei zijn we naar de notaris gegaan voor het huis. We zijn de eerste augustus voor de eerste keer voor de rechtbank moeten komen. De zevende november zijn we terug geweest en vorige week heb ik de brief al gehad. Dus dat is met onderlinge goedkeuring. Dat hoor je niet veel maar dat mag ook positief zijn hè. En hoe voel jij je daarbij? Ik voel me heel goed. (Mark, 33 jaar)"

Dit bevestigt ook wat in de literatuur wordt gezegd: mannen zijn meer tevreden over het verloop van de scheidingsbemiddeling dan vrouwen (Ellis en Stuckless, 1996; Emery, 1995).

Toch horen we ook negatieve verhalen. Men vindt dat de hulpverlener zijn werk niet goed doet. De oorzaak van dit slechte verloop van hulpverlening wordt vaak bij de ex-partner gezocht. Die slechte ervaringen horen we vooral bij respondenten die een langere scheidingsprocedure achter de rug hebben. Hun contact met advocaten en rechtbanken klinkt eerder negatief. Enkele negatieve elementen komen vaak terug in de interviews. Zo is een veel gehoorde kritiek de hoge kost die verbonden is aan de regeling van de scheidingsprocedure indien men een beroep doet op een advocaat.

"Maar probeer alles op te lossen zonder advocaten en zonder al te veel gedoe, zonder te veel ruzie. Het enige dat mijn advocaat doet, dat is heel veel geld uit de zakken halen. (Lars, 35 jaar)"

Men vindt bij dergelijke scheidingen vaak dat de procedure te lang aansleept, en dat er een spel tussen advocaten ontstaat.

Een klacht die soms ook voorkomt is dat men zich als man in een zwakkere positie want wettelijke procedures zijn vooral op de moeders toegespitst.

"... de rechtbanken die toch meer rekening zouden moeten houden met de man, hé. Man - vrouw, o.k., ze zijn gelijk, maar op gerechtelijk gebied zeker niet. De vrouw is nog altijd de zwakste positie zal ik maar zeggen, het zwakste element, wordt altijd toegedekt ... (Arne, 51 jaar)"

Dit bevestigt wat we, zoals beschreven in de eerste paragraaf van dit hoofdstuk, terugvinden in de literatuur (Zander en van Altena, 1999).

Ook bij formele hulpverlening aan de emotionele kant van de scheiding horen we zowel positieve als negatieve verhalen. Positieve elementen zijn: er wordt naar hen geluisterd, men vindt steun en er wordt klaarheid in de dingen gebracht. Ze leren anders tegen het proces aan te kijken.

"De dokters beschreven dat als een depressie. En op aanraden van de dokter, ben ik dus ja bij een psycholoog, psychotherapeut gegaan. En eraan blijven hangen ook. En hebt u het gevoel dat u dat helpt? Ja, ja in het begin zeker en vast. Want in het begin ging ik zelfs, ik denk, wel twee keer per week. Niet dat die persoon mij pasklare oplossingen gaf, zelfs in tegendeel. In het begin knikte die alleen maar, of die luisterde vooral en op het einde van het gesprek, dat was dan een uur, de laatste vijf minuten vatte die eigenlijk samen wat ik allemaal verteld had. En dan vond ik, ik vind dat nog altijd zo fantastisch dat die mensen dat kunnen. Die laatste vijf minuten dat brengt dan ook klaarheid in de dingen waar dat ge dan eigenlijk mee zit. (Ruben, 46 jaar)"

Ook de vaders die contact hebben met een zelfhulpgroep beschrijven dit als een zeer positieve ervaring. Men leert veel van scheidingsverhalen van andere vaders.

Andere respondenten staan veel negatiever tegenover de hulpverlening die ze kregen van de psycholoog, psychiater, of andere. Zo wordt er verteld dat de steun van vrienden en familie veel effectiever is, dat men op een wachtlijst terecht komt, dat men meteen medicatie wil toedienen, enzovoort. Ook een veel gehoorde kritiek (maar soms ook ervaren als een positief punt) is dat deze hulpverleners geen pasklare antwoorden geven.

Bij de hulpverlening via de relatietherapeut worden meestal beide partijen betrokken. Hierbij zien we dat wanneer één van de partijen van in het begin weigerachtig staat tegenover deze vorm van formele hulpverlening, de therapie meestal stroef loopt en zonder resultaat blijft. Relatietherapieën worden dan ook dikwijls vroegtijdig onderbroken.

"Want dat was, ik heb altijd zo'n boekje bij van dingen die ik niet mag vergeten, dus ik maakte neerslag van elk gesprek, zette dat op papier, en mailde dat naar die man door, zeggende: 'zo heb ik het begrepen, als ik het verkeerd heb, leg het me dan uit' ... Maar dan bleek datgene dat ik op papier had gezet, dat zij dat helemaal anders had begrepen, en als hij dan zij van, 'mevrouw dat heb ik helemaal niet gezegd, het is wat meneer hier zegt, eigenlijk komt het daar op neer'. Op den duur was ze dan kwaad op die therapeut, want wij spanden dan samen. ... Zo is dat doodgebloed, er is nooit positief resultaat van gekomen. (Johan, 51 jaar)"

Wanneer beide partners samen het initiatief nemen om een relatietherapeut te contacteren, loopt de therapie meestal beter en is er een positieve ervaring.

Zoals eerder beschreven is er een verschil tussen initiatiefnemers en niet-initiatiefnemers bij het zoeken naar formele hulpverlening. Initiatiefnemers doen bijna geen beroep op 'emotionele' formele hulpverlening. We kunnen daarom niet nagaan hoe hun beleving hierbij is. Wel kunnen we nagaan of er een verschil is bij de beleving van de 'praktische' formele hulpverlening. Wanneer we de gegevens uit de interviews analyseren, merken we echter weinig verschil in beleving tussen beide groepen. Zij hebben eveneens vaak een positieve ervaring bij de scheiding in onderlinge toestemming en de scheidingsbemiddeling. De meer negatieve verhalen horen we bij hen ook vooral bij een langere scheidingsprocedure.

6.3 Sociale netwerken & informele hulp

6.3.1 Emotionele steun

De steun van vrienden en familie is uiteraard belangrijk voor het welzijn van de betrokkenen. Men kan veronderstellen dat een scheiding sneller verwerkt wordt als het sociale netwerk uitgebreid is en men kan terugvallen op vrienden en familie. Anderzijds kan men veronderstellen dat mannen die een nieuwe relatie aangaan, de scheiding gemakkelijker kunnen verwerken en hun zelfbeeld kunnen herstellen.

De respondenten ervaren vooral emotionele steun van hun ouders, broer(s) en in mindere mate zuster(s). Enkele respondenten hebben steun gekregen bij vrienden, al vinden ze het soms moeilijk voorspelbaar van wie de steun ging komen (*"dan ervaart men zijn echte vrienden"*, *"sommigen kijken de kat uit de boom,..."*). Echte steun wordt

zelden gevonden bij collega's, meestal spreekt men over begrip tot discrete bezorgdheid. Verschillende respondenten vinden het nodig dat de steun afkomstig is van iemand die hetzelfde heeft meegemaakt. Mogelijk is dit een verklaring voor het feit dat sommige respondenten het moeilijk vinden om steun te vinden bij de ouders. Een kleine minderheid heeft van niemand steun ontvangen, noch van familie, noch van vrienden, noch van collega's. Opvallend zijn de respondenten die gewoon geen steun hebben en/of willen ontvangen, ze vragen om gerust gelaten te worden of vinden dat ze er zelf maar moeten uitkomen.

"Nee, niemand helpt mij. Omdat ik dat niet wil. Ik ben daar principieel tegen. Ik heb gezegd, ik heb zelf een beslissing genomen. Ik laat ook niet naar de buitenwereld uitschijnen behoevend te zijn. Ik heb ook eigenlijk helemaal geen hulp nodig. ... Merk ik soms echt dat ik met tranen in mijn ogen zit als ik iets op televisie zie en ik zeg in mijn eigen van alles moesten ze mij hier zien zitten. Maar ik kan het niet laten uitschijnen naar den buitenwereld en doordat ik eigenlijk ook nooit geen hulp nodig heb, is er ook nooit iemand die mij komt helpen. Niemand. (Ben, 36 jaar)"

Is er een verband tussen de ontvangen steun en de aan- of afwezigheid van sociale contacten? De respondenten die aangeven dat ze van niemand steun krijgen zijn ook ontevreden over hun contacten met vrienden en signaleren bovendien een verlies aan sociale contacten. Diegenen die emotionele steun overbodig vinden, signaleren een stabiliteit in contacten, wat ook geldt voor enkele respondenten die met rust willen gelaten worden over hun scheiding.

Is er een verband tussen de verkregen steun en het hebben van een nieuwe partner? Een grote meerderheid van de respondenten met een nieuwe relatie heeft zich duidelijk uitgesproken over de steun die ze ontvangen van vrienden of familie. Sommigen kregen geen steun en een enkeling wil zelfs met rust gelaten worden. Opvallend is dat de meerderheid van diegene die steun gevonden hebben bij vrienden, een nieuwe relatie hebben of hadden. Van diegene die geen nieuwe relatie hebben, ontvingen meer respondenten geen steun.

Enkele respondenten zeggen spontaan, maar zeer expliciet, dat ze eenzaam zijn. Ze hebben geen nieuwe partner en geen van hen spreekt over een goed contact met de ex-partner of met de schoonfamilie. Zij zochten dan ook vooral steun in hun eigen familie.

"Bah, die eenzaamheid hé, en die haat hé, ook van haar ...van haar familie, alles mijn schoonfamilie, mijn schoonmoeder en mijn schoonvader ... (Joeri, 47 jaar)"

De respondenten die spontaan hun eenzaamheid uiten, lieten zich eerder negatief uit over hun contacten met vrienden: zij verloren vrienden en kunnen zelf moeilijk nieuwe vrienden maken.

"Ja, in het begin waren het gewoon de momenten da ge alleen waart. Als ge 's avonds in uw bed ging liggen, da waren in het begin zeker de moeilijkste momenten. Euh... Nu zijn het vooral de moeilijke momenten als ge de kinderen terug naar huis moet doen en dan als ge allen zijt, en de momenten da ge dan me uw ex-vrouw ruzie maakt...(Wouter, 37 jaar)"

6.3.2 Sociale netwerken met familie, collega's, partners en vrienden

Het ligt voor de hand dat een groot deel van de sociale contacten die tijdens het huwelijk aanwezig waren, vervallen omdat zij deels tot de kring van de ex-partner behoren. Bovendien hebben vrienden en kennissen zelf ook tegenstrijdige verhoudingen ten aanzien van het voormalige koppel. Soms vrezen zij een 'besmetting' en vermijden zij ex-paren. Verschillende respondenten geven dit gevoel ook aan. Het is duidelijk dat scheiding niet enkel relatieverlies veroorzaakt. Er blijkt bij anderen ook ruimte te ontstaan voor nieuwe sociale relaties. Een belangrijk aspect van het nieuwe netwerk is het tot stand komen van een nieuwe relatie na een breuk.

Vooraf familierelaties spelen een vrije grote rol. Gunnarsson e.a. stellen vast dat het aantal sociale contactpersonen van alleenstaanden kleiner is en dat een aanzienlijk deel van dat verschil toe te schrijven is aan het ontbreken van familieleden van een partner (Gunnarsson en Cochran, 1993). Een relatief kleine groep van respondenten geeft aan dat de band met de eigen familie goed of beter geworden is ("*mijn familie is mijn vriendenkring*", "*gelukkig heb je nog familie...*") maar enkelen geven echter aan dat de band met de eigen familie verslechterd is of dat er geen contact meer is. Er is een duidelijk patroon te herkennen tussen de relatie met de eigen familie en de schoonfamilie enerzijds en het hebben van een nieuwe partner anderzijds. De relatie met de eigen familie is goed bij respondenten die geen nieuwe partner hebben en omgekeerd. Bij de relatie met de schoonfamilie geldt precies hetzelfde, enkel indien men geen nieuwe partner heeft, is de relatie goed of zelfs verbeterd. De respondenten ondervinden dus problemen omdat de familie en/of schoonfamilie afkerig staan tegenover de nieuwe partner.

Het is logisch dat het contact met de schoonfamilie meestal verbroken wordt ("*voor de schoonfamilie ben ik de aartsvijand*", "*zij haten mij*"). Slechts bij een kleine minderheid is het contact met de schoonfamilie behouden.

"Dan is mijn ex hier en dan is de familie hier en dan zijn de vrienden hier en dan bak ik pannenkoeken dat het een lieve deugd is om te zien en zo allemaal van die dingen zoals kerstmis en zo. Dees jaar hebben wij, gaan wij kerst ook samen doen, dat is het gemakkelijkste voor da kind, dat is het gemakkelijkste, en waarom zoude dat nu niet samen doen? (Jacques, 30 jaar)"

De relatie met collega's is in het algemeen weinig diepgaand en zij geven weinig emotionele steun. Er wordt met de werkgever en de collega's meestal discreet over de scheiding gesproken. Anderen ondervinden vooral begrip, nog anderen ontvingen geen steun of wensten dit niet ("*laat mij met rust*", "*zet mij waar ik niemand zie*").

"Euh...Er zijn eigenlijk heel weinig collega's waar da ge d'r echt in diepgang mee over kunt praten. De meeste zijn wel bereid om een luisterend oor te zijn, willen dat ook doen, willen dat echt, uit vriendschap of collegialiteit doen, maar ge krijgt zo altijd de reactie van, ah ja, ge komt wel terug op uw pootjes, en waar da ge nie van doodga, da

maakt u sterker, en euh, zo de bemoedigende dingen, maar waar zo weinig geloof achter zat vond ik...(Wouter, 37 jaar)"

Van alle respondenten zijn er ongeveer evenveel die nog wel contact onderhouden met de ex-partner dan zij die geen contact meer met partner hebben. De contacten met de ex-partner tekenen zich zeer expliciet af: ofwel is er totaal geen contact meer mogelijk (*"dat komt nooit meer goed"*), ofwel is er een herstelde of zelfs vriendschappelijke relatie (*"we vieren samen nieuwjaar"*, *"zie dat ze uw beste vriendin wordt"*). De relatie wordt soms bemoeilijkt door de aanwezigheid van een nieuwe vriend van de ex-partner.

Iets minder dan de helft van de respondenten heeft een nieuwe partner en enkelen hebben een nieuwe relatie gehad, maar die is intussen verbroken. De grootste groep is niet op zoek naar een nieuwe partner: ze voelen zich niet klaar voor een nieuwe relatie of voelen (nog) geen gemis van een nieuwe partner aan en zijn dus niet echt op zoek. Een kleine minderheid zegt bewust op zoek te gaan naar een nieuwe relatie.

"Ik heb ook altijd gezegd van 'zo lang dat dat ni geregeld is, wil ik eigenlijk geen nieuw relatie beginnen'. Ja? Want anders krijgt ge zo de situatie van dat ge volop aan het discussiëren zijt met uw ex, dat uwe nieuwe partner zich wat gaat moeien euh Dat komt nooit meer goed. Ook al zeggen ander mensen 'ja, maar binnen vijf jaar hé, en als ge dan iemand anders hebt, dan worde gij zachter'. Ik weet nu, met mijn ex komt dat nóóit ni meer goed. (Steven, 39 jaar)"

Is er een link tussen het contact met de ex-partner en de houding tegenover een nieuwe partner? Respondenten die geen (goede) relatie onderhouden met hun ex-partner, voelen zich minder klaar om een nieuwe relatie aan te gaan. Indien ze een vriendschappelijk contact met hun ex-partner onderhouden, hebben ze vaker een nieuwe partner (gehad) of ondervinden ze geen gemis aan een nieuwe partner.

Een grote meerderheid van de respondenten ervaart een verlies aan contacten, vooral dan van de gemeenschappelijke vrienden en de vrienden en vriendinnen van hun ex-partner. Enkele respondenten zien ook een verlies van vrienden uit hun eigen vriendenkring als gevolg van de scheiding, maar doen meestal geen moeite om dit verlies goed te maken (*"ik doe geen moeite voor wie men verliest"*, *"ik heb bedenkingen bij het woord vriend..."*). Ook het verlies aan contacten met andere koppels is kenmerkend, ze worden minder uitgenodigd omdat vrienden niet weten om te gaan met de scheiding. Bovendien wordt een scheiding mogelijk als bedreigend aanzien voor de stabiliteit van het eigen huwelijk.

"...maar echt vrienden ben ik niet echt kwijtgespeeld, nee. Maar ik heb wel nen indruk, ja, da is zo, als ge alleen bent, euh, gaan ze u minder rap uitnodigen of vragen dan dat ge als koppel zijt. Omdat ge bij koppels komt, allez, dat heb ik al wel ondervonden. Ni, niks verkeerd mee bedoeld van die mensen, ik versta dat heel goe, maar ge, ja dat is wel zo, ... (Niels, 35 jaar)"

Anderen hebben hun contacten op allerlei manieren uitgebreid: via een nieuwe relatie, een nieuwe vrijetijdsbesteding of het werk. Enkele hebben of zoeken opnieuw contact met oude vrienden. Een grote groep ondervindt een zekere stabiliteit aan contacten –

eventueel als gevolg van een combinatie van zowel een verlies als een uitbreiding van contacten – al vermelden relatief veel respondenten dat de frequentie van de ontmoetingen wel gedaald is.

"Ja, er zijn een aantal, laat ons zeggen, een aantal vrienden, een aantal gemeenschappelijke vrienden waar dat de verhouding mee verandert. Er zijn geen mensen eigenlijk, waar dat ik totaal het contact mee ben verloren door de echtscheiding. Maar er zijn wel mensen die je minder frequent ziet zo. Dat is dan toch wel een aspect, naar het sociaal leven toe, zal ik zeggen, dat toch wel wat verandert. Plus dat er ook nieuwe mensen bijkomen. (Alain, 41 jaar)"

Is een link tussen de kwaliteit van het contact met vrienden en het aangaan van een nieuwe relatie? Respondenten die een nieuwe relatie zijn aangegaan of zeggen dat ze een nieuwe partner niet missen, ervaren vreemd genoeg sterker het verlies aan goede contacten met vrienden. Het is opmerkelijk dat de andere groep die nog niet klaar is om een nieuwe relatie aan te gaan en een beperkte vriendenkring behoudt en/of met rust gelaten wil worden, zich minder uitspreekt over de achteruitgang van de relatie met vrienden.

6.3.3 Een koppeling tussen emotionele informele steun, sociale netwerken en de evolutie tijdens het scheidingsproces

Op basis van de voorgaande vaststellingen met betrekking tot de informele steun en met betrekking tot de relaties met familieleden, ex-partner en eventuele nieuwe partner en collega's, kan men de respondenten opdelen in een vijftal groepen.

Deze kenmerken worden ook gekaderd binnen het evolutieproces dat zich tijdens en na de scheiding afspeelt. Uit een Nederlands onderzoek vermeld door Van Groenou in 1992, besluit Terhell dat ongeveer 40% van de sociale contacten die men tijdens het huwelijk/samenwonen had, wegvallen in de eerste acht maanden na de scheiding (Terhell, e.a., 2001). Het ligt voor de hand dat een groot deel van deze sociale contacten tot de kring van de ex-partner behoorden. Tussen de 8ste en de 23ste maand stabiliseerde dit verlies zich enigszins. Ook onderzoekers zoals Milardo (1987) en Gerstel (1988) hebben gewezen op het belang van de factor tijd. Milardo stelt dat, na een aanvankelijk verlies, de netwerken na enkele jaren terug op het peil van voor de scheiding komen. Terhell stelt dat stabiliteit een reële mogelijkheid is, die in praktijk zelden voorkomt. Nochtans zien we dat een meerderheid van de pas gescheiden respondenten (feitelijk gescheiden in 2006 of begin 2007, m.a.w. maximaal 14 maanden) aangeeft dat de relaties met vrienden redelijk stabiel zijn gebleven, vooral bij de mannen zonder nieuwe partner. Slechts een minderheid erkent een duidelijk verlies en een vergelijkbare groep ziet dan weer een toename na verloop van tijd. Diegenen die iets langer gescheiden zijn ervaren meer een daling gevolgd door een stijging, en dit zowel bij respondenten met en zonder nieuwe partner.

Volgens de onderzoekers bevinden mannen zich meestal in de types 'chronic strain' en 'temporary extension' en minder in de categorieën 'crisis' of 'long-lasting extension'. De 'chronic strain' kent verschillende patronen die steeds eindigen bij een inkrimping van het netwerk. Het type 'temporary extension' wordt verklaard door het feit dat een groot

deel van de mensen aanvankelijk hun netwerk actief hebben uitgebreid, maar door een nieuwe relatie de intensieve relaties een stuk verlaten. Deze laatste ontwikkeling komt bij de geïnterviewde personen nauwelijks voor en wordt dus niet opgenomen in de onderstaande indeling.

Een eerste groep van respondenten voelt zich bevrijd van ex-vrouw en schoonfamilie en heeft intussen een nieuwe partner gevonden. Dit 'bevrijdingsmodel' is een soort omkering van de overgang van ongehuwd naar gehuwd, waarbij men een behoud of een toename van de sociale contacten veronderstelt. De respondenten vonden hulp bij vrienden of familie. Zij zien het contact met hun ex-vrouw en met de schoonfamilie echter verloren gaan. Deze respondenten hebben na een aanvankelijke daling, op één uitzondering na, een toename van de contacten ervaren.

"De meeste mensen die het er moeilijk mee hebben, proberen neutraal te blijven. Zij die meer contact hebben met mijn ex en mij tegen het lijf lopen, vragen gewoon even hoe het met me gaat en daar blijft het dan bij. ... Negatief is dat ik een aantal familieleden van mijn ex met wie ik een goede band had, niet meer zie. Positief is dat ik een aantal andere mensen heb leren kennen. Dus was deze verandering voor een stukje positief en voor een stukje negatief. (Tim, 40 jaar)"

Een tweede groep is getekend door het verleden, ondanks dat zij een nieuwe partner hebben gevonden. Dit type is een soort 'isolatiemodel' waarbij het sociale netwerk krimpt door het verlies van vrienden, schoonfamilie en uiteraard de ex-partner. Opvallend hierbij is ook het verlies aan contact met de eigen familie en de beperkte hulp of steun die de respondenten ondervonden. Zij hadden ofwel geen hulp, steun van enkele vrienden of, weliswaar in mindere mate, van familieleden. In deze groep bevinden zich het grootste aantal initiatiefnemers van de scheiding. De respondenten ervaren meestal een 'chronic strain', m.a.w. een voortdurende inkrimping van hun netwerk.

"Van familie niet neen, vrienden wel hé! Daar is dus quasi niets van overgebleven. ... Dat valt gewoon weg, behalve twee of drie, maar voor de rest is alles weggefallen. ... En in het begin was dat zo van jah, als er iets is belt maar, ... maar dat valt dus allemaal weg. Uiteindelijk zit ge met niets over. (Bart, 48 jaar)"

Een derde groep van respondenten voelt zich niet klaar voor een nieuwe relatie, maar voelt zich beschut in zijn familie. Deze groep krijgt duidelijk veel steun van ouders, broer of zus. Slechts enkelen worden liever meer met rust gelaten. De contacten met de ex-partner en de schoonfamilie zijn slecht of zelfs geheel weggefallen. De vriendenkring is zowel verminderd als aangegroeid, enerzijds door een verlies van gemeenschappelijke vrienden en anderzijds door nieuwe contacten. Nochtans voelen zij zich nog niet klaar om een ernstige relatie op te starten. De evolutie tijdens de scheiding is zeer verscheiden zodat er geen evolutieproces kan aangegeven worden.

"Hm goh, eigenlijk ni. Ik ben eigenlijk altijd contact blijven houden met al ons vrienden die wij samen hadden. Euh dus gelijk wat wij deden... . Ook omdat ik wel voelde van ok die begrepen mij, die steunden mij wel. En goh, echt vrienden verloren heb ik eigenlijk

ni. Er zijn wel mensen die ge minder ziet omdat die eigenlijk meer contact hadden met mijn ex dan met mij. (Steven, 39 jaar)''

Een vierde groep van respondenten vindt dat zij een nieuwe partner niet missen, ondanks hun krimpend netwerk van vrienden en bekenden. Deze respondenten krijgen steun van familieleden, anderen vinden dergelijke steun voor hen niet nodig. Nochtans zien zij hun sociale netwerk inkrimpen, met uitzondering van zij die steun niet nodig achten. Opmerkelijk is dat deze groep een vrij goede, vriendschappelijke relatie onderhouden met hun ex-partner. De recent gescheiden mannen zijn verdeeld in een groep die een 'chronic strain' ervaart en een groep die een stabiel netwerk ervaart.

Een laatste groep bestaat uit respondenten zonder nieuwe partner, die wel op zoek zijn naar een nieuwe relatie. Het enige wat de respondenten in deze restgroep gemeen hebben, is dat zij eerst een daling van het aantal contacten hebben ondergaan en daarna een uitbreiding van het aantal vrienden ervaren. Het gaat hier op één uitzondering na over mannen die al een langere periode gescheiden zijn.

6.4 Vrije tijd: gevolgen en coping

6.4.1 Algemene bevindingen

Zoals reeds blijkt uit het onderzoek heeft de scheiding niet enkel gevolgen voor het welzijn (de emotionele component) van de respondenten, maar heeft de breuk met de partner ook een grote impact op de vrijetijdsbesteding. In dit deel wordt de invloed van de scheiding op de invulling van de vrije tijd besproken. Hoe beleven mannen hun vrije tijd na de scheiding en welke strategieën hanteren zij om met deze nieuwe situatie om te gaan?

Laten we eerst beginnen met de gevolgen van de scheiding voor de vrije tijd. De respondenten uit het onderzoek melden dat hun vrijetijdsbesteding er in het algemeen anders uitziet dan voor de breuk doordat het voornaamste levensdoel (het gezin) vaak abrupt wegvalt. De ex-partner die voorheen een belangrijke rol speelde in de vrijetijdsactiviteiten van onze respondenten verdwijnt grotendeels uit hun leven, en de kinderen worden door de meeste vaders nog maar tijdelijk (op geregelde momenten) gezien. In enkele gevallen wordt het contact met de kinderen zelfs totaal verbroken.

Ook het sociale netwerk dat men frequenteerde in de vrije tijd kent meestal een grondige wijziging doordat familie of gemeenschappelijke vrienden de zijde van één van de partners kiest of de omgang met een gescheiden persoon als een bedreiging voor de eigen relatie beschouwt. Vaak zorgt een wijziging van de beschikbare financiële middelen ten gevolge van de scheiding voor een beperking van de activiteiten die men tijdens zijn vrije tijd kan ondernemen. Voor sommigen zorgt de breuk dan weer voor meer mogelijkheden doordat bepaalde kosten juist wegvallen. De hoeveelheid vrije tijd neemt in het algemeen toe tenzij de respondent alleen voor het huishouden en/of voor de zorg van de kinderen instaat op de momenten dat ze bij hem verblijven.

"Allez, de vrije tijd die ik in de week heb, spendeer ik aan het huishouden, met de kindjes en zo. Doe die maar eens kleren aan en zo, dat neemt allemaal tijd in beslag hé, en je moet er ook constant mee bezig zijn, want vroeger was het soms zo in 't weekend van, ik ga 'n uurtje rusten, of ik ga eens naar buiten of zo, maar nu moet je 24 op 24 beschikbaar zijn. (Tom, 36 jaar)"

6.4.2 Het omgaan met de verandering

De respondenten uit ons onderzoek gaan niet op dezelfde manier om met de gevolgen van de scheiding bij de invulling van hun vrije tijd.

We kunnen twee duidelijke groepen onderscheiden: enerzijds respondenten die een positieve houding etaleren en op een actieve manier proberen te copen met de nieuwe situatie, en anderzijds mannen die verslagen reageren op de relationele breuk en niet weten hoe hun vrije tijd opnieuw vorm te geven. Ook hier speelt het feit of de respondent al dan niet het initiatief heeft genomen om een einde te maken aan de relatie een onmiskenbare rol.

Voor de eerste groep respondenten biedt de scheiding een opportuniteit om de banden met het sociale netwerk opnieuw aan te halen of om de draad op te nemen met hobby's die niet konden worden uitgeoefend tijdens het huwelijk gezien de ex-partner en de kinderen voorrang genoten bij de invulling van de vrije tijd. Dit wordt door de betrokken mannen vaak verwoord als 'het begin van een nieuw leven'. In de periode na de scheiding wordt er door deze groep dan ook veel uitgegaan: cafébezoek, op restaurant gaan of gezellig bij familie of vrienden op visite gaan.

Een flink deel van onze respondenten verkiest om nieuwe mensen leren kennen die geen band hebben met hun verleden en doen dit door zich in te schrijven voor een cursus, door lid te worden van een sportclub of op een indirecte manier door te chatten via internet. Hierdoor ontstaan 'instantnetwerken' zoals door Gerstel (1988) beschreven, waarbij rond gemeenschappelijke interesses of activiteiten een nieuw netwerk groeit voor de respondent. Zij die openstaan voor een nieuwe relatie of reeds een nieuwe partner hebben, geven te kennen dat ze samen een gezellige tijd willen doorbrengen en stellen een betere verhouding voorop tussen enerzijds tijd vrijmaken voor de relatie en anderzijds het beoefenen van eigen activiteiten. Deze groep respondenten hanteert met andere woorden een actieve houding tijdens de vrije tijd als hulpmiddel om te copen met de gevolgen van de scheiding.

"En hoe beleven wij nu onze vrije tijd? Enerzijds de ouders van mijn vriendin wonen in Limburg, op 150 kilometer van hier. Dus een stuk van de vrije tijd in weekends om de zoveel weekends gaan wij daarvoor een halve dag. We gaan wandelen, euh, we benutten nu onzen vrije tijd nu veel meer en we maken zeer veel reizen. Snoepreiskes soms, maar toch veel citytrips vier, vijf keer per jaar. (Ben, 36 jaar)"

Een tweede type respondenten voelt zich verslagen door de breuk met de ex-partner en verliest zich in een passieve houding tijdens de vrije tijd. Dit gebeurt het vaakst bij respondenten die niet zelf het initiatief hebben genomen om een einde te maken aan de relatie. Deze mannen willen in hun vrije tijd zo min mogelijk contact met de

buitenwereld en kiezen voor activiteiten waarvoor geen direct contact met andere mensen nodig is. Tv-kijken en de computer worden als belangrijkste vrijetijdsbesteding vermeld. Het sociaal netwerk van deze groep respondenten beperkt zich voornamelijk tot de kinderen en de naaste familie. Vaak is er een totale breuk met de oude vriendenkring. Weinigen hebben een nieuwe partner of voelen zich klaar voor een nieuwe relatie. Deze groep respondenten worstelt met een blijvend gevoel van onmacht, zij krijgen geen greep op de nieuwe situatie. Door zich binnenshuis te isoleren en niet actief beroep te doen op hun sociale netwerk melden deze mannen dat wanneer de kinderen niet bij hen vertoeven, zij hun vrije tijd vaak alleen doorbrengen en zich dan ook regelmatig eenzaam voelen.

"Het alleen zijn. De eenzaamheid, hé. Dat maakt een mens kapot. Dat is. De kinderen mis je ook wel, hé. Maar die eenzaamheid dat is erger, ze. De kinderen gaan slapen... . Allez, de kinderen zijn bij u, die week, uw avonden zijn gevulder maar ene keer negen of tien uur, zijn ze slapen. En van tien tot twaalf zijt gij nog op, maar ge zit alleen. Ge zit helemaal alleen hé. En het is die eenzaamheid die enorm, enorm knaagt aan mij. (Jeroen, 38 jaar)"

6.5 Besluit

Samenhang sociale netwerken & vrijetijdsbesteding

Al vlug werd duidelijk dat de aanwezigheid van sociale netwerken bij gescheiden vaders en hun manier van vrijetijdsbesteding nauw samenhangt. De personen en/of groepen die belangrijk voor hen waren tijdens en na de scheiding en waar men emotionele steun bij vond, zijn dikwijls ook degenen waar men regelmatig zijn vrije tijd mee doorbrengt.

"Ik heb zeer veel bijgeleerd over mezelf, zeer veel bijgeleerd ook over andere mensen. Over omgaan met andere mensen, omdat ge het op een andere manier bekijkt. En dat ge ook echt weet aan wie ge iets hebt. Dus dat samenvatten naar wie is belangrijk in uw vrije tijd, het zal mij worst wezen wie dat belangrijk is in mijn vrije tijd. Ik meen dat echt. Voor mij gaat het over wie is belangrijk in mijn leven en dan voor vrije tijd dat loopt door elkaar. (Ludo, 35 jaar)"

En kan men regelmatig terecht bij familie, vrienden en/of burens voor praktische hulp (opvang kinderen), heeft men ook meer mogelijkheden aan vrijetijdsbesteding te doen of om flexibel om te gaan met de werkuren.

Als de kinderen bij hun papa zijn, besteden deze laatste een groot gedeelte van hun vrije tijd aan hun kroost en het huishouden. Maar vaders hebben het blijkbaar minder moeilijk dan moeders om hun kinderen achter te laten bij opvang/babysit om van hun vrije tijd te genieten :

"Voor mij is dat een openbaring, ik heb het niet gekend, omdat mijn ex het nooit niet wou, of kende. Die wou nooit niet dat bijvoorbeeld, dat er hier een babysit was of dat de kinderen gingen uit slapen, om dan eens tijd te spenderen voor elkaar. En ik vind dat, het is niet omdat ge kinderen hebt, dat ge elkaar uit het oog moet verliezen en dat ge dan niets meer samen kunt doen. Dus dat doen we nu wel en dat is voor mij een

enorme openbaring. En het weekend dat is, is veel te snel voorbij. En ja, dat is helemaal anders, en dat is voor mij ook nieuw, en daar genieten wij met 2 voor 100%, misschien zelfs voor 200% van. (Bert, 38 jaar)

Maar blijkt er een daadwerkelijk samenhang uit onze interviews ?

Iets meer dan de helft van de respondenten spreekt zich duidelijk uit over het krijgen van vooral praktische hulp van ouders/familie/nieuwe partner/kennissen/buren. Van deze groep blijkt de meerderheid ook meer aan vrijetijdsbesteding doen dan vroeger of iets terug hebben opgenomen (sport/avondschoon) dat tijdens hun huwelijk was stopgezet.

Samenhang sociale netwerken, gezondheidsbeleving en formele hulpverlening

Hebben respondenten met een nieuwe partner of een uitgebreid sociaal netwerk (familie, vrienden, collega's) méér nood aan en/of doen zij méér beroep op formele emotionele (psycholoog, psychiater, sociaal assistent, relatietherapeut, huisarts, zelfhulpgroep) hulpverlening tijdens en na het scheidingsproces?

Van de respondenten met een nieuwe partner doet toch nog 50% beroep op formele hulpverlening. Respondenten zonder nieuwe partner na de scheiding doen iets meer (54,5%) beroep op formele hulpverlening.

Het al dan niet hebben van een nieuwe partner blijkt dus geen groot verschil te geven in het feit of respondenten beroep doen (of hebben gedaan) op formele emotionele hulpverlening. Wat duidelijk wel een rol speelt is het feit of men al dan niet het initiatief tot scheiding heeft genomen: niet-initiatiefnemers vertonen, onafgezien van het feit of ze achteraf al dan niet een nieuwe partner hadden, zowel psychisch als fysisch de meeste gezondheidsproblemen.

7 De rol als papa

7.1 Inleiding

In dit onderdeel richten we ons op het aspect vaderschap. Alle gescheiden mannen die bij ons onderzoek betrokken werden, zijn behalve man en gescheiden ook vader. Dat vaderschap beleefden ze reeds tijdens het huwelijk op verschillende manieren. Daar gaan we op zich niet dieper op in. Wat ons vooral interesseert is de invloed van de scheiding op de beleving van het vaderschap: hoe ervaren deze mannen na de scheiding hun rol als vader? Hoe verwoorden ze dat zelf? Op welke manier willen en kunnen ze (nog) participeren aan de opvoeding van hun kinderen? In welke mate wijzigt hun gevoel van betrokkenheid daarbij? Welke tijd kunnen en willen ze eraan besteden? Hoe communiceren ze met hun kinderen over de scheiding? En hoe beoordelen ze de praktische regeling, hun financiële rol en eventuele verplichtingen?

Het gaat hier dus in de eerste plaats om de vaderrol. Maar onvermijdelijk komen ook andere betrokkenen in beeld. Behalve de kinderen speelt zeker de ex-partner een hoofdrol in dit verhaal. Er is een breuk tussen de beide partners ontstaan, en veruit de

meeste mannen hebben geen behoefte aan verder contact met de persoon van de ex-partner. Maar de breuk kan in de meeste gevallen niet totaal zijn. De kinderen maken het behoud van contacten tussen de voormalige huwelijkspartners bijna altijd noodzakelijk. Ondanks de scheiding blijft er dus vaak een onvermijdelijke band.

"Maar op het gebied naar de kinderen toe zijt ge eigenlijk nog een koppel, ondanks het feit dat ge geen koppel meer zijt. (Alex, 38 jaar)"

De ex-partners blijven samen de ouders van hun kinderen. Zoals reeds bleek uit het literatuuronderzoek (Kruk, 1992), is de kwaliteit en de aard van de relatie tussen de moeder en de vader vaak bepalend voor de manier waarop vaders hun ouderlijke rol willen of kunnen blijven vervullen. Bovendien moeten nog andere zaken in aanmerking genomen worden. Voelen de vaders zich schuldig en vinden ze dat hun kinderen door hun schuld in een slechtere situatie terecht gekomen zijn? Wie nam het initiatief voor de scheiding?

In welke mate waren de vaders tijdens het huwelijk actief en betrokken bij de zorg voor de kinderen en bij hun opvoeding? Waren moeder en vader toen evenwaardige ouders, of was er een onevenwicht in taken en inzet? Informatie over al deze elementen kunnen ons helpen om bij de analyse van de interviews te begrijpen hoe vaders zich voelen bij de gewijzigde situatie.

We bekijken het gedrag van de vaders als een reactie op die gewijzigde situatie. Waar we dus in feite naar op zoek gaan, zijn de herkenbare copingstrategieën van de vaders in dit onderzoek. We groeperen onze bevindingen rond vier thema's, die min of meer expliciet verwerkt werden in de interviews. Deze vier thema's zijn het zelfbeeld van de vaders, de tijd die hij al dan niet doorbrengt met de kinderen, de betrokkenheid en de rol in de opvoeding en ten slotte de omstandigheden die de vader helpen of belemmeren om zijn vaderrol op te nemen zoals hij het zou wensen. Deze vier thema's werken we hieronder achtereenvolgens uit. Telkens schetsen we kort de vragen die we ons hierbij stelden om duidelijk af te bakenen welke informatie we uit de interviews wilden verkrijgen. Dan volgt voor elk thema de eigenlijke analyse.

7.2 Zelfbeeld

In dit deelthema gaan we na hoe de vader zichzelf ziet, welke rol hij speelt als vader en hoe hij die beleeft. We vragen ons ook af hoe hij denkt dat zijn kinderen hem zien en hoe hij met dit alles omgaat. Het zal gauw duidelijk worden dat we niet alle vaders over één kam kunnen scheren.

Bij de geboorte van een kind hoopt elke kersverse papa, de beste papa van de wereld te kunnen zijn en ook na de scheiding verandert dit niet (Fox, 1985). Nochtans erkennen veel vaders in de interviews dat ze een duidelijk andere of een meer uitgesproken rol spelen na de breuk.

De afstand die wordt gecreëerd tussen vader en moeder resulteert vaak in een confrontatie voor de betrokken vader. Hij zal zijn kind(eren) in de toekomst minder vaak zien. De tijd die hem gegeven wordt via een bezoekenregeling of co-ouderschap zal hij trachten zo goed mogelijk te benutten. De invulling hiervan kan soms verschillen, maar

een duidelijk onderscheid is merkbaar tussen twee grote groepen vaders die enerzijds actief omgaan met de situatie en anderzijds passief (Lazarus en Folkman, 1984).

Afstand betekent echter niet noodzakelijk een verslechtering van de vader-kindrelatie. In enkele gevallen betekent het zelfs een verbetering aangezien in de kostbare tijd geen ruimte meer is om ruzie te maken., Er wordt plaats gemaakt voor gesprekken en leuke activiteiten. Kinderen zien vaak dat hun vader na enige tijd gelukkiger is en weer opgelucht adem kan halen.

De rollen die vaders aannemen zijn erg divers. Een goede omgang met de ex-vrouw bevordert de rol als papa en de invulling ervan (Fagan en Barnett, 2003). Deze vaders proberen zo goed mogelijk de tweespan te bewaren door goede afspraken te maken betreffende de opvoeding, schoolkeuze, waarden, regels en dergelijke (Kruk, 1992). Het zelfbeeld van de vaders betreffende het papa-zijn wordt hierdoor gesterkt. Ze ervaren steun en een band met de ex-partner, wat de kwaliteit van de vader-kindrelatie bevordert.

"Wij hebben bijvoorbeeld afgesproken dat dezelfde regels bij mij geldig zijn als bij mijn ex-vrouw thuis. Wat daar niet mag, mag hier ook niet en omgekeerd, om zo stabiliteit in de omgeving te geven. (Alex, 38 jaar)"

Wanneer die verstandhouding met de ex niet is zoals hierboven beschreven, zorgt dit bij vaders voor onzekerheid en angst.

"Mijn eigen zelfbeeld wordt dus heel de tijd in vraag gesteld door de scheiding: Doe ik het goed? (Arnoud, 42 jaar)"

Zij ervaren een grotere druk op organisatorisch gebied. Voorbeelden van deze organisatorische taken zijn: orde in het huishouden, strijken en de algemene verzorging (Fox, 1985). Het gevoel dat hij niet papa én mama kan spelen, alsook het gevoel dat de kinderen hem mogelijk niet als volwaardige papa zullen beschouwen, wordt hem vaak te veel. Ze worden verteerd door schuldgevoelens omdat ze er niet kunnen zijn voor de kinderen, omdat ze de kinderen hebben gekwetst en omdat ze er niet in geslaagd zijn het huwelijk te redden.

Zij proberen deze situatie om te buigen door cadeautjes te kopen, ook al beseffen ze goed dat dit geen voorbeeld is van een goede opvoeding. Verder investeren ze meer tijd in hun kinderen en plannen ze leuke activiteiten. De periode dat de kinderen er zijn, schuiven ze alles aan de kant. Ze zijn zelfs bereid hun job aan te passen of deze op te geven, om zo tegemoet te kunnen komen aan de noden van hun kinderen.

"Ik heb een aanbieding gekregen om te vertrekken naar Afrika, met een heel goede functie en een hele goede financiële regeling. Ik heb het afgeslagen. Ik twijfel nog, pas op, ik moet eerlijk zijn. Maar ik ga het afslagen om de simpele reden dat mijn zoon mij wreed hard nodig heeft. Ik wil hem nu niet meer alleen laten. Anders bega ik weer dezelfde fout en ga ik het nog slechter maken. En dan ben ik geen goede vader. (Peter, 37 jaar)"

De stempel van 'pretpapa' en 'cadeaupapa' wordt al gauw gedrukt. Deze vaders willen hun kinderen, de tijd dat zij bij hen zijn, verwennen. Ze organiseren allerlei leuke activiteiten zoals een pretpark bezoeken, een cadeautje uitzoeken, ... Sommige vaders vinden deze stempel niet erg. Anderen zijn hier niet blij mee, ze willen liever een 'ideale papa' zijn, die zorgt voor structuur en context enerzijds en die liefdevol omspringt met zijn kinderen anderzijds (Mortelmans, e.a., 2003). Dit hangt volgens hen samen met factoren als de bezoeksregeling. Wanneer zij hun kinderen weinig of niet zien, willen deze papa's ervoor zorgen dat ze graag komen en dit betekent voor hen minder strikt zijn, regels laten varen en wat meer water bij de wijn doen. Ook het gebrek aan goede huisvesting wordt als oorzaak naar voor gebracht. Wanneer de papa ruimer woont kan hij de organisatorische kant beter aanpakken en bijgevolg een betere structuur aan de kinderen bieden (Lamb, 1999).

Deze vaders zetten zich actief in om de band met hun kinderen te versterken en er (opnieuw) te kunnen zijn voor hen. Wordt echter de druk op de ketel te groot en zien vaders de bomen niet meer door het bos, dan kunnen gevoelens van onverschilligheid de bovenhand halen. Het doet er voor hen niet meer toe of ze de kinderen zien of niet. Het contact wordt herleid tot een minimum en vaak resulteren deze gevoelens in het niet willen betalen van alimentatie (Juby, e.a., 2005).

"Als jij mijne kleine meeneemt en ik krijg hem niet te zien, dan moet jij niet verwachten dat ik financieel ergens ga tussenkomen. (Mike, 38 jaar)"

Langs de andere kant staan de meeste vaders in ons onderzoek positiever tegenover het opnemen van de vaderrol en voelen ze zich geroepen om heel wat taken op zich te nemen. Als belangrijkste taken sommen vaders op: structuur en context geven, waarden zoals respect en openheid bijbrengen, een luisterend oor bieden, zelfstandigheid opbouwen, financiële ademruimte voorzien, meehelpen met huiswerk en tot slot samen leuke activiteiten doen zoals spelletjes spelen en gaan zwemmen. Deze taken kunnen onderverdeeld worden in rollen, zoals tevens in het literatuuronderzoek aan bod komt. Mortelmans e.a. (2003), spreken van de rol als kostwinner, gezinsverantwoordelijke, steunpilaar en opvoeder. De vaders zien zichzelf liever als open, toffe, actieve, zotte, pret- of kermispapa.

Sommige vaders zien het als hun taak om de tekortkomingen van hun ex-partner in te vullen. Dit wil niet noodzakelijk zeggen dat zij de concurrentiestrijd aangaan met hun ex-vrouw. Zij willen hun kinderen datgene bieden dat de ex-partner vergeet te doen of waar de ex-partner niet zo goed in ontwikkeld is.

"Als ik zie hoe het er bij mama aan toe gaat, materieel zullen ze daar wel niets te kort komen. Maar op alle andere vlakken is het daar echt de woestijn. Awel ja, dat is goed, ik zal ze wel op vlak van emotionele intelligentie een aantal dingen proberen mee te geven. (Ludo, 35 jaar)"

Een kleine groep vaders ervaart geen verandering in het opnemen van de vaderrol. De rol van deze vaders was reeds beduidend tijdens het huwelijk en dankzij de goede verstandhouding met de ex-partner ervaren zij bij zichzelf, net als bij de kinderen, geen verandering.

"Ik kan mij inbeelden dat in bepaalde gezinnen vader en/of moeder, 't maakt ni uit, één van de beiden, vooral altijd laat thuis was en weinig deelnam in het gezinsleven. Als die nu ineens verplicht worden voor die kinderen te zorgen, en daardoor een andere soort klik met hun kinderen hebben, dat begrijp ik. Maar voor mij is er eigenlijk niet echt een verschil. Het zijn echt papa's kinderen, dat is wel zo. (Kevin, 33 jaar)"

Zij ervaren bovendien veel minder dan andere mannen schuldgevoelens. Zij hebben het gevoel opnieuw vrij te kunnen zijn, wat de relatie met de kinderen status-quo houdt of zelfs verbetert.

Het zich actief inzetten van de vaders wordt rijkelijk beloond door hun kinderen. Kinderen tonen hun waardering door een intense begroeting, het schrijven van lieve woordjes op een briefje of door erkenning bij andere, vreemde mensen. Hierdoor weten vaders dat ze hun best doen en hun zelfbeeld wordt positief gevoed.

"Of zo monopolie spelen, ze heeft een groene straat en ze moet nog één groene straat hebben alvorens ze hotelketens mag bouwen. Zij komt op die ene laatste groene straat, en Nick zegt: Kopen Jente, dan kan je hotelletjes bouwen en huisjes zetten. Jente zegt: Ne , en ze kijkt naar mij, zo vragend. Ik zeg: Ja doen schatteke, kopen! ... En ze zegt: Nee papa, ik houd dat liever voor u, dan kan jij daar een huisje zetten en dan kan jij naast mij komen wonen. (Jan, 36 jaar)"

Het zelfbeeld van de meeste geïnterviewde vaders is overwegend positief. In de beginperiode na de scheiding is het vaak zoeken naar een geschikte, passende rol. Niet alle vaders meten zich onmiddellijk de meest preferabele rol aan, maar ondernemen actief pogingen om de vader-kindrelatie zo veel mogelijk positief te beïnvloeden.

Dat het aanmeten van een vaderrol een persoonlijke aangelegenheid is, hoeft geen betoog. Maar over het algemeen kan worden gesteld dat ze allen een papa willen zijn die 'er is' voor hen, leuke activiteiten met hen plant, zorgt voor structuur en context en liefdevol met hen omspringt.

7.3 Tijd met de kinderen

Kunnen vaders hun vaderrol überhaupt nog vervullen na een echtscheiding of relatiebreuk in het geval ze geen hoederecht hebben maar bezoekrecht of co-ouderschap (Fox, 1985)? Hoe vullen ze de tijd die ze samen met de kinderen doorbrengen in en hoe beleven ze dit?

Een eerste vaststelling uit ons onderzoek is dat na een scheiding, tijdens de periodes van bezoekrecht of gedurende de week dat de kinderen onder de hoede van de vader zijn, de kinderen de meest centrale rol spelen.

Een echtscheiding of een relatiebreuk heeft ongetwijfeld een invloed op de beschikbare tijd van vaders en op de perceptie van hun vrijetijdsbeleving. Uit ons onderzoek komt naar voor dat vaders hun vrije tijd vooral beleven **samen** met hun kinderen. Uit ander onderzoek (Mortelmans, e.a., 2002 en 2003) is al gebleken dat de vrijetijdsbeleving reeds grondig wijzigde louter door het vader worden zelf. Met name de focus van de

vrije tijd verschuift dan naar de aandacht voor het kind of de kinderen. Onze onderzoeksresultaten tonen aan dat een relatiebreuk of scheiding deze trend verder zet. Kinderen spelen dan een nog meer centrale rol in het leven van de vader dan voorheen. Waar de zorgtaken en betrokkenheid voorheen werden ingevuld door beide ouders valt dit thans terug op één ouder voor zover deze nog geen nieuwe partner heeft.

"Wel, de grootste verandering in de eerste plaats is wel het alleen zorgen voor de kinderen, als je ze bij u hebt natuurlijk, dat is wel 'n pak zwaarder. (Jan, 36 jaar)"

Men kan de vraag stellen in welke mate er dan nog sprake is van 'vrije' tijd mét de kinderen. Wij hebben het dus over 'de tijd mét de kinderen'.

"Ik heb eigenlijk weinig vrije tijd, behalve in het weekend, als mijn kinderen er niet zijn. Als ze er wel zijn heb ik eigenlijk geen vrije tijd. (Paul, 39 jaar)"

Welke gevolgen ondervindt de vader van de scheiding aangaande de tijd met de kinderen en welke invloed heeft dit op zijn vaderrol? Hoe gaat hij met deze gevolgen om?

Het spreekt voor zich dat de vader een evenwaardige rol kreeg toebedeeld met betrekking tot zijn invloed en waarde voor het ouderschap. Een toenemend sociaal fenomeen is dus het niet-permanente éénoudergezin, waar de vader de belangrijkste (maar vooral, de enige) is die zich ontfermt over de opvoeding van de kinderen, voor zover hij nog geen eventuele nieuwe partner heeft. Hij staat dus niet langer meer aan de zijkant in dit discours. Co-ouderschap werd de norm.

Een tweede vaststelling in ons onderzoek is dan ook dat er een duidelijk onderscheid kan gemaakt worden tussen respondenten die co-ouderschap hebben en zij die dit niet hebben.

Uit ons onderzoek blijkt dat de tijd die overblijft na werken en slapen, bij het overgrote deel van de respondenten, die opteerden voor de co-ouderschapregeling, nagenoeg enkel in het teken staat van de kinderen wanneer deze ook effectief bij hen zijn. De respondenten hebben nog weinig tijd voor andere dingen tijdens deze periodes.

"Hoe deel ik nu mijn vrije tijd in? De week met kinderen, geen. Allez wel vrije tijd, maar dan met de kinderen. Met de kinderen, dat is voor mij minder voor mezelf, allez ja, ik vind dat zelf ook plezant om is naar een tekenfilm te gaan kijken. Het is niet dat dat niet voor mezelf is, maar het is volledig in functie van de kinderen. Die week ook als er dan andere activiteiten zouden zijn, iets van de duikclub of iemand die mij mee vraagt naar ergens, dan is het nee, de week dat ik de kinderen heb. (Ludo, 35 jaar)"

De gevolgen voor vaders die geen co-ouderschap hebben, hebben vooral te maken met veranderingen in de aard van de activiteiten die zij met de kinderen doen. We zullen hier verder dieper op ingaan.

Is er een verschil in beleving tussen vaders die co-ouderschap hebben en zij die hun kinderen eerder sporadisch zien omdat ze slechts een (al dan niet zeer beperkt) bezoekrecht hebben?

Bijna alle respondenten die co-ouderschap hebben, beleven deze regeling als positief. Niet tegenstaande het drukke bestaan in de week dat ze de kinderen onder hun hoede hebben en het feit dat ze minder tijd hebben voor zichzelf, halen de meeste respondenten hier veel voldoening uit. Ze voelen zich verantwoordelijk en vinden dat ze het al bij al goed tot zeer goed doen. Gevoelens van incompetentie krijgen meestal niet de bovenhand zoals werd gesteld in het onderzoek van Fox (1985). Vaders ondervinden weinig moeite met het opnemen van zorgtaken na een scheiding (Hanson, 1985).

Een groep respondenten vindt deze regeling van co-ouderschap ideaal omdat ze kunnen doen en laten wat ze willen tijdens de week dat de kinderen er niet zijn. Een week later kunnen ze wederom voluit voor het vaderschap gaan.

"Dat is dan een van de voordelen van het co-ouderschap, dat is dat ge daar ook tijd voor hebt om tijd te besteden voor mekaar (nieuwe partner). Dat er eens momenten zijn -dat klinkt misschien raar- maar dat ge de kinderen niet hebt en dat er tijd is om dingen te doen, om samen dingen te doen. Dat dat toch wel erg belangrijk is om het te laten lukken. (Alain, 41 jaar)"

Anderzijds zijn er een aantal respondenten die niet helemaal tevreden zijn over de regeling van het co-ouderschap omdat ze hun kinderen te veel missen gedurende de week dat ze er niet zijn. Van deze groep respondenten is zelfs een klein aantal voorstander om het volledig hoederecht naar hun toe te halen indien dit juridisch mogelijk zou zijn/worden.

"Dus dat is nu één week op twee de kinderen niet zien. Dat is voor mij het moeilijkste van heel den bazaar. (Stef, 39 jaar)"

Uiteraard blijft het gemis van de kinderen bij onze respondenten de voornaamste frustratie van de respondenten die bezoekrecht hebben.

"De grootste verandering in mijn leven is dat ik nu heel veel mijn kinderen moet missen. Ik zie mijn kinderen nu een keer om de veertien dagen een volledig weekend en telkens dinsdagavond. En dat doet pijn. (Lars, 35 jaar)"

Niettemin bemerken we bij een aantal vaders een evolutie in het belevingspatroon. Het gemis is sterk in de beginfase en neemt af naarmate men zich settelt in de situatie, wanneer men als het ware capituleert, de strijd opgeeft en zich overgeeft aan de situatie. En uiteraard geldt dit gemis niet enkel voor respondenten met bezoekrecht (supra).

Wel lijken een aantal van onze respondenten het onderzoek van Hess en Camara (Fox, 1985) betreffende de typologie van 'disneylandvaders', in het geval van beperkt bezoekrecht, te bevestigen. In de weinige tijd die deze vaders doorbrengen met hun

kinderen, willen ze er het meeste uithalen. Dit doen ze door de meer 'exquise' en vooral exclusieve activiteiten te organiseren waar voorheen minder tijd in werd geïnvesteerd.

"Maar het gerecht vraagt erom, allee ik weet dat dat niet goed is als ouder uw kinderen elke keer cadeautjes te geven, of er mee naar de film te gaan, of ze snoepjes te geven. Maar uiteindelijk ge ziet ze niet veel en ge wilt hen laten weten dat ge hen graag hebt. Maar uiteindelijk krijgt ge dat dan allemaal op uw brood voor het gerecht van: hij schuimt er alle pretparken van België mee af. En ik dacht bij mijn eigen, maar wat is er verkeerd aan dat ge met uw kinderen naar Plopsaland gaat of naar Paradisio, de dierentuin? (Hugo, 33 jaar)"

Ook het plannen van vakanties met de kinderen en hun verwachtingen hieromtrent spelen een grote rol in het leven van de meeste vaders die beperkt bezoekrecht hebben.

Vaders die co-ouderschap hebben, hebben veelal het gevoel dat de kinderen geïntegreerd zijn in het huishouden. Kinderen zijn dus eerder leden van het gezin dan gasten. We merken op dat de activiteiten met de kinderen een andere invulling kennen dan bij vaders die bezoekrecht hebben. Kinderen koken en helpen mee waar ze kunnen. Dit uiteraard in de mate waarin ze daarin gestimuleerd worden. Deze vaders staan dicht bij de dagelijkse beslommeringen die kinderen bezig houden, helpen mee met de huiswerk taken en ervaren die betrokkenheid positief. De participatie in de emotionele, mentale, cognitieve en psychosociale ontwikkeling van de kinderen is groter. Eén respondent die bezoekrecht heeft is zich hier zeer bewust van en tracht er op in te spelen door de kinderen uitdrukkelijk in te schakelen in huishoudelijke taken.

"Aah ze moeten hé, ze zouden dat liever niet doen natuurlijk, maar ik eis dat ze mee helpen afdrogen en wegzetten. Ik vind dat ze dat moeten doen in functie van hun leeftijd en dat ze die verantwoordelijkheid op zich moeten nemen. Dat is de grote moeilijkheid voor mij in mijn huidige situatie dat ge gedegradeerd wordt tot suikeroom die zijn kinderen op bezoek krijgt. Ik wil mijn kinderen niet op bezoek, ik wil mijn kinderen mee opvoeden, en mee opvoeden impliceert dat ze ook taken doen onder andere, hé. (Joeri, 47 jaar)"

Uit de tevredenheid van de meeste respondenten die co-ouderschap hebben, mag blijken dat betreffende deze regeling hun verwachtingen positief zijn. Ze wensen niet echt veel veranderingen. Er is een goed evenwicht aanwezig waarbij zowel ruimte is voor de kinderen als voor zichzelf.

"Gewoon d'er altijd al zijn misschien. Weten dat ze mogen komen, dat is voor mij al meer dan voldoende. Dus van mijn co-ouderschap blijft ze af, voor de rest mag ze doen wat ze wilt. (Frans, 31 jaar)"

Een aantal respondenten die bezoekrecht hebben, geven aan dat ze een grotere rol zouden willen spelen in de ontwikkeling van hun kinderen. Dit zowel op psychosociaal, fysiek (sport), emotioneel en cognitief gebied, zoals hierboven reeds werd aangehaald. We kunnen besluiten dat de duur van het bezoek (co-ouderschap vs. bezoekrecht) een grotere determinant is in de beleving en perceptie van de kwaliteit van de vader-

kindrelatie dan de frequentie van de bezoeken (cf. Hess en Camara in Fox, 1985 vs. Matthijs, 1990; Braver, e.a., 2005).

Vaders kunnen hun vaderrol nog vervullen na een ingrijpende gebeurtenis als een scheiding. Hoewel de meeste vaders door deze verandering hun kinderen niet meer ten allen tijde bij zich hebben, hun doen en laten niet meer kunnen controleren, hen niet meer kunnen troosten op de ogenblikken wanneer dit nodig is, tast dit de essentie van hun vader zijn niet aan. Integendeel, veel vaders hebben het gevoel dat de kwaliteit van de vader-kindrelatie pas na een scheiding tot volle bloei kwam en dat ze nu pas echt hun rol als vader volledig kunnen ontplooien. Bij bijna alle vaders is de regeling van co-ouderschap de uiteindelijke consensus waarbij beide partners als evenwaardige protagonisten het onderhandelingsproces beleven. In het geval van beperkt bezoekrecht merken we toch op dat kinderen duidelijk als inzet worden gebruikt in de strijd tegen de ander. Veel vaders voelen zich dan ook in dit geval eerder verliezer.

7.4 Opvoeding – Betrokkenheid en Communicatie

In tegenstelling tot vroeger, wanneer vooral het leven in familieverband primeerde, vormt vandaag de dag het gezin de kern van onze samenleving. Beide ouders vervullen binnen dit hedendaagse gezin een evenwaardige (Jump en Haas, 1988), doch anders ingevulde, rol waarbij zowel vader als moeder bijdragen aan de ontwikkeling en opvoeding van hun kinderen. Ook het feit dat er geen verband is tussen het geslacht van de ouders en de mate waarin kinderen aan hen gehecht zijn, ondersteunt het idee van gelijkwaardigheid van beide ouders (Verschueren, 2002). De verdwijning van een vaderfiguur verstoort bijgevolg het evenwicht binnen het traditionele gezin.

Ook na een scheiding blijven de ex-partners samen ouders van hun kinderen, ze zijn dit immers aan hen verplicht. Maar de relatie tussen vaders en hun kinderen is vaak kwetsbaar en heeft soms extra bescherming nodig. Een goede en open relatie met de ex-partner is dan ook één van de significante criteria die van belang zijn voor de relatie tussen vader en kind. Maar ook het feit dat ouders bij elkaar in de buurt wonen en dat er goede afspraken worden gemaakt over financiën, hobby's en studie, werkt bevorderend (Lamb, 1999). Meer hierover in het hoofdstuk over troeven en drempels.

In de hoofdstukken over opvoeding, betrokkenheid en communicatie, wordt beschreven in welke mate vaders betrokken blijven bij de opvoeding van hun kinderen, het (gevoels)leven van hun kinderen en op welke manier zij met hen communiceren na de scheiding.

7.4.1 Betrokkenheid en communicatie

Vele vaders ervaren dat de band met hun kinderen intenser en vooral ook rustiger wordt na de scheiding.

"Ik ben er me nu veel meer van bewust dat ik vader ben en dat ik een belangrijke rol speel in de opvoeding en de ontwikkeling van mijn kinderen. Ik ben ook gelukkig als ik ze bij me heb en als ik me met hen kan bezighouden. Vroeger stak ik veel energie in mijn carrière en daardoor was mijn leven anders: stress, tijdgebrek, te weinig geduld,

ongelukkige toestanden door de ruzies en de discussies. Dus zag ik op een bepaald moment mijn kinderen niet meer. Ik was bezig met mijn werk de hele week dag en nacht. Nu probeer ik het zeker anders te doen: we babbelen samen, ze krijgen de aandacht waar ze om vragen en waar ze recht op hebben. Ik zie nu mijn kinderen wel minder dan vroeger, maar de momenten dat ik ze bij me heb, ben ik er zo intens mogelijk mee bezig. (Tim, 40 jaar)"

Een minderheid van de vaders, die co-ouderschap hebben, vinden het soms moeilijker om intens met hun kinderen om te gaan net omdat ze zoveel praktische zaken te regelen hebben op het moment dat de kinderen bij hen zijn. Vaak eindigt hun dagtaak en de hiermee gepaard gaande praktische beslommeringen dan ook pas als de kinderen in bed liggen of zelfs enkele uren later.

"De week dat je de kinderen hebt, dat is een week van ..., ik zou niet zeggen stress, allez dat is wel stress. Maar ik ben heel hard begaan met mijn kinderen, dus voor mij is dat geen echte opdracht. Ik doe dat heel graag maar het is wel vermoeiend, in die zin dat de week dat je de kinderen hebt, dat je dan van 's morgens tot 's avonds in de weer bent. (Kevin, 33 jaar)"

Deze vaders zijn zich echter bewust van dit probleem en zoeken naar een oplossing of trachten dit te relativiseren door minder hoge eisen te stellen aan zichzelf. We treden hier Hanson (1985) bij die stelt dat vaders zich vrij goed uit de slag weten te trekken bij het opnemen van huishoudelijke taken, dit ondanks het feit dat ze hier voorheen voorheen weinig ervaring mee hadden.

Communicatie met de kinderen over de scheiding gebeurt meestal rechtuit en open. Kinderen mogen er hun mening over geven, maar hebben geen stem in het beslissingsproces. Vaders gaan niet lichtzinnig over de beslissing om te scheiden, wat tot gevolg heeft dat ze geen inmenging willen van hun kinderen van zodra ze de beslissing gemaakt hebben. Het communiceren met kleine kinderen wordt soms wel als problematisch ervaren, aangezien zij niet het redeneervermogen hebben van oudere kinderen of pubers. Het is dan ook bijzonder moeilijk om uit te leggen waarom papa en mama niet langer onder één dak kunnen wonen, of waarom papa niet meer van mama houdt.

Vaak kunnen vaders, vooral dan in de eerste fase na de scheiding, hun emoties moeilijk controleren. Ze zijn vaak verdrietig en kunnen dit moeilijk verbergen voor hun kinderen. Een enkele vader vindt dat een leugen om bestwil in deze situatie soms geoorloofd is. Hij wil zijn kinderen niet met zijn problemen belasten en doet alsof alles ok is. Maar tegelijkertijd beseft hij dat zijn kinderen beter weten dan dat, dat zij zich wel degelijk bewust zijn van het feit dat hun vader het soms moeilijk heeft. Zoals reeds aangehaald in onze literatuurstudie (Smith in Dunn, 2004), blijkt dat kinderen inderdaad moeilijk kunnen omgaan met het verdriet van hun vader en dat vaders dit ook zo ervaren. Zijn doen dan ook inspanningen om hun gevoelens en de moeilijke momenten te verbergen ten overstaan van hun kinderen.

In sommige gevallen rapporteren vaders dat kinderen na een scheiding gedrags- en/of psychologische problemen ondervinden. In plaats van hierover met hun vader te praten,

uiten zij hun gevoelens vaak op een andere manier. De redenen die zij aangeven voor bijvoorbeeld huil- of driftbuien (het overlijden van een geliefd persoon/dier), kunnen vaak een onderliggende reden hebben die gerelateerd is aan de scheiding, de nieuwe leefsituatie, of een tekort aan aandacht van één van beide ouders. Vaak staat de vader hier min of meer hulpeloos tegenover en is professionele hulpverlening de enige optie.

"Dat kind komt hier binnen, dat begint te wenen, en ik zeg van allez, en ze gaf altijd tien verschillende redenen op van, ja 't is Joske die dood is, 't is dit, 't is dat, maar het waren acht of negen verschillende dingen, dus er was iets mee. En dan bij de psychotherapeute... die had haar een tekening laten maken van gans het gezin, van ons gezin, en mij tekende ze in de kleinste vorm. Dus dat wil zeggen dat ik haar eigenlijk te weinig aandacht geef. Dat is eruit gekomen. (Peter, 37 jaar)"

Vaders achten het tevens cruciaal dat kinderen niet geforceerd worden om te kiezen tussen hun ouders. Vaak voelen kinderen zich, ook zonder dat zij hoeven te kiezen tussen vader en moeder, reeds geremd in hun communicatie als hun ouders samen zijn. Ze gedragen zich dan anders tegenover hun vader dan wanneer hun moeder niet aanwezig is.

Frappant is ook dat vaders in het algemeen, soms niet weten hoe hun kinderen zich 'diep van binnen' voelen. Ze weten niet hoe hun kinderen de scheiding of de relatiebreuk verwerken en op welke manier zij hiermee omgaan. Kinderen die bij hun vader zijn, prijzen hem de hemel in, maar van zodra ze bij hun moeder zijn, neemt dit soms een geheel andere wending. Deze gevoelens worden niet altijd expliciet geuit.

"Nele, de kleinste schrijft dingen van zich af en heeft mooie dingen geschreven zoals: 'Ik hou van papa' en 'Papa speelt veel met mij' en dat Anderzijds heb ik onlangs ontdekt heeft ze ook dingen geschreven in de trant: 'Ja, mama, we moeten terug naar papa want het is weekend en ik vind dat niet leuk, en ik vind dat zo erg voor jou en ...ik ben niet graag bij papa want dan ween ik veel en ... (Joeri, 47 jaar)"

Het contact tussen vaders en kinderen wordt meestal intenser na de scheiding. Van onze respondenten verliest slechts een enkeling alle contact. Meestal wordt de communicatie dus opmerkelijk diepgaander maar heel soms valt ze ook volledig weg. Zo verloopt het oplossen van ruzies tussen de kinderen vaak vlotter doordat vaders van dichterbij betrokken zijn en omdat ze zelf ook rustiger zijn. Anderzijds wordt de afwezigheid van een moeder bij het oplossen van conflicten als een gemis ervaren. Maar het feit dat ze nu maar bij één persoon terecht kunnen, heeft echter wel als voordeel dat dit kan leiden tot een snellere oplossing van het conflict.

"Die week dat je samen bent, is een heel intense week. Dat merk je ook. Als er conflicten zijn bijvoorbeeld over studeren, zo van: 'Zou je eens niet beginnen te leren, want je zit in de examens.' Vroeger was je met twee, en als er dan één van de partners zo eens een conflict had met de kinderen dan ja, dan ving de andere dat misschien wel wat op, of dan hadden de kinderen wel het gevoel van ja, ok nu kunnen we efkes bij de andere terecht. Nu is er maar één persoon bij wie dat ze terecht kunnen. Dan wil je dat direct opgelost zien, je kan dit niet laten aanslepen want dan ben je even stuurloos. (Alain, 41 jaar)"

Of vaders effectief tegemoet komen aan de emotionele noden van hun kinderen, kan op basis van onze bevindingen niet bevestigd, noch ontkend worden. Ook in eerder gevoerd wetenschappelijk onderzoek kwam men hieromtrent niet tot een consensus. Wel blijkt duidelijk uit onze interviews dat het overgrote deel van de vaders hier wel naar streeft.

7.4.2 Opvoeding

Op basis van onze interviews, kunnen we stellen dat de vaderrol na een echtscheiding niet noodzakelijk in verband staat met de vaderrol voor de echtscheiding. Vaders die reeds een nauw contact met hun kind(eren) onderhielden toen het gezin nog intact was, zullen deze relatie na een echtscheiding veelal stabiel trachten te houden. Maar anderzijds zijn er ook vaders die, eens ze gescheiden zijn, duidelijk streven naar een meer persoonlijke en diepere band met hun kinderen. Hier spreken onze bevindingen de continuïteitshypothese, die stelt dat vader-kind relaties voor en na de echtscheiding bijna altijd gelijklopend zijn, dus gedeeltelijk tegen.

De meeste respondenten die co-ouderschap hebben, leren hun kinderen beter kennen doordat ze in hun vrije tijd worden gedwongen meer betrokken te zijn. Dit wordt bij geen enkele respondent als negatief ervaren. Sommigen onder hen hebben het gevoel dat ze hun kinderen voorheen niet kenden of dat ze nu pas echt in staat zijn door te dringen tot de leefwereld van hun kinderen. Uiteraard is een scheiding of relatiebreuk geen noodzakelijke voorwaarde om de kwaliteit van de vader-kindrelatie op te krikken.

Na een scheiding is er dus een duidelijke herdefiniëring van posities, rollen en relaties tussen alle betrokkenen van het gezin. Uit onze interviews blijkt dat binnen het huwelijk het kostwinnersmodel, waarin de vader een minimum aan huishoud- en opvoedkundige taken op zich neemt, in een significant aantal gezinnen nog steeds relevant is. Echter na een scheiding wijzigt deze houding van vele vaders. Zij evolueren van een traditionele 'kostwinner', een 'steunpilaar' of een 'gezinsverantwoordelijke' naar een 'opvoeder' (Mortelmans, e.a., 2003). Vaders interesseren zich in toenemende mate in de schoolprestaties van hun kinderen, ze hebben belangstelling voor hun vriendenkring, hun gevoelens, etc. Ze staan mentaal dicht bij hun kinderen en dragen actief bij tot hun opvoeding. De momenten die ze samen delen zijn uitgelezen momenten om te werken aan een intense en kwaliteitsvolle vader-kindrelatie. Ook schijnbaar kleine dingen zoals gebruiken en rituelen zijn voor kinderen belangrijk, aangezien het kind nood heeft aan zekerheid en structuur. Meestal zijn vaders zich hiervan zeer bewust.

Bovendien vinden ze het essentieel hun kinderen waarden en normen mee te geven, hen bij te staan op cognitief vlak, hen te inspireren en te motiveren, hen financieel op weg te helpen en vooral 'er te zijn wanneer de kinderen hen nodig hebben'.

Vaders die actief willen participeren aan de opvoeding van hun kinderen, opteren vaak voor co-ouderschap. Om dit op een constructieve manier te kunnen verwezenlijken is een goede verstandhouding met de ex-partner onontbeerlijk. Ouders trachten samen tegemoet te komen aan de verwachtingen en de emotionele noden van hun kinderen. Ze willen samen dat er consistentie is in de opvoeding en dat beide ouders dezelfde

rollen blijven vervullen voor het kind, dat nood heeft aan zekerheid en structuur. Ze verlangen dus dat dezelfde opvoedkundige regels worden toegepast als diegene die voor de scheiding gehanteerd werden.

"Ik probeer die ook structuur te geven, ik probeer hetzelfde te doen als wat we ervoor deden. Hé van de opvoeding mee te geven, die we ervoor deden, dat ze mee mogen praten, hun mening mogen zeggen, op een normale manier met elkaar omgaan, dat ze het gevoel hebben dat ze erbij horen. Dat probeer ik en mijn vrouw ook te doen, dus in die zin doen we zoals we het ervoor deden, gewoon nog voort. (Arnoud, 42 jaar)"

Soms loopt dit echter niet van een leien dakje en worden er parallelle rollen door de ouders ontwikkeld (Furstenberg in Seltzer, 1991). Kleine zaken zoals het al dan niet mogen drinken van bepaalde dranken etc. leiden dan soms tot grote discussies tussen de ouders.

In andere gevallen laat het de vader volledig koud welke opvoedkundige regels bij zijn ex-partner worden gehanteerd.

"De regels bij haar zijn haar regels. Ik wil er mij niet meer moeien. Ik ben ook niet akkoord dat ze op de computer aan het spelen zijn tot vier, vijf uur 's nacht, dat ze glazen cola drinken aan de computer, zulke zaken. Het kan me niet meer schelen. Het is haar huis en ze trekt haar plan. (Michel, 49 jaar)"

Het feit dat vaders betrokken willen blijven, uit zich voornamelijk door het feit dat zij sportactiviteiten van hun kinderen bijwonen, verjaardagsfeestjes voor hen organiseren, hun schoolprestaties opvolgen en contacten onderhouden met hun leerkrachten, belang hechten aan gezonde voeding, hun kinderen motiveren en stimuleren, waarden bijbrengen, e.d.

Verder verwachten zij dat hun kinderen een bijdrage leven in het huishouden. Het gaat hier vooral om kleinere taken zoals het dekken van de tafel, afruimen, vaatwasser vullen, hun kamer opruimen, e.d. Een groot aantal vaders weet hun kinderen te motiveren deze taken te volbrengen. Enkele vaders bij wie dit niet zo goed lukt, gebruiken geld als drukkingmiddel. Bij een aantal gezinnen bestond deze taakverdeling reeds voor de scheiding, bij anderen wordt deze pas na de scheiding ingevoerd omdat vaders merken dat ze alle hulp kunnen gebruiken.

In het geval van beperkt bezoekrecht dragen vaders over het algemeen minder bij tot de opvoeding van hun kinderen. Dit is enerzijds een gevolg van het feit dat zij minder tijd met hun kinderen samen doorbrengen.

"Ik voel wel dat de voeling met de school veel kleiner is. Dat mis ik wel door het feit dat het alleen maar weekendsituaties zijn en veel scholen treffen nu maatregelen van zeker geen huiswerk in het weekend waardoor dat je eigenlijk soms wel wat, ja die hebben zo vaste avonden op dinsdag- en donderdagavond, maar voor de rest houden die u daar vanaf. (Ghunter, 37 jaar)"

Maar anderzijds is ook enig schuldgevoel tegenover hun kinderen hier niet vreemd aan. Hierdoor zullen vaders zich extra inspanssen om tegemoet te komen aan het beeld van

ideale papa (Fox, 1985). Ze voelen zich verantwoordelijk voor hun kinderen en ervaren de scheiding dan ook als een vorm van 'persoonlijk falen' waar hun kinderen de dupe van zijn.

Dit heeft echter tot gevolg dat zij weinig regels hanteren, te vaak toegeven, onduidelijke grenzen stellen, hun kinderen verwennen met cadeautjes en alles in functie stellen van de kinderen op het moment dat zij bij hen zijn.

Net als vaders die wél heel actief participeren in de opvoeding van hun kinderen, en die dus ook de minder leuke aspecten voor hun rekening nemen, delen ook deze vaders na een echtscheiding hun prioriteiten vaak heel anders in. Hun kinderen worden hét allerbelangrijkste in hun leven en hun geluk staat boven alles. Zij achten zich dan ook mee verantwoordelijk voor het bereiken van dit geluk. Niettemin uit de betrokkenheid van vaders met een beperkt bezoekrecht zich voornamelijk door het feit dat ze vooral quality time willen doorbrengen met hun kinderen. Opvoeding blijft in deze gevallen meestal een verantwoordelijkheid van de moeder.

Er blijkt dus een negatief verband tussen beperkt bezoekrecht en de betrokkenheid van de vader bij de opvoeding van zijn kinderen.

Zoals reeds gesteld, doen vaders na de echtscheiding erg hun best om de band tussen vader en kind te behouden of zelfs te versterken. Zij worden hierbij gedwongen te kijken naar de toekomst van hun kinderen en zijn zich sterk bewust van de situatie waarin zij hun kinderen ongewild hebben betrokken. Het verantwoordelijkheidsgevoel bij het merendeel van de vaders blijft dus enorm groot.

Het overgrote deel van de vaders die deelnamen aan dit onderzoek zijn voornamelijk bekommerd om het geluk van hun kinderen. Mee zorgen voor het welzijn van hun kinderen is voor hen prioritair en ze trachten hen dan ook zo goed en zoveel mogelijk te begeleiden op hun weg naar volwassenheid.

Naar opvoeding toe, leveren dus vooral de vaders die een co-ouderschapsregeling hebben een significante bijdrage.

7.5 Troeven en drempels

We kunnen veronderstellen dat een gescheiden vader zijn onvermijdelijk gewijzigde rol als ouder op een bepaalde wijze wenst te vervullen of niet wenst te vervullen. Wellicht zal hij, vanuit zijn zelfbeeld, een gewenste situatie voor ogen hebben met betrekking tot de tijd die hij met de kinderen kan en wil doorbrengen en de bijdrage die hij aan de opvoeding van zijn kinderen kan en wil leveren (of niet wil leveren).

De greep van de vader op de situatie is beperkt. Om de gewenste situatie te bereiken, moet hij werken binnen de gegevenheid van heel wat omstandigheden. In de interviews peilden we dan ook naar de manier waarop de vaders met die omstandigheden omgaan en hoe ze die beleven. Het spreekt voor zich dat we daarbij zowel op gunstige en bevorderende als ongunstige en belemmerende omstandigheden gestoten zijn. We benoemen ze hier als troeven en drempels. Naargelang de situatie, kan elke factor op

hoe je met deze omstandigheden omgaat, als troef of drempel functioneren. Enkel de beleving van de vader zelf is de maatstaf voor dat onderscheid.

Er is een verwantschap tussen onze troeven en drempels en de stressoren en moderatoren in het model van Amato (Amato, 2000). De kern van de zaak is dat we inderdaad uitgaan van een soort stresssituatie. Want geen enkele vader zegt dat kinderen principieel beter af zijn met gescheiden ouders. Integendeel, voor velen waren de kinderen een belangrijke motivatie om het tij te willen keren en de scheiding te vermijden. Wel verkiezen velen een goede scheiding boven een slecht huwelijk. Maar hoe dan ook is de scheiding nooit een ideaal op zich. Wat we willen weten is wat vaders vooruithelpt of hindert om tot een 'next best thing' te komen voor hun kinderen.

Boven hadden we het al over de tijd die vaders ter beschikking hebben om door te brengen met hun kinderen. De praktische regeling in verband met de kinderen is een eerste element dat door vaders ervaren kan worden als bevredigend of onbevredigend, als een troef of een drempel bij het streven naar de gewenste situatie. We herhalen hier niet wat boven reeds gezegd werd, maar rakelen het slechts even terug op omdat dit gegeven de fundamentele context de grenzen afbakt waarbinnen de vader kan opereren.

Een vader die met de kinderen een intense band wil bewaren of herstellen, heeft daar tijd voor nodig. In zoverre die er niet is, wordt dit ervaren als een drempel om tot de gewenste situatie te komen.

Anderzijds willen niet alle vaders méér tijd met hun kinderen of een andere praktische regeling. De redenen daarvoor kunnen zijn dat ze de huidige situatie beschouwen als billijk tegenover hun partner en aanvaardbaar voor henzelf op emotioneel en praktisch vlak. Met dit laatste bedoelen ze dat de beschikbare tijd hen niet belet met hun kinderen een relatie te hebben zoals ze het wenselijk vinden, ofwel dat de regeling in overeenstemming is met hun praktische en organisatorische mogelijkheden en met hun mentale draagkracht.

"In het begin minder maar ik kan dat niet meer, ik moet mijn kinderen tussendoor ook zien en dat is geen probleem. Ik vraag dat dan en dan ga ik ze halen van 't school 's namiddags dus ... of in het weekend, het hangt ervan af ... één of twee, één keer zeker zie ik ze tussendoor ... of eens mee gaan zwemmen met één iemand of met de twee kleintjes alleen. In het begin wou zij dat ik de kinderen ... één keer en zij de rest van de tijd en ik wou de helft en dan zijn we tot deze overeenkomst gekomen waar dat we alle twee eigenlijk nu blij mee zijn. Voor mij is ook, allez ... ik geef dat toe, voor mij is dat heel zwaar als ze hier zijn, ik kan er wel van genieten tegenwoordig. (Jurgen, 36 jaar)"

Op praktisch en organisatorisch vlak vermelden vaders als drempels of troeven bijvoorbeeld de woonsituatie, de financiële situatie en de werksituatie. Er zijn vaders die hun woning ongeschikt vinden om de kinderen goed op te vangen. Voor sommigen is het een reden om de tijd die de kinderen er moeten doorbrengen, niet te willen uitbreiden. Ook de ligging van de woning ten opzichte van de plaats waar de kinderen naar school gaan en de afstand tussen de woningen van de ex-partners spelen een rol. Een grote afstand is uiteraard een drempel, een kleine afstand een troef voor vaders die intense contacten met de kinderen willen. Sommige vaders zullen de situatie dan ook

dermate organiseren dat de afstand klein is. Anderen laten de afstanden voor wat ze zijn maar hebben er wel inspanningen voor over om ze te overbruggen. Maar dat is niet altijd het geval.

"Wel, ik heb het in het begin al gezegd, co-ouderschap lijkt me wel leuk, maar met een afstand van 90 kilometer, van de school is dat onmogelijk. Ik heb dat nagevraagd, een kind kan niet naar 2 scholen gaan, dus dat is onmogelijk, dat is ook logisch. Dus ja, bleef er uiteindelijk maar 1 soort regeling, en dat is de weekendregeling. Het is jammer dat ik hem weinig zie, een aantal dagen, maar ik zit eigenlijk wel een beetje in de luxesituatie dat ik alleen de leuke dingen met hem moet doen. (David, 33 jaar)"

Ook geld is voor veel vaders belangrijk om papa te zijn zoals ze het zouden willen. Dat geldt zeker maar niet uitsluitend voor het 'kostwinnaarstype' en de 'ideale vader' (Mortelmans, e.a., 2003). Vaders die een geldtekort ervaren, lijden daar vaak zelf onder maar vinden het veelal nog erger omdat ze vinden dat ze daardoor tekort schieten tegenover de kinderen. Ze zullen dan ook eerder zichzelf dan hun kinderen bepaalde zaken ontzeggen en zelf offers brengen om hun kinderen te kunnen geven wat ze nodig vinden. Daarentegen vinden veel vaders voldoening in het feit dat de kinderen dankzij hun materiële steun niets tekort komen. Voor een aantal vaders lijkt dit zelfs het belangrijkste element in de vaderrol die ze nog willen of kunnen spelen.

Vanuit de interviews kunnen we bijgevolg zowel de woning als geld identificeren als belangrijke drempels of troeven. De beschikbaarheid van geld en de geschiktheid van de woning, helpen vaders de gewenste relatie met hun kinderen op te bouwen of te herstellen. Deze deelaspecten in de situatie kunnen dus functioneren als elementen in de probleemgerichte copingstrategie van de vader die deze materiële middelen actief aanwendt om zijn relatie met de kinderen te bevorderen. Hij ervaart het als een handicap wanneer hij niet of onvoldoende over deze middelen beschikt.

Van geld stellen we bovendien vast dat het even goed kan kaderen in een emotionele copingstrategie. Dit is het geval bij de vaders die hun financiële draagkracht niet aanwenden om de situatie naar hun hand te zetten, maar enkel om ervoor te zorgen dat de kinderen dank zij hun inbreng geen nadelige materiële gevolgen ondervinden van de scheiding. Daar zijn deze vaders fier op en uit deze fierheid putten ze een vorm van troost en voldoening, ook wanneer ze het ten gronde heel moeilijk hebben met de gehele situatie.

"Wel ik heb daar eigenlijk... euh, allez, ik zit er nog mee te worstelen met mezelf, maar ik heb er op dit moment nog niet echt spijt van, maar ik heb heel veel weggecijferd in functie van de kinderen. Het feit dat ik al weg ben, is al genoeg een verandering voor de kinderen, vond ik, dus ik heb ervoor gezorgd dat ze in het huis kon blijven wonen, dat ze 't financieel kan blijven trekken, dat ze niet fulltime moet gaan werken, euh.... Ik heb mezelf euh... ja, daar min of meer bij tekort gedaan. (Wouter, 37 jaar)"

Ook de werksituatie kan als drempel ervaren worden. Zo zouden nogal wat respondenten in ons onderzoek in principe een co-ouderschapsregeling verkiezen. Maar ze doen het niet omdat ze dat niet kunnen combineren met hun werk. Het is enigszins vreemd dat deze vaders zich niet lijken af te vragen of hun ex-partner die combinatie

dan wel zo gemakkelijk kan maken. Want soms hebben die ex-partners ook voltijdse jobs. Is de werksituatie dan ook voor hen geen drempel?

"Ik ben dat dan ook gaan vragen, normaal is dat maar om de 14 dagen dat ge die kunt zien, die kinderen, maar ik wou er toch nog een band, allez, een blijvende band mee kweken. Dan heb ik gezegd: 2 weekends op de drie, ja, meer kunt ge niet want dan moet ge al overgaan op co-ouderschap, tja, ik kan dat niet met mijn uren van het werk, anders had ik dat zeker gedaan. (Guy, 29 jaar)"

Naast praktische en organisatorische mogelijkheden heeft ook de psychische draagkracht van de vaders een grote invloed op de gewenste contacten met de kinderen. Solo-ouder zijn wordt door sommige vaders als belastend ervaren. Ze nemen daarom genoegen met de bestaande frequentie en duur van de contacten die ze met hun kinderen hebben.

"Maar ik heb heel lang voor mezelf, en er ook met veel mensen over gepraat, ja, waar ik mezelf goed bij voel. En uiteindelijk, ja, je vindt het misschien raar, maar ik kan het niet opbrengen om co-ouderschap, ik zou het niet kunnen, of ik zou zo'n bezoeksregeling dat ik ze elk verlof zou hebben Ik denk dat ik ze de helft van de tijd bij mijn ouders zou zetten. Maar de woensdag dat ik ze dan heb, dan doe ik d'r wel iets mee. Ik ga d'r mee zwemmen, ik ga naar de dierentuin, of we schilderen hier samen, of we tekenen, dan doe ik er effectief mee, maar na die woensdag is dat ook pff. (David, 33 jaar)"

Een vader beschrijft hoe belastend hij het vindt om twaalf dagen zonder kinderen te zijn, en zich dan plots voor een weekend te moeten aanpassen. Hij gaat er met andere woorden van uit dat een co-ouderschap op dat vlak gemakkelijker zou zijn. Na een week vakantie met de kinderen wordt de sfeer meer ontspannen, maar een weekend is te kort om telkens terug een normale omgang met de kinderen op te bouwen.

"Je zit twaalf dagen zonder kinderen en je moet dan ineens u zo organiseren dat de kinderen hier een rol spelen in huis, en op het moment dat je terug daar aan gewend zijt, en dat je daar terug het gevoel hebt van ah ja ... en dat je de kinderen terug gewoon een beetje aanvoelt, dan zijn ze terug weg. Want een bezoeksrecht voor vaders van twee dagen op twee weken, dat lijkt allemaal zo plezant en tof maar dat is meer stresserend en meer bedrukkend en vraagt veel meer energie, terwijl dat je soms de kinderen een week hebt. En gewoon het constant aanpassen en u daar ook in stellen is psychologisch gezien enorm vermoeiend. (Filip, 40 jaar)"

We hebben aangetoond dat tijd, werk, woning en geld drempels of troeven kunnen zijn in de manier waarop vaders omgaan met de gewijzigde situatie. Ook de mentale draagkracht van de vader speelt een rol. Al deze elementen kunnen een plaats hebben in de emotionele of probleemgerichte copingstrategieën van vaders. In nog sterkere mate geldt dit voor een ander aspect: de aard en kwaliteit van de relatie met de ex-partner. Die blijkt zelfs van doorslaggevend belang.

Over die relatie met de ex-partner is heel wat te vertellen. Hier willen we ons beperken tot die zaken die relevant zijn in verband met de vaderrol. Hoe beïnvloedt die relatie de manier waarop de vader zich aanpast aan de nieuwe situatie?

Vooreerst zijn de gevoelens van de vader tegenover de moeder van belang. Niet om de moeder zelf of de relatie op zich, maar omwille van de kinderen. Die gevoelens variëren in de interviews, nauwelijks verrassend, van nog steeds verliefd over vriendschappelijk, koel maar correct, en zeer kritisch tot ronduit vijandig. We kunnen niet op al deze nuances in detail ingaan maar we moeten er toch voldoende bij stilstaan omdat het overduidelijk een heel belangrijk element is in de beleving van de vaders.

Naast deze emotionele component, maar er overigens ook mee verweven, is er een praktische: de mate waarin gewoon concreet kan samengewerkt worden, hoe afspraken kunnen gemaakt en nageleefd worden, is voor de meeste vaders ook van groot belang. In onze interviews is een meerderheid van de vaders matig tot zeer tevreden over de samenwerking met de ex in verband met de opvoeding en de praktische afspraken. In veel gevallen hebben ze het gevoel dat de situatie op dat vlak evenwichtig en gezond is.

Toch zijn er ook wel vaders die kritiek uiten op de moeders en zijn er dikwijls grote meningsverschillen. Vaders die de moeder bijvoorbeeld onbekwaam vinden, of vinden dat de moeder de kinderen totaal verkeerd opvoedt, hebben het daar heel moeilijk mee. Enkele vaders in die situatie zijn er verdrietig om, eventueel echt boos, maar ze ondernemen niet echt iets om de situatie bij te sturen. De meesten doen dat echter wel, wat niet noodzakelijk betekent dat ze er een grote strijd om voeren. Want omwille van de gemoedsrust van de kinderen laten ze het conflict niet te hoog oplaaieren. Maar toch proberen ze invloed uit te oefenen op het gedrag van de moeder of proberen ze binnen de tijd die ze zelf met de kinderen doorbrengen de fouten en nalatigheid van de moeder te corrigeren of te compenseren. Dit is quasi altijd een bron van spanning en stress voor deze vaders. Ze zijn overtuigd van het eigen gelijk, voelen zichzelf enigszins superieur tegenover de moeder, en achten het hun verantwoordelijkheid dat de kinderen geen nefaste gevolgen ondervinden van het gedrag van de moeder.

"Euhm, dus als hij van 't school komt help ik hem altijd met zijn huiswerk, allez als er vragen zijn of ze hebben lessen, zijn lessen ondervragen, en zijn huiswerk, als er iets is, dan moet hij dat aan mij vragen. Dus ik ondervind dat mijn ex lang niet zoveel moeite doet. Misschien maar twintig of dertig procent van het geen dat ik doe. (Peter, 37 jaar)"

Een dergelijke gespannen relatie uit zich gemakkelijk in verschillende vormen van opbod. Dit opbod lijkt zich te kunnen afspelen op het affectieve, het opvoedkundige en het financiële vlak.

"Er was afgesproken, mijn zoon krijgt geen gsm voordat hij 15 jaar is. Hij was toen 12,5, ik verlaat het huis en een week nadien had hij een gsm en mijn vrouw begint hem zakgeld te geven. Ik heb daar niks op tegen maar dat dat niet in samenwerking met mij is gebeurd dat vond ik dus afschuwelijk. Mijn vrouw koopt mijn zoon om, koopt gewoon zijn liefde af. (Joeri, 47 jaar)"

Telkens is het doel in feite de kinderen voor zich te winnen, aan de eigen kant te krijgen. De zwaarste vorm van opbod is het ronduit zwart maken van de ex-partner.

"Bijvoorbeeld had ze gezegd tegen mijn kinderen dat ik er niet was als ze geboren waren. Dat ik ook dan weer weg was, dat is niet waar. Dat ik ze geslagen had als ze klein waren en zo van die dingen. Kunt ge u dat voorstellen voor een kind. Die keken naar mij zo koel als een kikker, maar ik wist niet waarom hé. (Dirk, 43 jaar)"

Maar zo'n vaart hoeft het niet te lopen. Het gaat meestal veel subtieler: een extra cadeautje geven of de gulle schenker spelen, extra veel aandacht geven en veel leuke dingen doen, veel toelaten en weinig verbieden, het zijn allemaal mogelijkheden. Als het resultaat maar is dat de kinderen liever bij hen zijn dan bij de andere. Kortom, er ontstaat een complexe situatie van openlijke of verdoken competitiviteit tussen de ouders.

Voor de ouders is de inzet de affectie van de kinderen, en de kinderen voelen soms aan dat ze die situatie kunnen uitbuiten. Want het opbod wordt soms uitgelokt door het manipulatieve gedrag van de kinderen, die dan bewust vader en moeder tegen elkaar uitspelen.

Uiteraard gebruiken zowel de moeders als de vaders deze strategie wel eens. Of dat doelbewust of onbewust gebeurt, is niet altijd duidelijk op te maken uit de interviews. Maar enkele vaders zijn er zich wel degelijk van bewust: ze doen het zelf met opzet of stellen vast dat de partner dat doet. Tenminste, dat is hun perceptie. In hoeverre de moeders inderdaad die intentie hebben, werd in dit onderzoek niet nagegaan. Anderen zijn zich bewust van het gevaar van deze opbodstrategie en willen er niet in verzeild geraken. Ze verzetten er zich tegen, eenzijdig of in samenspraak met de ex-partner.

"Ik mag nu van mijn vrouw denken wat ik wil hé. Maar ik hou die loyaliteit van mijn kinderen naar hun moeder toe in stand. Ge gaat mij waar de kinderen bij zijn, gaat ge mij geen en wil ik ook niet dat er ook maar één slecht woord over mama gezegd wordt. En ook nu, moest ze morgen beginnen met modder smijten en wat weet ik allemaal niet, dan nog wil ik daar niet in meegaan. Dus den eerste dag dat ik ze moet gaan afzetten bij haar, allemaal nieuw speelgoed. En dan voelt ge den drang tegen volgende vrijdag ga ik ook nieuw speelgoed gaan halen, maar dat moogt ge niet in meegaan. Dan zijt ge verkeerd bezig dan doet ge aan een opbod en dat is niet goed voor de kinderen. (Ludo, 35 jaar)"

Dit competitieve spanningsveld is in veruit de meeste gevallen aanwezig, zij het vaak eerder latent. Er is een beetje spanning, wat wrevel soms, maar in grote lijnen slagen die ex-partners er vrij goed in om in verband met de kinderen een leefbare verstandhouding te bewaren.

Daarnaast bestaan natuurlijk ook de uitersten. Aan de ene kant de absolute vechtscheiding, de quasi totale strijd tussen de ex-partners. Ze vormen in onze bevraging een kleine minderheid. In die strijd kunnen de kinderen het doel maar ook het middel zijn. Toch noteren we dat in onze interviews vaker de financiële situatie of de gevoelens ten opzichte van de ex aan de strijd ten grondslag liggen. Kinderen zijn vaak eerder een verzachtende dan een verhittende factor.

Aan de andere zijde van dit spectrum bevinden zich de ex-partners die, volgens de beleving van de vaders, echt vriendschappelijk, collegiaal en in de beste verstandhouding, de algemene zorg voor de kinderen opnemen. Dit is niet noodzakelijk

in een context van co-ouderschap of nestzorg. Maar het kan ook in het kader van een bezoekrechtregeling die voor beide partners perfect aanvaardbaar is. Het hoeft geen betoog dat een dergelijke manier van omgaan met hun ex, voor de betrokken vaders een aanzienlijke troef betekent in de aanpassing aan hun situatie als gescheiden ouder.

"Misschien dat ik er nog heel eventjes aan wil toevoegen dat ondanks het feit dat wij gescheiden ouders zijn, dat wij wel in een heel aparte situatie zitten. Namelijk dat wij echt nog heel goed overeenkomen en dat ons kindje ons nog wel kan aanspreken als zijnde ouders die samen zijn. Heel raar zo. Dat is een heel centraal gegeven zo van. Dat moet goed komen. Ondanks al onze issues samen, dat kindje moet goed komen. En wij zijn vrienden, wij zijn kameraden. (Jacques, 30 jaar)"

We hebben vrij uitgebreid bekeken hoe de verhouding tussen de ex-partners een cruciale rol speelt in de beleving van de vaders. Deze relatie kan duidelijk als drempel of als troef fungeren.

Hetzelfde geldt voor de aan- of afwezigheid van andere betrokkenen en de manier waarop die zich in de situatie opstellen. We denken dan vooral aan ouders en ex-schoonouders, aan nieuwe partners en aan vrienden, buren en familie. Ook hier beperken we onze focus tot het belang van deze sociale contacten voor de vaderrol, het zelfbeeld en de coping van de gescheiden vader.

Heel veel vertellen onze vaders daar niet over. Natuurlijk doen vaders soms beroep op ouders, familie of buren om de kinderen op te vangen als de vader laat moet werken of ergens naartoe moet.

"Mijn ma en mijn zus gaan ze halen aan 't school, afhankelijk van het weer en ze gaan sowieso naar mijn ma want mijn zus die heeft een auto en mijn ma niet. En dan pik ik ze gewoon op om 6 uur. En mijn ma ging dan op de dagen dat ik moet werken koken voor ons. En in 't weekend is het aan mij dan natuurlijk. (Frans, 31 jaar)"

Zo zegt een vader dat hij blij is dat hij met behulp van buren de co-ouderschapregeling kan bolwerken. Maar algemeen valt het op dat de meeste vaders de behoefte aan een babysit beperken. In een aantal gevallen spelen de ex-partners babysit voor elkaar.

De duidelijkste impact van de houding van de familie is bijvoorbeeld merkbaar naar aanleiding van verjaardags- en familiefeestjes. Daar waar de ex-partners het zelf nog enigszins zien zitten om die samen te organiseren en te vieren, zijn het vaak de ex-schoonouders die roet in het eten gooien. Zowel de ouders van de vrouw als de ouders van de man geven soms te kennen dat ze niet meer samen met de ex-schoonzoon of de ex-schoondochter op een feest willen aanwezig zijn. Of de twee families willen geen contact meer met elkaar.

"Er is altijd een verjaardagsfeest voor Elsje of Liesje bij hen thuis en dan kom ik ook, maar dan is er geen familie, dus dan worden de kinderen van de klas uitgenodigd en dan is mijn ex-vrouw er en ben ik er, maar is er géén familie. En vroeger was het zo dat er dan een tweede moment werd georganiseerd waarbij dat dan de familie kwam, dus mijn schoonouders en mijn ouders en broer en zussen en zo verder, maar dat gebeurt

niet meer omdat de twee families, die hebben niet echt contact meer met elkaar. En dat ligt dan te gevoelig. (Mathias, 45 jaar)"

Meer dan de families en de vriendenkring komen de nieuwe relaties ter sprake. Die zijn zowel bron van angst als van steun. Angst is er in de eerste plaats voor de nieuwe partner van de ex-vrouw. De kans bestaat immers dat die man zich ook als een vader zal willen gedragen tegenover de kinderen. In dat geval heeft de gescheiden vader het gevoel dat hij in een soort concurrentiesituatie terecht zal komen. Dit kan een invloed hebben op zijn houding tegenover zijn kinderen.

"Ik was daar wel wat bang voor, ik moet dat heel eerlijk zeggen want dat was eigenlijk één van mijn grootste bekommelingen, dat mijn ex iemand anders zou leren kennen, op zeer jonge leeftijd (nvdr: de kinderen), goed dat is haar recht om door te gaan en iemand anders te leren kennen. Dat ze mij niet zou zien als papa, dat ik daar op de tweede plaats zou komen, dat boezemde mij gigantisch veel angst in. (Ghunter, 37 jaar)"

Het hoeft nochtans niet noodzakelijk problematisch te zijn. Wanneer vaders met hun ex-partner een goede verstandhouding hebben, en vooral als ze ook zelf een nieuwe partner hebben, kunnen ze vaak aanvaarden dat er een nieuwe man in het leven van hun ex en van hun kinderen komt. Ze slagen er dan in om vertrouwen te hebben in die man.

"Maar ik wist gewoon dat ik dat moest ... dat is een heel toffe gast, en ik wist gewoon ... allez, ik wou niet zo leven, ik bedoel, ik wou mij daar over heen zetten. Ik had zoiets van: Het kan alleen maar goed zijn voor mijn kinderen dat hij een toffe kerel is, want als dat een rotzak is, of als ik die helemaal niet goed aanvoel, en die is helemaal niet ok tegen mijn kinderen, dan heb ik een probleem, maar dat is een hele toffe kerel, en ik weet ook, mijn dochter en ook mijn zoon, weten heel goed wie de papa is. Dus ik hoef mij daar geen zorgen over te maken. (Jan, 36 jaar)"

Bij onze respondenten komt op dit vlak de positieve benadering meer voor dan de negatieve. De nieuwe partner van de ex kan zelfs een hulp zijn om de situatie te aanvaarden omdat de vader weet dat die man goed is voor zijn kinderen, maar ook voor zijn ex. Zo is hij tevreden dat zijn kinderen opgroeien in een harmonische omgeving en bij een moeder die er niet alleen voorstaat.

We besluiten ons overzicht van drempels en troeven met de nieuwe partners van de vaders zelf. Elders in dit rapport komt al ter sprake dat vaders met een nieuwe relatie zich na de scheiding algemeen veel beter voelen dan diegenen die tot nu toe alleen bleven.

Toch is er naar de kinderen toe soms wel angst te bespeuren over hoe de kinderen en de nieuwe partner tegenover elkaar zullen reageren. Vaders die bekommerd zijn om de relatie met hun kinderen, introduceren de nieuwe partner bedachtzaam want ze lijken te beseffen dat hun kinderen het er moeilijk mee zouden kunnen hebben. Wanneer de nieuwe relatie een feit is, eventueel al van voor de scheiding, blijven ze vaak nog op hun hoede. Ze vragen zich af hoe de kinderen dit beleven en proberen te vermijden dat er gewetensconflicten ontstaan.

"Ook het feit dat ik een vriendin had was voor ons Sofieke duidelijk moeilijker dan voor de twee andere kinderen. Ik had de indruk dat zij, euh, zo niet wist van: 'Mag ik dat goedvinden, mag ik dat goedkeuren, mag ik daar gelukkig om zijn?' Euh, of doe ik mijn mama dan eigenlijk tekort door het feit dat ik de nieuwe partner van papa eigenlijk wel een toffe vind, maar kan ik dat eigenlijk wel laten zien? (Alain, 41 jaar)"

Een goede verstandhouding tussen de kinderen en de nieuwe partner vindt de vader zowel voor zijn kinderen belangrijk als voor de kans op slagen van de nieuwe relatie. Maar het belangrijkste lijkt toch wel dat de kinderen er zich goed bij voelen. In dat geval betekent de nieuwe relatie voor de vader een aanzienlijk voordeel om zich als vader goed in zijn vel te voelen. Want hij heeft zijn kinderen een nieuwe vriendin bezorgd.

"We zien elkaar een paar keer per week, mijn kinderen zijn stapelzot van haar en dat is eigenlijk voor mij 50% kans van slagen, want als dat niet moest zijn had ik er gewoon niet aan begonnen. Ge weet dat natuurlijk nooit op voorhand maar dat is mooi meegenomen en dat is voorlopig zo want dat kan nog veranderen natuurlijk. (Paul, 39 jaar)"

7.6 Besluit

Wat doet een scheiding met een vader? Dat was de vraag die we ons in dit hoofdstuk stelden. Terugkijkend op onze analyse van de interviews, kunnen we onze conclusies in verband met de vaderrol als volgt samenvatten.

Eerst en vooral hebben we bij onze respondenten vooral betrokken vaders ontmoet. De verstandhouding met de kinderen en hun rol als vader, laat hen niet onverschillig. Ze zijn bezorgd over het effect van de scheiding op hun kinderen en op de relatie met hun kinderen. De scheiding heeft wel de tijd beperkt die ze met hun kinderen kunnen doorbrengen, maar we merken niet dat de vaders afstand nemen van hun kinderen. Integendeel, er zijn in ons onderzoek meer vaders die sinds de scheiding bewuster en intenser proberen om te gaan met hun kinderen dan dat er vaders zijn die het contact met hun kinderen verminderen en hen meer en meer aan de moeder overlaten.

De aanpassing aan het functioneren als alleenstaande ouder verloopt niet zonder slag of stoot. We herkennen de stressoren zoals beschreven in het model van Amato (2000). Vooral de aard en de kwaliteit van de relatie met de ex-partner kan een determinerende drempel of troef zijn om de nieuwe vaderrol naar voldoening op te nemen. Ook een nieuwe partner die goed met de kinderen overweg kan, is bevorderlijk voor de positieve beleving van de nieuwe situatie. We zouden dit kunnen specificeren bij de interpersoonlijke moderatoren die door Amato beschreven worden.

We kunnen op basis van onze bevindingen de stelling van Lamb (1999) niet bevestigen. Onze vaders distantieren zich niet van hun vaderrol. Ze haken niet af. De reden voor dit verschil is niet eenvoudig te verklaren. Misschien heeft het te maken met de samenstelling van onze vadergroep. Er zouden redenen kunnen zijn waarom er vooral betrokken vaders in het onderzoek zijn opgenomen. Een andere mogelijke verklaring is de tijdsdimensie. Ons onderzoek beperkt zich tot een periode die in feite zeer kort na de

scheiding ligt. Het is niet ondenkbaar dat de afstand tussen de vaders en hun kinderen pas na langere tijd zal groeien. Dat kunnen we op basis van onze gegevens echter niet verifiëren. Een meer doorgedreven longitudinaal onderzoek zou hierover uitsluitsel kunnen geven.

In het onderzoek van Kruk (1992) herkennen we onze drempels en troeven. Echter, waar Kruk een eventueel contactverlies primair toeschrijft aan de ex-partner, kunnen wij dat op basis van onze analyse niet zonder meer stellen. Voor zover er sprake is van verminderde contacten tussen de vaders en hun kinderen, en wanneer er geen co-ouderschap tot stand kwam, is dat bij onze respondenten meestal niet het gevolg van een gerechtelijke beslissing na een felle strijd. Om diverse redenen hebben die vaders zelf beslist dat het de minst slechte oplossing was. DeLuccie (in Fagan en Barnett, 2003) spreekt in dit verband van de 'gatekeeping' functie van de moeders. Ons lijkt het even zinvol te stellen dat de vaders ook hun eigen 'gatekeepers' zijn. Ze eisen vaak niet meer tijd en verantwoordelijkheden op dan ze naar eigen aanvoelen mentaal, praktisch, financieel of materieel aankunnen. Dit is hoegenaamd niet in tegenspraak met de vaststelling dat dit vaak betrokken, bezorgde en actieve vaders zijn. Dat ze de beperkingen aanvaarden, betekent zeker niet dat ze mentaal afstand nemen van hun kinderen.

Globaal menen we dat onze bevindingen goed aansluiten bij de systeembenadering, die uitvoerig werd beschreven in onze literatuurstudie. Deze benadering schetst een kader waarbinnen onze analyse in grote lijnen goed kan geduid worden. De scheiding heft het bestaan van het gezin niet op want de kinderen incarneren de blijvende band tussen de ex-partners. Wel treedt er een ingrijpende wijziging op in de respectievelijke rolpatronen. Ons onderzoek legde de focus op de rol van de vader. Het zou een interessant opzet kunnen zijn om in verder onderzoek een gelijkaardige analyse te maken van de drie rollen tegelijkertijd, met name die van de beide partners individueel en hun kinderen. Want de kinderen houden de boel echt wel bij elkaar.

8 Algemeen besluit

Steeds meer mensen komen op een bepaald moment in hun leven in een scheiding terecht. Het fenomeen is niet echt nieuw, maar het aantal koppels dat uit elkaar gaat, kent de laatste decennia wel een hoge vlucht. Er werd reeds vrij veel onderzoek verricht naar de impact van een scheiding op kinderen. Ook de beleving en de gevolgen voor de moeders vormden regelmatig het onderwerp van onderzoek. Ondanks de wetenschappelijke aandacht voor het vaderschap op zich, bleven vaders die een scheiding meemaakten eerder op de achtergrond.

Op basis van een literatuurstudie gevolgd door een kwalitatief onderzoek door middel van diepte-interviews, onderzochten we daarom de beleving en de manier van copen van gescheiden vaders. We stelden ons de vraag hoe ze hun vaderrol beleven en hoe ze omgaan met het vaderschap na hun scheiding. Maar ook hoe ze de veranderingen op socio-economisch vlak beleven en welke strategieën ze uitwerken. Hoe ze de veranderingen in hun netwerk beleven, hoe ze omgaan met het wegvallen van mensen in hun netwerk en hoe ze proberen die lacunes op te vullen.

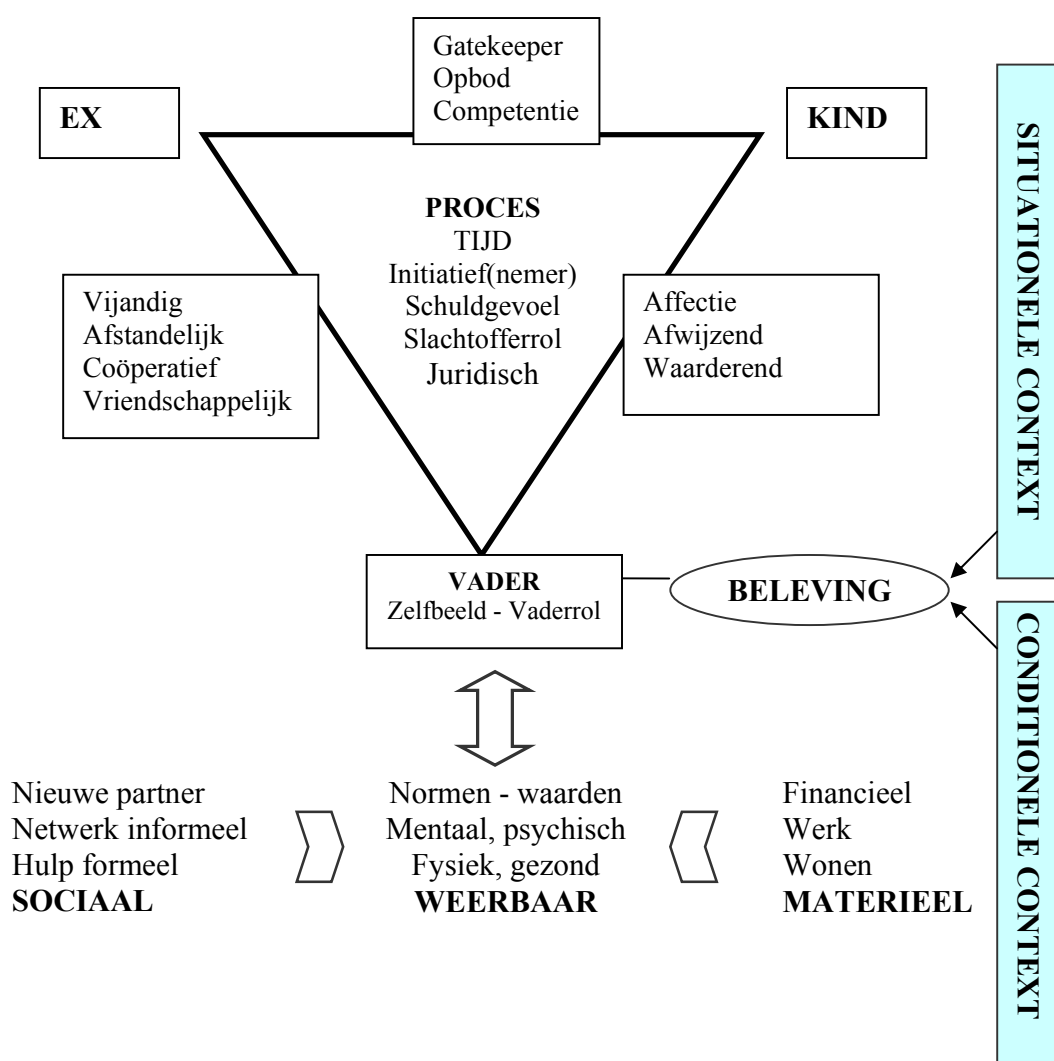
Voor de diepte-interviews zochten we 56 respondenten. Dit gebeurde door het aanspreken van mensen in de ruime vrienden- en kennissenkring van de onderzoekers en door het aanschrijven van een aantal organisaties. Met de respondenten werd door de onderzoekers een afspraak gemaakt voor een diepte-interview dat bij voorkeur met hen alleen en bij hen thuis plaatsvond. Op deze manier konden we een beeld vormen van de leefomgeving van de respondenten en werd het gesprek niet verstoord of beïnvloed door andere personen. Deze manier van werken liet de respondenten toe om in alles rust antwoorden te formuleren op de interviewvragen en daar uitgebreid en diep op in te gaan, eigen accenten te leggen, aanvullingen te doen.

In de loop van november en december 2006 werden de eerste 21 interviews afgenomen. Daarna werd de vragenlijst uitvoerig besproken en lichtjes aangepast. Tussen januari en februari 2007 volgde een tweede reeks van 35 interviews. Al deze interviews werden uitgetypt en gecodeerd op basis van de 9 hoofdthema's die ook in het interview aan bod kwamen (werk, financieel, gezinswoning, huishouden, vrije tijd, netwerk/relaties, kinderen, vaderrol, gezondheid/emoties) Voor deze codering en voor de verdere analyse werd gebruik gemaakt van het software programma Atlas-ti.

We delen dit besluit op in drie onderdelen. Eerst schetsen we schematisch de samenhang van onze onderzoekselementen, de context waarin alle aspecten van het onderzoek zijn samengekomen. Vervolgens stellen we een typologie van reacties voor. Tot slot geven we een richting aan waarin volgens ons op basis van deze bevindingen verder onderzoek zinvol kan zijn.

Van contextuele beleving naar een typologie van reacties en coping

In het onderzoek stonden beleving en coping centraal. Deze beleving en coping zijn uiteraard verbonden met een bepaalde context die bij elke vader verschillend is. In het onderstaande schema schetsen we een structuur van die context. We onderscheiden twee grote delen. Er is eerst een situationele context. Die omvat de elementen die de situatie op zich maken tot wat ze is. Het is de situatie waarmee de vader geconfronteerd wordt. Het zijn de spreekwoordelijke 'gegeven omstandigheden' die zich aandienen en aan de vader voorliggen. Dit betekent niet dat dit aspect van de context volledig buiten de vader ligt en zich onafhankelijk van hem afspeelt. Integendeel, hij zit er volledig mee in en is één van de sleutelactoren.

Figuur 5: Schematische voorstelling van de scheidingscontext

In het tweede deel van het schema brengen we een aantal elementen samen onder de noemer conditionele context. De vader bevindt en beweegt zich in een bepaalde situationele context met een bepaalde bagage en achtergrond, een gesteldheid of conditie. Het zijn aspecten die hem al dan niet toelaten en de mogelijkheid geven om in de gegeven situatie op een bepaalde manier te reageren. Het zijn, met andere woorden, voorwaardenscheppende contextelementen, die het kapitaal vormen waarmee de vader zich beweegt in het veld van zijn eigen scheiding.

De conditionele context hoort bij en is, in ons schema, eigen aan de figuur van de vader zelf. In principe zouden we een gelijkaardige conditionele context kunnen schetsen voor de andere betrokkenen in de situationele context, namelijk de moeder en de kinderen. We beperken ons in het schema echter tot die elementen die in ons onderzoek aan bod gekomen zijn en qua condities is dat enkel de vader. Het schema betracht dus niet een volledig situationeel overzicht te geven. Dan zouden overigens nog andere zaken in beeld moeten gebracht worden die ook een rol spelen in het geheel. We denken bijvoorbeeld aan dominante maatschappelijke normen en waarden in verband met relaties en scheiding, aan het verschil tussen een stedelijke of landelijke omgeving, aan het sociale milieu waarin het scheidingsverhaal tot stand komt en aan verschillende andere mogelijk beïnvloedende aspecten. In zoverre ze in ons onderzoek niet min of meer expliciet aan bod kwamen, verwerken we ze evenmin in het schema.

Uit de wisselwerking tussen de situationele en conditionele context ontstaat bij de vader een bepaalde beleving van het geheel. Vanuit deze beleving gaat hij over tot handelen, met dien verstande dat zijn handelen ook een niet-handelen kan zijn. Om het gedrag dat hij vertoont binnen de gehele situatie te beschrijven, hanteren we de metafoor van de strijd. Daarmee suggereren we geenszins dat elke scheiding een gevecht is. Wel dat het steeds om een potentieel conflictueuze situatie gaat. Er zijn verschillende partijen met eigen en grotendeels tegengestelde belangen. In de driehoek van het gezin ontstaan breuken en ten gevolge van de scheiding moeten alle partijen zich herpositioneren. In principe zal elke partij daarbij een voor zichzelf gunstige positie willen innemen. Daarbij worden strategieën ontwikkeld en middelen aangewend. En er is een inzet, een doel van de strijd, datgene dat men als buit wil binnenhalen: een leefbare toekomst voor zichzelf maar ook en vooral, zo zal duidelijk blijken, voor de kinderen en vaak zelfs ook voor de ex-partner.

Een belangrijke conclusie blijkt te zijn dat de strijd niet altijd gevoerd wordt. Dat doet geen afbreuk aan de gebruikte metafoor. Ook de niet-strijd past daarin. Men kan verkiezen om het conflict op diplomatische wijze op te lossen, men kan zich overgeven, men kan de belangen van anderen op korte termijn strategisch laten primeren omdat men vermoedt dat men daar zelf op lange termijn een beter gevoel aan zal overhouden.

Het contextschema illustreert in de eerste plaats de omstandigheden waarin en waardoor een bepaalde beleving ontstaat in de geest van de vader. In het reactieschema stellen we een typologie voor om zijn copinggedrag te duiden.

{ Situationele context + conditionele context → beleving } → copinggedrag

De kwadranten in het reactieschema typeren dus niet de soorten vaders, maar enkel reacties en copingstrategieën. Dit is een belangrijk onderscheid. Het impliceert dat bij één vader strategieën kunnen voorkomen uit verschillende types. Wel kunnen reacties van sommige vaders zich overwegend in één van de kwadranten bevinden. Maar het is toch veruit in de meeste gevallen een complexe mix.

De contextfactoren

De situationele context is fundamenteel te schetsen als een driehoeksfiguur. Tussen alle hoeken bestaat een bepaalde relatie die mee het geheel van de situatie kenmerkt. Verder worden die relaties gekleurd door een aantal gegevens zoals de vraag naar de initiatiefnemer, eventuele schuld- of slachtoffergevoelens, beschikbare en juridisch geregelde tijd en de overige aspecten van de juridische en administratieve afhandeling van de scheiding.

De zijde die in de driehoek tussen de vader en de ex-partner loopt, blijkt zeer bepalend te zijn. In feite hebben deze twee mensen geen behoefte meer aan contact met elkaar, maar ze zijn er als het ware toe veroordeeld omdat ze samen de ouders van hun kinderen blijven. Die kinderen zijn de belangrijkste motivatie in alle afspraken die tussen de ex-partners tot stand komen. Beslissingen over de gezinswoning, over financiële regelingen en over hoede- of bezoekrechten worden bij onze respondenten overwegend genomen in het belang van de kinderen. Het valt op dat de respondenten vaak wijzen op hun altruïsme, hun plichtsbesef en hun integriteit.

De mate waarin het lukt om samen met de ex-partner het belang van de kinderen blijvend voorop te stellen, is doorslaggevend in de totale beleving. Verschillende hete hangijzers kunnen de situatie echter licht of grondig vertroebelen. Uit onze interviews bleek dat dat onder meer de opvoeding, de alimentatieregeling, het onredelijke gedrag van de ex-partner, de familie en soms de kinderen zelf kunnen zijn. Toch kunnen de meeste van deze knelpunten opgelost of ontmijsd worden wanneer er fundamenteel wederzijds respect is tussen beide ex-partners en wanneer ze niet alleen het eigen belang maar ook dat van de ander en vooral dat van de kinderen voor ogen houden. Bij onze respondenten blijkt dat in een groot aantal gevallen te lukken.

Zeker niet te onderschatten is de manier waarop de scheiding tot stand kwam en de mate van participatie aan de besluitvorming daarrond. Schuld- of slachtoffergevoelens, wederzijdse verwijten met betrekking tot de houding tijdens het huwelijk, de kwestie van het initiatiefnemerschap en eventueel situaties van overspel blijven nazinderen in de periode na de scheiding. Ze lopen als het ware als een rode draad doorheen de analyse. Vaders die het initiatief genomen hebben om te scheiden, rapporteren op alle vlakken een positievere situatie dan de vaders die er onverwachts en soms bruusk mee geconfronteerd werden. Zij ervaren minder conflicten met de ex-partner en minder gezondheidsproblemen. Ze maken geen gebruik van formele psychische hulpverlening. Dit alles heeft zeker ook te maken met het feit dat zij een deel van hun rouwproces reeds verwerkten voor de scheiding. Ook hebben ze vaak een nieuwe partner, en we zagen al eerder dat dat een positieve invloed heeft op de beleving van de scheidingssituatie. De keerzijde van het initiatiefnemerschap is echter een schuldgevoel,

vooral ten aanzien van de kinderen. Dit schuldgevoel was bij onze initiatief nemende respondenten vaak aanwezig. Maar zelden bleken ze daar zwaar onder gebukt te gaan. Het leidde in ieder geval minder tot overwegend negatieve gevoelens dan het slachtoffergevoel bij vaders van wie de ex-partner het initiatief had genomen.

Quasi alle vaders in ons onderzoek kunnen we kenmerken als betrokken vaders. Ze wensen een actieve rol te spelen in het leven van hun kinderen en actief te participeren aan hun opvoeding. Daarom is tijd een belangrijk gegeven. De tijd die ze met hun kinderen kunnen doorbrengen, is voor hen heel belangrijk maar onvermijdelijk beperkt. De tijd moet alvast gedeeld worden met de moeder, want in ons onderzoek heeft geen enkele vader het volledige hoederecht over zijn kinderen. Verdere beperkingen worden ervaren als gevolgen van conditionele contextfactoren zoals het werk, de woning, de financiële mogelijkheden of de eigen mentale draagkracht (bijvoorbeeld om alleen in te staan voor het huishouden). Deze factoren blijken soms te conflicteren met het eigen ideaalbeeld, het beeld van hoe de vaders als vader wensen te zijn. Dit leidt er dan toe dat vaders de beschikbare tijd met hun kinderen op een specifieke wijze gaan invullen. Kwantiteit wordt duidelijk gecompenseerd met kwaliteit. Wat kwaliteit in deze betekent, is voor elke vader anders.

In ieder geval gaat haast geen enkele vader uit ons onderzoek nog op dezelfde manier om met zijn kinderen als voor de scheiding. Het is wellicht overdreven om te stellen dat ze meer belang hechten aan de opvoeding, maar ze zijn er alleszins weloverwogen mee bezig. Vooral over hun eigen relatie met de kinderen denken ze bewuster na en maken ze zich meer zorgen dan voorheen. Onze driehoeksfiguur maakt de twee redenen daarvoor visueel duidelijk. Er is ten eerste de concurrentiepositie met de moeder. Het kind behoort voortaan tot twee huishoudens en de vaders gaan er impliciet of expliciet vanuit dat de kinderen die twee huishoudens met elkaar vergelijken en voorkeuren zullen ontwikkelen. Ze houden dus vooral scherp in het oog of er een grote discrepantie is tussen de affectie die de kinderen vertonen ten opzichte van hun ex-partner en van henzelf. De tweede reden is het uiteenvallen van de vroegere eenheidssituatie. De vaders uiten hun bezorgdheid omwille het effect daarvan op het emotionele en opvoedkundige welzijn van hun kinderen.

Tussen deze situationele context en de conditionele context van de vader is er een dubbele wisselwerking. Enerzijds beïnvloeden beide contexten elkaar. De situationele context heeft een impact op de conditionele factoren van de vader. Ze kunnen hem versterken of verzwakken. Een duidelijk voorbeeld daarvan is de fysieke en mentale gezondheid. Vooral vaders die bruusk met een scheiding geconfronteerd werden, krijgen op dit vlak wel eens rake klappen als gevolg van de situatie. Ze vermageren, leiden aan slaapstoornissen of worstelen met symptomen van een depressie. In de andere richting zijn deze conditionele factoren de elementen die de vader maken tot wie hij in de gegeven omstandigheden is en kan zijn. Het zijn tegelijk zijn beperkingen en zijn hulpbronnen, zijn troeven en zijn drempels om zich in de situatie te handhaven en te manifesteren. Ook hier kunnen we de fysieke en mentale gezondheid als sprekend voorbeeld aanhalen. Een vader die emotioneel en fysiek fit is, heeft een grotere weerbaarheid en een groter incasseringsvermogen dan een verzwakte en gekwetste vader. Het is dus bepalend voor zijn beleving van de situatie.

Uit onze analyse willen we geen hiërarchie van conditionele factoren distilleren. Anders gezegd: het is niet de bedoeling dat we een gradueel verschil maken in het belang, of de mate van impact van de verschillende factoren. Ze hebben allemaal hun belang, al komen sommige in de analyse meer tot uiting dan andere.

Zeker niet te onderschatten is het belang van de sociale factoren. Vaders die in een nieuwe relatie gestapt zijn, voor of na de scheiding, staan overwegend sterker in het leven dan degenen die als alleenstaande verdergaan. Bovendien blijkt dat zij ook meer steun ondervinden van andere mensen in hun sociale netwerk. Vaders zonder nieuwe partner zijn minder tevreden over de morele steun van familie en vrienden, hoewel hun netwerk vaak minder blijkt te krimpen dan dat van vaders met een nieuwe partner.

Hoewel een nieuwe partner belangrijk blijkt voor het succes van de algemene coping, zijn heel veel vaders daar niet of niet onmiddellijk aan toe. Ze zijn niet actief op zoek naar een nieuwe vaste relatie. Enkelen sluiten zich er niet voor af, maar houden het voorlopig wel bij occasionele en lossere relaties. Anderen zeggen nadrukkelijk dat ze er momenteel totaal geen behoefte aan hebben. Dat kan te maken hebben met het feit dat ze de relatiebreuk niet verwerkt hebben. Maar ook het belang van de kinderen komt hier nogmaals om het hoekje kijken. Een nieuwe partner kan een belemmering zijn om de kinderen nog even vaak te zien en het is onzeker of tussen de nieuwe partner en de kinderen een goed contact zal ontstaan. Zo komt de vader eventueel voor het stresserende dilemma te staan tussen voorrang geven aan de kinderen of aan de nieuwe partner. Sommigen maken die keuze, hoewel in ons onderzoek niet radicaal. Niemand verbreekt het contact met de kinderen volledig omwille van een nieuwe partner of vice versa. De meeste vaders die zich in deze situatie bevinden, laveren er omzichtig doorheen.

Over de evolutie en de grootte van de sociale netwerken, kunnen we hier kort zijn. In de literatuur worden daarover verschillende modellen en theorieën geformuleerd. We zien ze min of meer allemaal voorkomen bij onze respondenten, maar een algemene lijn is daar moeilijk in te trekken. Op dat vlak hebben we weinig bij te dragen aan het bestaande onderzoek. Toch konden we bij onze respondenten een vijftal groepen onderkennen, weliswaar met eerder diffuse kenmerken met betrekking tot de houding tegenover de ex, de nieuwe partner en het kwantitatief toe- of afnemen van de sociale contacten en contactpersonen.

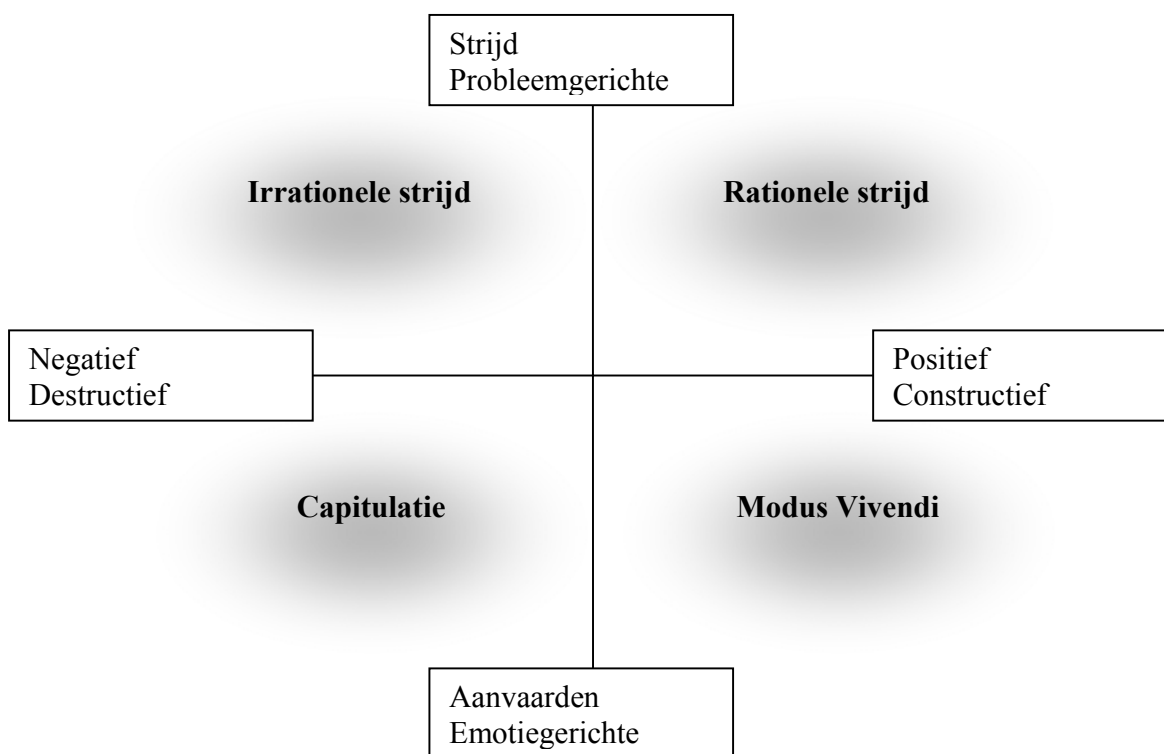
Steun ondervinden de gescheiden vaders van vrienden, familie en in mindere mate, want oppervlakkiger, van collega's. De steun van de familie is minder voorwaardelijk en dus meer voorspelbaar dan die van vrienden. Vaak geven respondenten te kennen dat ze verrast waren te ervaren welke vrienden hen steunden en wie minder of niet. Dat bleek niet altijd uit te draaien zoals verwacht werd. De familie is daarentegen een vrij stabiele bron van steun en veel vaders hebben sinds hun scheiding meer contact met de familie dan voordien. Het belang van de kinderen is hier minder doorslaggevend. Uit de interviews blijkt niet dat de familiale relaties overwegend in functie van de kinderen geïntensifieerd worden. We noteren dus dat de vaders daar gewoon zelf deugd aan beleven en steun van ondervinden. Wel is gebleken dat een nieuwe partner de relatie met de eigen familie of de ex-schoonfamilie ernstig in het gedrang brengt.

Financieel ervaren de vaders directe en indirecte verliezen van schaalvoordelen en een verhoging van de kosten. Er zijn vaders die dit niet echt problematisch vinden. Indien dat wel het geval is, is het soms omwille van het eigen verlies aan comfort, maar alweer in de meeste gevallen omwille van de kinderen. Vanuit het oogpunt van de vader mogen die geen nadelige gevolgen ondervinden van de scheiding. Om dat te vermijden, wordt het financiële aspect soms een prominent element in de strijd met de ex-partner, die dan geregeld geldbejag, verspilzucht en dergelijke zaken verweten wordt. Geld is daarmee vaak een vertroebelende factor in het contact tussen de ex-partners. Overigens rijst in ons onderzoek de vraag of vaders hun verslechterde financiële situatie inderdaad dikwijls niet als problematisch ervaren, dan wel of hun trots, eergevoel of 'mannelijke integriteit' hen belet om daar voor uit te komen.

De totale beleving, als eerder passief gebeuren, is dus de resultante van de wisselwerking tussen de situationele en conditionele context. We beschouwen deze beleving verder als de basis van waaruit de reacties van de vaders ontstaan, als een voedingsbodem voor hun concrete gedrag en handelen in de gehele gegeven context. De conditionele factoren komen daar opnieuw in beeld, deze keer als de middelen waarmee de vader actief de situatie, de knelpunten en problemen tegemoet treedt. We kunnen dit ook benoemen met de -in onze analyse reeds gebruikte- begrippen emotiegerichte en probleemgerichte coping. De weerbaarheid en het incasseringsvermogen hebben eerder te maken met de emotionele coping. Hoe de conditionele factoren worden aangewend om actief en sturend met de situatie om te gaan, is onderwerp van onderzoek naar de probleemgerichte copingstrategieën. In het volgende deel construeren we een typologie van reacties die we herkenden bij de vaders in ons onderzoek.

Een typologie van reacties

In dit onderzoek hebben we talrijke reacties / strategieën gezien. Lazarus en Folkman (1984) beschreven twee basisstijlen 'probleemgerichte' en 'emotiegerichte' coping. Hoewel we deze tweedeling aanhouden, hebben we ze toch anders benoemd, omdat we de metafoor 'strijd' gebruiken. Het probleemgerichte copen, het doen van inspanningen om de situatie te wijzigen benoemen we hier als '**strijd**'. Aan de andere kant, benoemen we het emotiegericht copen, het eerder passieve copen, als '**aanvaarden**'. Bij beide basisstijlen, kan men een **positieve** en **negatieve** zijde ontwaren. Als we deze strategieën uitzetten op een assenstelsel (zie schema hieronder), kunnen we vier kwadranten onderscheiden. Hoewel hier en daar de grens erg vaag is en de meeste vaders strategieën toepassen die in de verschillende types voorkomen, maken we hier een ideaaltypisch onderscheid om de types duidelijk te kunnen beschrijven.

Figuur 6: Een typologie van reacties

Als we kijken naar het kwadrant strijd-positief, dan zien we hier het type '**rationele strijd**'. We kunnen dit reactietype omschrijven als de reactie van vaders die streven naar versterking en verbetering van de situatie. Ze staan vaak kritisch, maar niet vijandig tegenover hun ex-partner. Vanuit een competitieve ingesteldheid ondernemen ze acties die volgens hun overtuiging voordelig zijn voor alle betrokkenen. Vanuit een overwegend positief zelfbeeld willen ze ervoor zorgen dat hun kinderen zo weinig mogelijk nadeel ondervinden als gevolg van de scheiding en zijn ze fier op het feit dat ze daar heel actief toe bijdragen. Dit type reageert rationeel. Ze zien in dat een scheiding een aantal negatieve gevolgen heeft, maar ze streven er wel naar om tot een consensus te komen met hun ex-partner zodat zowel voor henzelf als voor hun ex-partner en de kinderen de scheiding zo goed mogelijk verloopt. Dit betekent niet dat deze mannen onverdeeld positief staan tegenover de scheiding, maar ze vinden dat het geen zin heeft om te veel stil te staan bij de negatieve zijde van een scheiding en dat het beter is om vooruit te kijken.

Op socio-economisch vlak ontwikkelt dit type een aantal specifieke copingstrategieën: ze zullen hun consumptiegedrag aanpassen als gevolg van het financieel verlies dat ze lijden, ze gaan bijvoorbeeld prijskopen, plannen en beperken de aankoop van luxeproducten of nemen een bijberoep. Hoe zwaar ze het financieel ook hebben, ze zijn heel plichtsbewust en komen de afspraken met betrekking tot onderhouds- en alimentatiegeld na, maar kijken er op toe hoe dit geld gespendeerd wordt. Als ze de gezinswoning hebben verlaten en een woning huren, zien ze dit als een tijdelijke oplossing. Ze sparen om een eigen woning te kunnen kopen en zijn er van overtuigd dat

hierdoor het vertrouwen van hun ex-partner groeit en dat deze meer geneigd zal zijn om het hoederecht over de kinderen te delen. Als ze financieel zwakker staan vrezen ze wel de 'verwennerij' van de moeder, maar proberen ze dit te compenseren op andere vlakken.

Op sociocultureel vlak zal dit type – indien hij geen nieuwe relatie heeft – steun zoeken bij vrienden of familie. Andere steun vinden ze niet zo belangrijk. Om op zoek te gaan naar sociale contacten gaan ze meer sporten, meer werken of nemen ze meer de zorg voor de kinderen op zich. Voor de praktische kant van de scheiding doen zij voornamelijk een beroep op de notaris en de bemiddelaar om alles vlot en goedkoop te laten verlopen. Zij vinden dat ze een nieuwe partner niet missen, ondanks hun krimpnd netwerk van vrienden en bekenden. Opmerkelijk is dat deze groep een vrij goede - zelfs vriendschappelijke - relatie onderhoudt met de ex-partner.

In het scheidingsproces laten de rationele strijders het belang van de kinderen primeren. Hun ideaal is co-ouderschap en daar willen ze zichzelf indien nodig voor wegcijferen. In hun taak als vader vinden ze het belangrijk om een grote rol te blijven spelen in de opvoeding van de kinderen. Ze wijzen hun ex-partner wel eens op gebreken in het ouderschap, maar zullen de kinderen daar niets van laten merken. Ze proberen ten alle koste een goede vader te zijn voor hun kinderen.

In het kwadrant strijd-negatief zien we een reactie van vaders die in een zogenaamde vechtscheiding verwickeld zijn. We noemen dit de '**irrationele strijd**'. Dit type vertoont duidelijk een vijandige houding ten opzichte van de ex-partner en eventueel ook tegenover haar familie. Ook 'het gerecht' en 'het systeem' zijn veel voorkomende vijanden. De strijd is hier een reactie op het onredelijke en onaanvaardbare handelen van anderen en vooral op de schadelijke gevolgen daarvan voor de kinderen.

Ook op sociaal-economisch vlak reageren ze irrationeel. Ze betalen geen alimentatiegeld of ze betalen bewust te laat. Financiële regelingen komen pas tot stand na tussenkomst van justitie en meestal met tegenzin van de man. Dit type werd voor een voldongen feit geplaatst en heeft niet meebeslist in de scheiding. Ze reageren dan ook door zich te willen wreken op de ex-partner, wat zich vertaalt in negatief gedrag. Zij hebben geen realiteitsbesef en zien de ex-partner als de geldwolf. Het laatste wat ze willen is dat hun voormalige echtgenote financieel voordeel haalt uit de scheiding. Ze willen de ex-partner laten lijden en verliezen. Ze weigeren elk compromis en deinzen er niet voor terug om de ex-partner bewust te schaden.

Om hun gelijk te halen, doen ze voor de praktische kant van de scheiding een beroep op advocaten en rechtbanken, waar ze rekenen op eerherstel.

Ze voelen zich niet klaar voor een nieuwe relatie, maar worden beschut door hun familie. Dit type krijgt duidelijk veel steun van ouders, broer of zus. Slechts enkelen worden liever met rust gelaten. De contacten met de ex-partner en de schoonfamilie zijn slecht of zijn helemaal weggefallen. De vriendenkring is zowel verminderd als aangegroeid, enerzijds door een verlies van gemeenschappelijke vrienden en anderzijds door nieuwe contacten.

Dit type zal ook in zijn rol als vader de strijd opnemen. De angst dat de ex-partner de bezoekenregeling boycot, doet hem vechten. Voor de kinderen proberen ze de ideale papa te zijn, met als gevolg het gevaar dat ze cadeau- of pretparkpapa worden. Wanneer ze een financiële bijdrage moeten leveren voor de kinderen, zeker als ze deze niet mogen zien, vinden ze dat onterecht en voelen ze zich benadeeld door de uitspraak van de rechter.

Als we in het schema aan de negatieve kant blijven, maar daar het aanvaarden aan kunnen koppelen, spreken we van '**capitulatie**'. Dit is de reactie van de vaders die zichzelf als verliezer of als slachtoffer beschouwen, maar die geen strijd voeren. Om allerlei redenen willen ze die niet voeren of hebben ze die opgegeven. Deze reacties zijn overwegend bitter en niet gespeend van enig zelfbeklag. Zij worstelen vaak met een blijvend gevoel van onmacht. Bij dit type was het vaak de vrouw die het initiatief nam tot de scheiding.

Op sociaal-economisch gebied beseffen ze dat hun ex-partner in de financiële onderhandelingsgesprekken een veel realistischere kijk heeft op de context. Meestal beseffen ze dit te laat, waren de verdelingen al gebeurd en bleven ze met een wrang smakende kater achter. Ze willen niet blijven wonen in de gezinswoning of passen de inrichting ervan sterk aan, om niet te veel herinnerd te worden aan de ex-partner.

De capitulator wentelt zich in een slachtofferrol, het lijkt alsof iedereen tegen hem is. Hij is vaak nog verliefd op zijn ex en ging er door de scheiding financieel sterk op achteruit.

Ze zien heden en toekomst erg pessimistisch in en missen de mentale kracht om hun leven terug in handen te nemen. Ze berusten eerder in hun situatie en merken de kansen, die er vaak wel zijn, niet op. Om de emotionele problemen aan te kunnen doen zij beroep op een psycholoog of een psychiater. Omdat zij geen initiatiefnemer waren, staan zij vaak nog aan het begin van het rouwproces.

Dit type loopt gevaar op gezondheidsproblemen, gaande van in de put zitten, tot depressie en zelfs tot zelfmoordneigingen. Deze vaders zoeken een uitweg in overmatig drankgebruik of overdreven roken en heel wat onder hen kregen te maken met veranderingen op het gebied van eet- en slaapgewoonten.

Op sociocultureel vlak krimpt hun sociale netwerk door het verlies van vrienden, schoonfamilie en uiteraard de ex-partner. Opvallend hierbij is ook het verlies aan contact met de eigen familie en de beperkte hulp of steun die ze ondervinden. Hun sociaal netwerk beperkt zich tot de kinderen en de naaste familie, vaak is er een totale breuk met de oude vriendenkring. Voor een nieuwe partner voelen ze zich nog niet klaar.

Zij verliezen zich in een passieve houding tijdens de vrije tijd. Zij willen zo min mogelijk contact met de buitenwereld en kiezen voor activiteiten waarvoor geen direct contact met andere mensen nodig is. Televisiekijken en de computer worden als belangrijkste vrijetijdsbesteding vermeld. Door zich binnenshuis te isoleren en geen actief beroep te doen op hun sociale netwerk melden deze mannen dat wanneer de kinderen niet bij hen vertoeven, zij hun vrije tijd vaak alleen doorbrengen en zich dan ook regelmatig eenzaam voelen.

Ook wat de kinderen betreft blijven ze bij de pakken zitten. Ze zullen niets ondernemen of hebben de strijd opgegeven, omdat ze niet willen dat hun kinderen het voorwerp van de strijd worden. Ze leggen zich neer bij de situatie. Gelatenheid en negatieve gevoelens overheersen.

Blijven we aan de zijde van de aanvaarding en hoort hier een positieve reactie bij, dan spreken we van '**modus vivendi**'. Dit is de reactie van de vaders die globaal tevreden zijn met hun situatie, ze hebben de indruk dat de scheiding niet al te veel schade heeft aangericht en dat ze samen met hun ex-partner hebben kunnen vermijden dat de kinderen er het slachtoffer van geworden zijn. Reacties van dit type zijn gericht op samenwerking en op consolidatie van een toestand die als evenwichtig en rechtvaardig wordt gevoeld.

De verdeling van de materiële goederen (huisraad) gebeurt hier op basis van wederzijds vertrouwen, de ex-partners komen met respect voor elkaar tot een overeenkomst.

Dit type voelt zich beter door de scheiding, meestal nam hij er ook het initiatief toe. Hij neemt zijn verantwoordelijkheid en komt de afgesproken financiële regeling met betrekking tot de ex en de kinderen na, ook al valt dat hem zwaar. Hoewel hij er op financieel vlak op achteruit gaat ervaart hij dit niet als een probleem. Hij beschouwt die verplichtingen als de prijs die hij voor zijn vrijheid moet betalen. Vaak hebben zij met de ex een gezamenlijke rekening als het gaat om de kinderen.

Meestal gaan ze actief op zoek naar oplossingen voor de problemen die zich stellen. Het zijn 'doeners', actieve mensen zowel op hun werk als in hun vrije tijd en in hun privésituatie. Als vaders van dit type de gezinswoning moeten verlaten, vinden ze het positief om terug te keren naar hun eigen omgeving, omdat ze daar op meer steun kunnen rekenen.

Voor de praktische kant van de scheiding doen zij voornamelijk een beroep op de notaris en de bemiddelaar, om alles vlot en goedkoop te laten verlopen.

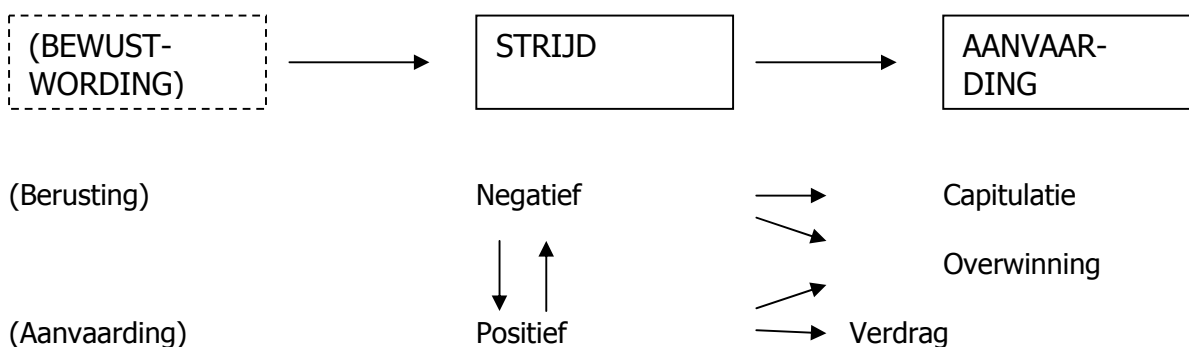
Zij hebben dikwijls een nieuwe partner, voelen zich mentaal sterk en doen weinig of geen beroep op professionele hulp. Die hulp vinden ze bij vrienden of familie. De scheiding biedt hen de kans om de banden met het sociale netwerk opnieuw aan te halen of om de draad op te nemen met betrekking tot hobby's die niet konden worden uitgeoefend tijdens het huwelijk omdat de ex-partner en de kinderen voorrang genoten bij de invulling van de vrije tijd. Ze zien de scheiding als 'het begin van een nieuw leven'. In de periode na de scheiding wordt er door deze groep dan ook veel uitgegaan: cafébezoek, op restaurant gaan of gezellig bij familie of vrienden op bezoek gaan, zijn geliefkoosde activiteiten.

Dit type probeert de band met de moeder van de kinderen zo goed mogelijk te houden, en opteert absoluut voor co-ouderschap. Het belangrijkste vinden ze de continuïteit in het leven van de kinderen en daartoe zijn ze tot grote offers bereid. Ze willen zeker niet dat de kinderen geforceerd worden om te kiezen tussen mama en papa en willen steeds

betrokken blijven bij alle activiteiten van de kinderen. Ze stellen hun eigen vrije tijd ook in het teken van de kinderen.

Types of fasen? Suggesties voor verder onderzoek

We hebben vier typereacties geschetst en zijn daarbij uitgegaan van een soort momentopname. Onze vaders bevonden zich in een periode van maximaal twee jaar na hun scheiding. Dat is kort, te kort om echt op evoluties te focussen. Ook onze onderzoeks- en interviewvragen waren niet gericht op evoluties en processen. Toch zetten enkele elementen in de interviews ons op het denkspoor dat we visualiseren in het onderstaande schema.

Figuur 7: Ideaaltypische reacties als fasen

We hebben hier de elementen uit het vorige schema (met de vier kwadranten) opnieuw opgenomen, maar ditmaal in een lineaire schikking met een tijdsdimensie. Met andere woorden: we suggereren hier dat de vier ideaaltypische reacties misschien niet louter typereacties zijn, maar ook fasen. De hypothese luidt dan dat een eerste fase van bewustwording kan voorkomen. Het is de incubatietijd waarin de vader begint te beseffen wat hem overkomen is en wat de werkelijke gevolgen zijn. Het is een eerste moment van berustende of aanvaardende beleving. Vervolgens kan een periode van strijd losbarsten. Zoals eerder gezegd, kan strijd ook niet-strijd zijn. Tot slot volgt dan de aanvaarding van de situatie zoals ze geïmagineerd is uit het resultaat van de strijdfase.

Ons onderzoek laat, omwille van de beperkte tijdsdimensie, niet toe om dit verder uit te werken. Het biedt ons inziens wel een interessante piste voor verder kwalitatief longitudinaal onderzoek naar dit onderwerp.

Bibliografie

Agneessens, F., De Lange, D., Waegehe, H. (2003), 'Over het verband tussen sociale relaties en attitudes, waarden en normen' in *Congresboek: Vlaanderen Gepeild*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 15-53

Amato, P.R. (2000), 'The Consequences of Divorce for Adults and Children' in *Journal of Marriage and the Family*, 62, 4: 1269-1287

Anderson, E., Kohler, J.K., Letiecq, B.L. (2005), 'Predictors of Depression Among Low-Income, Nonresidential Fathers' in *Journal of Family Issues*, 26, 7: 547-567

Anspach, D.F., (1976), 'Kinship and Divorce' in *Journal of Marriage and the Family*, 38, 2: 323-330

Aubry, H.A. (1997), 'An empirical test of coping styles as a predictor of state anxiety in an examination situation' in A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Education Department of Adult Education, Community Development, and Counselling Psychology Ontario institute for Studies in Education of the University of Toronto, (online),
http://www.collectionscanada.ca/obj/s4/f2/dsk2/tape16/PQDD_0007/NQ28109.pdf ,
 gelezen op 16-10-2006

Baert, H., Vael, L. (red.) (1990), *De welzijnszorg in de Vlaamse gemeenschap. Toekomstoriëntaties*, Deurne: Kluwer, 284 p

Baert, H., Vanhees, M., Van Audenhove, C., Lammertyn, F. (1995), 'Hulpvragen en hulp vragen. Beleidsrelevante determinanten van de hulpvraag in het algemeen ambulante welzijnswerk' in *Tijdschrift voor Welzijnswerk*, 20, 197: 5-13

Baum, N. (2003), 'The male way of mourning divorce: when, what, and how' in *Clinical Social Work Journal*, 31, 1: 37-50

Becker, G.S. (1991), *A Treatise on the Family. Enlarged Edition*, Cambridge: Harvard University Press, 424 p

Belmans, K., Louwette, M. (2003a), *KAV-studiedienst – Gids bij echtscheiding*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 323 p

Belmans, K., Louwette, M. (2003b), *KAV-studiedienst – Gids bij huwelijk*, Antwerpen: Standaard Uitgeverij, 328 p

Bengtson, V.L., Biblarz, T.J., Roberts, R.E.L. (2002), *How Families still matter: a longitudinal study of youth in two generations*, Cambridge: University of Cambridge Press, 215 p

- Berman, W.H., Turk, D.C. (1981), 'Adaptation to divorce: problems and coping strategies' in *Journal of Marriage and the Family*, 43, 1: 179-189
- Billiet, J. (1998), 'Sociaal kapitaal, levensbeschouwelijke betrokkenheid en maatschappelijke integratie in België' in *Tijdschrift voor sociologie*, 19, 1: 33-54
- Blekesaune, M., Barrett, A.E. (2005), 'Marital Dissolution and Work Disability: A Longitudinal Study of Administrative Data' in *European Sociological Review*, 21, 7: 259-271
- Boeije, H.R., Nievaard, A.C. (1995), 'Strategieën en perspectieven van verzorgenden in het verpleeghuis' in *Tijdschrift voor sociologie*, 16, 4: 345-363
- Booth, A., Amato, P. (1991), 'Divorce and psychological stress' in *Journal of Health and Social Behavior*, 32, 4: 396-407
- Bouman, A.M. (2004), 'Financiële gevolgen van echtscheiding op de lange termijn' in *Bevolkingstrends*, 52, 4: 85-89
- Bracke, P. (1998), 'Depressiviteit en de economische gevolgen van echtscheiding voor vrouwen en mannen' in *Mens en Maatschappij*, 73, 3: 239-258
- Bradshaw, J. (2006), *Child Support*, (online), <http://www.jrf.org.uk/bookshop/eBooks/9781859355039.pdf>, gelezen op 13-03-2007
- Brannen, J., Nilsen, A. (2006), 'From Fatherhood to Fathering: Transmission and Change among British Fathers in Four generation Families' in *Sociology*, 40, 4: 335-352
- Braver, S.L., Griffin, W.A., Cookston, J.T. (2005), 'Prevention Programs for Divorced Non-resident Fathers' in *Family Court Review*, 43, 1: 81-96
- Broese van Groenou, M.I. (1992), 'Vrienden en verwanten na echtscheiding. Een vergelijking van de kans op behoud van contact', 131-145 in Jansen, W., Den Wittenboer, G.L.H. (Eds.), *Sociale netwerken en hun invloed*, Amsterdam: Boom, 211 p
- Burkhauser, R.V., Duncan, G.J., Hauser, R., e.a. (1991), 'Wife or Frau, Woman Do Worse: A Comparison of Men and Woman in the United States and Germany After Marital Dissolution' in *Demography* 28, 3: 353-360
- Cantillon, B. (1999), *De welvaartsstaat in de kering*, Kapellen: Pelckmans, 317 p
- Caplan, G. (1974), 'Support Systems and community mental health' in *Lectures on concept development*, New York: Behavioral Publications, 267 p
- Chaney, D. (2002), *Cultural change and everyday life*, Basingstoke: Palgrave, 208 p
- Coffé, H., Vandeweyer, J. (2002), *Sociaal Kapitaal en Partijkeuze*, Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep TOR, VUB, 32 p

- Cohen, O., Finzi-Dottan, R. (2005), 'Parent-Child Relationships during the Divorce Process; From Attachment Theory and Intergenerational Perspective' in *Contemporary Family Therapy*, 27, 1: 81-99
- Colletta, N. D. (1979), 'Support Systems after Divorce: incidence and impact' in *Journal of Marriage and the Family*, 41, 4: 837-846
- Cosway, R., Endler, S.N., Sadler, J.A., Deary, I.J. (2000), 'The Coping Inventory for Stressful Situations: Factorial Structure and Associations With Personality Traits and Psychological Health' in *Journal of Applied Biobehavioral Research*, 5, 2: 121-143
- Dekker, P. (1988), 'Tussen sociale cohesie en politieke democratie' in *Economisch Statistische Berichten*, 4398, 9-11
- Dekovic, M., Rispens, J. (1998), 'Vaders. Vaders en de opvoeding en de ontwikkeling van kinderen' in *Kind en Adolescent*, 19, 1: 65-67
- Deleek, H. (2001), *De architectuur van de welvaartsstaat opnieuw bekeken*, Leuven: Acco, 482 p
- Delfos, M.F. (2001), 'De ontmanelijking van de man' in *Pedagogiek van de praktijk*, (online), <http://www.mdelfos.nl/2001-pip1-ontmanelijking.PDF>, gelezen op 25-10-2006
- Driessens, K. (2003), *Armoede en hulpverlening: omgaan met isolement en afhankelijkheid*, Gent: Academia, 873 p
- Dudley, J.R. (1992), 'The Consequence of Divorce Proceedings for divorced Fathers' in *Journal of Divorce and Remarriage*, 16, 3-4: 171-193
- Duindam, V., Spruijt, A. (1998), 'Zorg en de vaders' in *Kind en Adolescent*, 19, 1: 78-92
- Dumont, M., Provost, M.A. (1999), 'Resilience in adolescents: Protective role of social support, coping strategies, self-esteem, and social activities on experience of stress and depression' in *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 3: 343-363
- Dunn, J. (2004), 'Annotation: Children's relationships with their nonresident fathers' in *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 4: 659-671
- Dykstra, P.A., Fokkema, T. (2000), 'Partner en kinderen: belemmerend of bevorderend voor beroepssucces? : Beroepsmobiliteit van mannen en vrouwen met verschillende huwelijks- en ouderschaps carrières' in *Mens en Maatschappij*, 75, 2: 1-18
- Dykstra, P.A., Fokkema, T. (2001), 'Emotionele en sociale eenzaamheid onder gescheiden en gehuwde mannen en vrouwen: de deficit- en cognitieve benaderingen vergeleken' in *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 56, 4: 177-190

- Dykstra, P.A. (2001), 'Netwerken van informele steun en sociaal-demografische veranderingen' in Vrooman, J.C. (ed.), *Netwerken en sociaal kapitaal*, Amsterdam: SISWO/NSV, 63-81
- Edge, H., Suryani, L.K. (2002), 'A Cross-Cultural Analysis of Volition' in *Florida Philosophical Review*, 2, 2: 56-72
- Elchardus, M., De Groof, S. (2003), 'Onderzoek naar de effecten van langdurige pensionering' in *deelrapport 2 - Sociale Netwerken*, Vakgroep Sociologie - Onderzoeksgroep TOR, VUB, 55 p
- Ellis, D., Stuckless, N. (1996), *Mediating and Negotiating Marital Conflicts*, London : Safe Publications, 176 p
- Emery, R.E. (1995), 'Divorce mediation: Negotiating agreements and renegotiating relationships' in *Family Relations: Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 44, 1: 377-383
- Engbersen, G., Tan, A., Van der Veen, R., e.a. (1986) *Een minimaal bestaan: tussenverslag van een onderzoek naar de financiële en maatschappelijke positie van huishoudens met een minimum-inkomen*, Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 103 p
- Evans, M.D.R., Kelley, J. (2004) 'Effect of Family Structure on Life Satisfaction: Australian Evidence' in *Social Indicators Research*, 69, 3: 303-349
- Fagan, J., Barnett, M. (2003), 'The relationship between maternal gate keeping, paternal competence, mothers' attitudes about the father role, and father involvement' in *Journal of Family Issues*, 24, 11: 1020-1043
- Featherstone, B. (2003), 'Taking Fathers Seriously' in *British Journal of Social Work*, 33, 2: 239-254
- Fox, G.L. (1985), 'Noncustodial Fathers', 393-415 in Hanson, S.M.H. en Bozzet, F.W., *Dimensions of Fatherhood*, Londen: Sage Publications, 464 p
- Franssen, G. (2000) *Gezinsontbinding in Vlaanderen Boek III: Institutionele Vormgeving*. Antwerpen: UIA: Panel Studie Van Belgische Huishoudens. UFSIA: Centrum Rechtsociologie, 182 p
- Gerstel, N., Kolher Riessman, C., Rosenfeld, S. (1985), 'Explaining the symptomatology of separated and divorced women and men: The role of material conditions and social networks' in *Social Forces*, 64, 1: 84-101
- Gerstel, N. (1988), 'Divorce, gender and social integration' in *Gender and Society*, 2, 3: 343-367
- Guidubaldi J., Cleminshaw, H. (1985), 'Divorce, Family Health and Child Adjustment' in *Family Relations: Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 34, 1: 35-41

- Gunnarsson, L., Cochran, M. (1993), 'The social networks of single parents: Sweden and the United States', 105-116 in Cochran M. e.a. (ed.), in *Extending families: the social networks of parents and their children*, Cambridge: Cambridge University Press, 444 p
- Hanson, S.M.H. (1985), 'Single Custodial Fathers' 369-392 in Hanson, S.M.H., *Dimensions of fatherhood*, London: Sage Publications, 464 p
- Hetherington, E. M., Cox, M., Cox, R. (1976), 'Divorced fathers' in *The Family Coordinator*, 25, 4: 417-428
- Heyvaert, A. (2000), *Het personen- en gezinsrecht ont(k)leed: theorieën over personen- en gezinsrecht rond en syllabus van de Belgische technieken*, Gent: Mys en Breesch, 470 p
- Holmes, T. H., Rahe, R. H. (1967), 'The social readjustment rating scale' in *Journal of Psychosomatic Research*, 11, 2: 213-218
- Hussain, P. (2006), 'Mannen, Vrouwen, Arbeid en Stress. Een Zoektocht naar Oorzaken en Gevolgen van Stress' Scriptie departement Sociologie: Rotterdam: Erasmus Universiteit, (online), https://ep.eur.nl/scripties/bitstream/2105/3837/1/Definitieverscriptie_Hussain.pdf, gelezen op 23-10-2006
- Jacobs, T. (1999), *Gezinsontbinding in Vlaanderen, Boek I Persoonlijke relaties in beweging*, Antwerpen: UA, Panelstudie van Belgische huishoudens, 117 p
- Jacobson, D. E. (1986), 'Types and Timing of Social Support' in *Journal of Health and Social Behavior*, 27, 3: 250-264
- Johnson, D.R., WU, J. (2002), 'An Empirical Test of Crisis, Social Selection, and Role Explanations of the Relationship Between Marital Disruption and Psychological Distress: A Pooled Time-Series Analysis of Four-Wave Panel Data' in *Journal of Marriage and Family*, 64, 1: 211-224
- Juby, H., Le Bourdais, C., Mercil-Gratton, N. (2005), 'Sharing Roles, Sharing Custody? Couples' Characteristics and Children's Living Arrangements at Separation' in *Journal of Marriage and Family*, 67, 1: 157-172
- Jump, T.L., Haas, L. (1988), 'Fathers in Transition. Dual-Career Fathers Participations in Child Care' in Kimmel, M.S. (Ed.), *Changing men. New directions in research on men and masculinity*, London: Newbury Park, 320 p
- Kalmijn, M., De Graaf, P.M. (2000), 'Gescheiden vaders en hun kinderen: Een empirische analyse van voogdij en bezoeksfrequentie' in *Bevolking en Gezin*, 29, 2, 59-84

- Kalmijn, M., De Graaf, P.M., Broese van Groenou, M.I., Dykstra, P.A. (2001), 'Oorzaken en gevolgen van echtscheiding: een landelijk onderzoek onder gehuwden en gescheiden mensen in Nederland' in *Sociale Wetenschappen*, 44, 2: 1-16
- Kalmijn, M. (2002), 'Sociologische analyse van levensloopeffecten: een overzicht van sociale en culturele gevolgen' in *Bevolking en Gezin*, 31, 3-46
- Kalmijn, M. (2005), 'The Effects of Divorce on Men's Employment and Social Security Histories' in *European Journal of Population*, 21, 4: 347-366
- Kalmijn, M., Broese van Groenou, M. (2005), 'Differential effects of divorce on social integration' in *Journal of Social and Personal Relationships*, 22, 4: 455-476
- Kitson, G.C., Morgan, L.A. (1990) 'The Multiple Consequences of Divorce: A Decade Review' in *Journal of Marriage and the Family*, 52, 4: 913-924
- Kitson, G.C. (1992), 'Portrait of divorce: Adjustment to marital breakdown', New York: Guilford Press, 438 p
- Knoll, N. (2002), '*Coping as a Personality Process: How Elderly Patients Deal with Cataract Surgery*', Dissertationsschrift zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie am Fachbereich Erziehungswissenschaft und Psychologie Universität Berlin, (online), <http://www.diss.fu-berlin.de/2002/108/>, gelezen op 15-10-2006
- Kruk, E. (1992), 'Psychological and structural factors contributing to the disengagement of noncustodial fathers after divorce' in *Family Court Review*, 30, 1: 81-101
- Lamb, M.E. (1999), 'Noncustodial Fathers and Their Impact on the Children of Divorce' in Thomson, R.A., Amato, P. R. (eds.), *The Postdivorce Family : Children, Parenting and Society*, Newbury Park : Sage, 245 p
- Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984), *Stress, appraisal, and coping*, New York: McGraw-Hill, 456 p
- Lazarus, R.S. (1999), 'Hope: An emotion and a vital coping resource against despair' in *Social Research*, 66, 2: 653-678
- Leite, R.W., McKenry, P.C. (2002), 'Aspects of father status and post-divorce father involvement with children' in *Journal of Family Issues*, 23, 7: 601-623
- Lodewijckx, E. (2005), *Kinderen en scheiding bij hun ouders in het Vlaamse Gewest. Een analyse op basis van Rijksregistergegevens*, Brussel: CBGS, 65 p
- Lohman, B.J., Jarvis, P.A. (1999), 'Adolescent Stressors, Coping Strategies, and Psychological Health Studied in the Family Context' in *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 1: 15-43

- Madden-Derdich, D.A., Leonard, S.A. (2000), 'Parental Role Identity and Fathers' Involvement in Co-parental Interaction After Divorce: Fathers' Perspectives', in *Family Relations : Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 49, 3: 311-318
- Manting, D., Bouman, A.M. (2006), 'Short- and Long-Term Economic Consequences of the Dissolution of Marital and Consensual Unions. The Example of the Netherlands' in *European Sociological Review*, 22, 4: 413-429
- Matthijs, K. (1990), 'Echtscheiding als Sociaal Proces: Een onderzoek in Vlaanderen', 31 in *Sociologische Studies en Documenten*, Sociologisch Onderzoeksinstituut, Leuven: K.U.Leuven, 146 p
- Masheter, C. (1997), 'Healthy and Unhealthy Friendship and Hostility between Ex-spouses', in *Journal of Marriage and the Family*, 59, 2: 463-475
- Meyer, E.E. (1999), 'Compliance with child support orders in paternity and divorce cases', 127-157 in Thompson, R.A., Amato, P.R. (eds.), *The postdivorce family. Children, parenting and society*, Newbury Park: Sage, 245 p
- Milardo, R.M. (1987), 'Changes in social networks of women and men following divorce: a review' in *Journal of Family Issues*, 8, 1: 78-96
- Mok, A.L. (2004), *'Arbeid, bedrijf en maatschappij'*, Groningen: Wolters-Noordhoff, 314 p
- Mortelmans, D., van Ourti, S., Vertserken, M. (2002), 'De transformatie van een man in een vader, De gevolgen van een eerste kind op het leven van een man', 47-69 in van Crombrugge, H., e.a. (eds.), *Vaders in soorten*, Tiel: Lannoo nv, 307 p
- Mortelmans, D., e.a. (2003), *Vader worden in de eenentwintigste eeuw*, Antwerpen: Universiteit Antwerpen, 162 p
- Mortelmans, D. (2005), *Kwalitatieve onderzoeksmethoden*, Antwerpen: Universitas, 326 p
- Mueller, R.E. (2005), 'The effect of marital dissolution on the labour supply of males and females: Evidence from Canada' in *The Journal of Socio-Economics*, 34, 6: 787-809
- Petersen, C. (2003), '*Development and Pilot-Testing of a Health-Related Quality of Life and Coping Inventory for Children and Adolescents with Chronic Health Conditions, A European Perspective*', Hamburg: Universität Hamburg, 199 p
- Poortman, A., Fokkema, T. (2001), 'Economische gevolgen van echtscheiding voor mannen en vrouwen in Nederland, 1949-1998' in *Sociale Wetenschappen*, 44, 2: 69-92
- Price, S.J., McKenry, P.C. (1988), *Divorce Family studies text series 9*, Newbury Park: Sage, 160 p

Rands, M. (1988), 'Changes in social networks following marital separation and divorce', pp. 127-146 in Milardo, R.M. (ed.) in *Families and social networks*, California: Sage Publications Inc., 237 p

Roediger, H.L., Capaldi, E.D., Paris, S.G., e.a. (2004), *Psychologie. Een inleiding*, Gent: Academia Press, 916 p

Roodhooft, J. (2000), *Alimentatierekenen tussen ex-echtgenoten*, Gent: Larcier, 145 p

Rutgeerts, E. (2005), 'Sociale netwerken bij gezinnen in thuisbegeleiding' in *Welwijs: wisselwerking onderwijs en welzijnswerk*, 16, 4: 7-10

Rye, M.S., Folck, C.D., Heim, T.A., e.a. (2004), 'Forgiveness of an ex-spouse: How does it relate to mental health following a divorce?' in *Journal of Divorce and Remarriage*, 41, 3-4: 31-52

Schwarzer, R., Schwarzer, C. (1996), 'A Critical survey of coping instruments' in Zeidler, M., Endler, S., (Ed.), *Handbook of Coping*, New York: Wiley Press, (online), <http://web.fu-berlin.de/gesund/publicat/copchap6.htm>, gelezen op 20-10-2006

Schwarzer, R., Taubert, S. (2002), 'Tenacious Goal Pursuits and Striving Toward Personal Growth: Proactive Coping' in Fyndenbergh, E., (ed.), *Beyond coping: Meeting goals, visions and challenges*, London: Oxford University Press, (online), http://userpage.fu-berlin.de/~health/materials/s_taubert_proactive.pdf, gelezen op 20-10-2006

Seltzer, J.A. (1991), 'Relationships between fathers and children who live apart: the father's role after separation' in *Journal of Marriage and the Family*, 53, 1: 79-101

Senaeve, P. (2004), *Compendium van het personen- en familierecht*, Leuven: Acco, 856 p

Shumaker, S.A., Brownell, A. (1984), 'Toward a Theory of Social Support: Closing Conceptual Gaps' in *Journal of Social Issues*, 40, 11-36

Spruijt, A.P., Iedema, J. (1998), 'Well-being of Youngsters of Divorce without Contact with Nonresident Parents in the Netherlands' in *Journal of comparative family studies*, 29, 517-531

Spruijt, E., Kormos, H., Burggraaf, C., Steenweg, A. (2002), *Het verdeelde kind: Literatuuronderzoek omgang na scheiding*, Universiteit Utrecht: Capaciteitsgroep Kinder- en Jeugdstudies, 112 p

Stewart, S. (2003), 'Nonresident Parenting and Adolescent Adjustment: The Quality of Nonresident Father-Child Interaction' in *Journal of Family Issues*, 24, 3: 217-244

Stolle, D. (1999), 'Onderzoek naar Sociaal Kapitaal: naar een attitudinale benadering' in *Tijdschrift voor Sociologie*, 20, 3-4: 247-282

Strohschein, L., McDonough, P., Monette, G., Qing, S. (2005), 'Marital transitions and mental health: Are there gender differences in the short-term effects of marital status change?' in *Social Science and Medicine*, 61: 2293-2303

Terhell, E.L.E., Broese van Groenou, M.I., van Tilburg, T. (2001), 'Verschillen in het steunnetwerk en de sociale participatie van gescheiden mannen en vrouwen' in *Sociale Wetenschappen*, 44, 2: 93-114

Thoits, P.A. (1995), 'Stress, Coping and Social Support Processes: Where Are We? What Next?' in *Journal of Health and Social Behavior*, 35, 53-79

Thongsukmag, J. (2003), '*Fear in the Workplace: The Relationships among Sex, Self-efficacy, and Coping Strategies*' in Dissertation submitted to the Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Human Development, Virginia. (online), <http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-07302003-144601/>, gelezen op 19-10-2006

Thys, K. (2004), '*De invloed van pijn coping op de levenskwaliteit bij patiënten met chronische pijn*', Scriptie voorgelegd aan de Faculteit psychologie en pedagogische wetenschappen, Optie Klinische Psychologie Universiteit Gent. (online), http://www.thesis.net/pijncoping/pijncoping_inhoud.htm, gelezen op 15-10-2006

Tschann, J.M., Johnston, J.R., Wallerstein, J.S. (1989), 'Resources, Stressors, and Attachment as Predictors of Adult Adjustment after Divorce: a Longitudinal Study' in *Journal of Marriage and the Family*, 51, 4: 1033-1046

Uunk, W. (2004), 'The economic consequences of divorce for women in the European Union: The impact of welfare state arrangements' in *European Journal of Population*, 20: 251-285

van Crombrugge, H. Verstraeten, D. (2002), 'De zachtmoedige vader, vaderschap en vaderlijkheid; cultuurhistorische beschouwingen' 15-33 in van Crombrugge, H., e.a. (2002), *Vaders in soorten*, Tiel: Lannoo nv, 307 p

Verschuieren, K. (2002), 'Gehechtheid aan vader en moeder, zelfwaardering en sociaal-emotioneel functioneren van jonge kinderen' 117-131 in van Crombrugge, H., e.a. (eds.), *Vaders in soorten*, Tiel: Lannoo nv, 307 p

Wang, H., Amato, P. (2000), 'Predictors of Divorce Adjustment: Stressors, Resources and Definitions' in *Journal of Marriage and the Family*, 62, 3: 655-668

Weston, R., Funder, K. (1993), 'There's more to life than economics' in Funder, K., Harrison, M. en Weston, R. (eds.) *Settling Down. Pathways of parents after divorce*, Australian Institute of Family Studies, Melbourne, 266 p

Zander, J., van Altena, R. (1999), 'Het paternalisme voorbij; over de discriminatie van de vaderlijke zorg' in Duindam, V., e.a. (eds.) *Ruimte voor mannen: in de hulpverlening, in de wetenschap, in de alternatieve hoek*, Amsterdam: van Gennep, 255 p

<http://www.advocaat-bemiddeling.be>

http://statbel.fgov.be/figures/population_nl.asp

<http://www.staatsblad.be> (geconsolideerde wetgeving)

http://www.wvc.vlaanderen.be/gezinsgids/gezinsgids_pdf

Bijlage: overzicht respondenten

Een beknopt overzicht van de voornaamste kenmerken van de 56 respondenten

	LT VA	OPL VA	JOB VA	SAM	GETR	DA TR	DA FS	DA WS	LT EX	OPL EX	AK	INK VS	INK NS
1	48	HM	Treinbegeleider		X	1980	2004	2006	47	HM	4	2000-2499	1500-1999
2	34	HOKT	Informaticus		X	2000	2006	2006	34	HOKT	2	2500-2999	150-1999
3	48	HM	Werkloos		X	1980	2004	2006	46	geen	1	1000-1499	500-1000
4	41	HM	Technieker		X	1991	2004	2006	40	HOKT	2	2500-2999	1500-1999
5	51	UNIV	Architect	X		2001	2005		43	UNIV	1	>5000	2000-2499
6	33	HM	Politieagent	X		1998	2005		33		2	2500-2999	1500-1999
7	38	HM	Productontwikkeling		X	1991		2007	36	HM	3	2500-2999	2000-2499
8	32	UNIV	Projectleider onderzoek	X		1999	2004		30	UNIV	1	3000-4999	2000-2499
9	29	HM	Werfleider elektriciens		X	1999	2006	2007	30	HM	2	1500-1999	1500-1999
10	31	HM	Informaticus		X	1999		2007	29	HOKT	3	>5000	<500
11	37	HOKT	Vertegenwoordiger		X	1994	2005		39	HOLT	2	3000-4999	1500-1999
12	45	HM	Bouwvakker		X	1991	2005		40	HM	4	3000-4999	1500-1999
13	42	HOLT	Architect / Ontwikkelaar		X	1993	2005	2006	42	UNIV	3	>5000	>5000
14	39	HOKT	Technisch bediende		X	1995	2007		34		1	1500-1999	1500-1999
15	44	UNIV	Algemeen directeur		X	1987	2005	2006	44	UNIV	2	>5000	>5000
16	33	UNIV	Onderzoeker		X	1999	2005	2005	32	UNIV	2	3000-4999	1500-1999
17	39	HOKT	Logistic Purchase Manager		X	1998	2005	2006	36	HOKT	2	3000-4999	2500-2999
18	38	UNIV	CEO		X	1994	2006	2007	34	HOKT	3	>5000	3000-4999
19	43	HOKT	R&D verantwoordelijke		X	1989	2005		43	HOKT	1	3000-4999	1000-1499
20	45	HOKT	Informaticus		X	1988	2004	2007	44	HM	2	2500-2999	1500-1999
21	37	HOKT	Manager Operations		X	1992	2006		37	HOKT	2	3000-4999	2000-2499
22	51	HOKT	Operator		X	1978	2006		48	HOKT	1	2500-2999	
23	40	UNIV	Zelfstandige		X	1990	2006	2006	38	HOKT	2	3000-4999	2000-2499
24	40	UNIV	Bediende		X	1989	2002	2002	42	HOKT	3	3000-4999	3000-4999
25	36	HOKT	Zelfstandig producer	X		2000	2005		34	HOKT	2	3000-4999	3000-4999
26	36	HOLT	Informaticus	X		1997	2004		35	HOKT	2	2500-2999	2000-2499
27	35	UNIV	Stabiliteitsingenieur		X	2003	2005		30	HOLT	1	3000-4999	2500-2999
28	38	HM	Bediende		X	1991	2006	2006	38	HOKT	2	3000-4999	1500-1999
29	44	UNIV	Adviseur studiedienst		X	1986	2006	2006	43	HOKT	2		
30	49	UNIV	Zelfstandig consultant		X	1985	2005		48	HM	3	3000-4999	3000-4999
31	37	HOLT	Bediende		X	1996	2004		36	HOKT	2	2000-2499	3000-4999
32	56	UNIV	Bediende		X	1982	2004		54	HOKT	4	1500-1999	1000-1499
33	30	HM	Geluidstechnicus	X		1997	2006		30	LM	1	1500-1999	2000-2499
34	35	HM	Chauffeur bij De Lijn		X	1997	2004		35	HM	2	2500-2999	1000-1499
35	33	HOKT	Zelfstandige	X		1993	2006		32	HOKT	3	2000-2499	2000-2499
36	45	UNIV	Manager		X	1992	2006		40	UNIV	2	3000-4999	3000-4999
37	42	HOKT	Opvoeder		X	1995	2006		33	HOKT	4	2000-2499	1500-1999
38	37	HM	Process Operator		X	2004	2005		36	HM	2	2000-2499	3000-4999
39	36	HOKT	Zelfstandige		X	1998	2006	2006	35	UNIV	2	>5000	3000-4999
40	39	HM	Taxibestuurder	X		1991	2005		35	HOKT	2	2500-2999	2500-2999
41	39	HOKT	Instructeur		x	1992	2005	2007	36	HOKT	4	3000-4999	1500-1999
42	39	HOKT	Zelfstandige	x		1996	2006		35	HOKT	2	3000-4999	2000-2499
43	36	HOKT	Trajectbegeleider VDAB		X	1998	2004	2005	36	UNIV	3	2000-2499	1000-1499
44	47	HOLT	Officier Belgisch Leger		X	1991	2006		48	HM	2	3000-4999	2000-2499
45	35	HOKT	Leraar	X		2001	2004		33	HOKT	1	3000-4999	1000-1499
46	38	Geen	Paardenhandelaar	X		2003	2006		29	HM	2	2000-2499	1000-1999
47	48	HM	Brandweerman	X		1988	2006		43	HOKT	3	3000-4999	2000-2499
48	41	HOKT	Directeur L.O.		X	1990	2006		40	HOLT	3	3000-4999	2000-2499
49	33	HOKT	Laborant		X	1997	2006	2006	33	HOKT	2	3000-4999	2000-2499
50	51	HOLT	Belastingsambtenaar		X	1983	2006		50	HOKT	4	3000-4999	2000-2499
51	46	HM	Laborant		X	1994	2005		36	HOKT	3	3000-4999	2000-2499
52	49	UNIV	Kaderlid		X	1986	2006		45	HOLT	3	3000-4999	3000-4999
53	35	UNIV	Officier van politie		X	1998	2006		36	HOLT	2	>5000	2500-2999
54	43	HOKT	rijkswachtofficier-commissaris		X	1987	2006		42	LM	2	>5000	3000-4999
55	40	HOKT	Maatschappelijk werker		X	1993	2005	2006	34	HOKT	3	2500-2999	1500-1999
56	35	HM	Bediende		X	1992	2005	2006	35	HM	3	2500-2999	2500-2999

Legende

LT VA: leeftijd vader - OPL VA: opleidingsniveau vader - JOBVA beroep vader - SAM: samenwonend GETR: getrouwd - ATR: datum trouw/samenwonen - DAFS: datum feitelijke scheiding - DA WS: datum wettelijke scheiding - LT EX: leeftijd ex - OPL EX: opleidingsniveau ex - AK: aantal kinderen - INK VS: inkomen voor de scheiding - INK NS: inkomen na de scheiding